

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0.+804.0:615 (81.2 Тоҷ+81.2 франс: 51)

САФАРЗОДА ОДИНАМУҲАММАД ИСЛОМ

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси

10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Рохбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Тӯраҳасанов Қ.Ш.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО4

МУҚАДДИМА.....5-14

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ

ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ.....15-63

1.1. Омӯзиши назарияҳои навини истилоҳ ва истилоҳшиносии

муосир.....16-30

1.2. Таърихи ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ

ва фаронсавӣ.....30-51

1.3. Замина ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар

забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....51-63

БОБИ II. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ

ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ.....64-107

2.1. Риояи меъёрҳои интиҳоби истилоҳсозии дорусозӣ дар забонҳои

тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....65-74

2.2. Усулҳои асосии истилоҳсозии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ

ва фаронсавӣ.....74-87

2.3. Истилоҳоти содаи дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....87-88

2.4. Истилоҳоти сохтани дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....88-89

2.5. Истилоҳоти мураккаби дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ....89-95

2.6. Ибора-истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....95-97

2.7. Гурӯҳбандии истилоҳоти маводи доруворӣ ва баъзе мушкилиҳо

дар истилоҳсозии онҳо.....97-107

БОБИ III. ТАҲЛИЛИ МАЪНОӢ ВА ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТИ

ДОРУСОЗӢ АЗ НИГОҲИ МАНСУБИЯТИ ЗАБОНӢ.....108-167

3.1. Нақши луғатномаҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозӣ.....109-120

3.2. Нақши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар ташаккули истилоҳоти

дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....121-167

3.2.1. Истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ.....123-131

3.2.2. Истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	131-134
3.2.3. Истилоҳоти дорусозии арабӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ....	135-138
3.2.4. Истилоҳоти дорусозии ҷунонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ..	138-145
3.2.5. Истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ...	145-150
3.2.6. Истилоҳоти дорусозии англисӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	150-152
3.2.7. Истилоҳоти дорусозии олмонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	152-158
3.2.8. Истилоҳоти дорусозии русӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ.....	158-167
ХУЛОСА.....	168-171
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ	
НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	172
Рӯйхати адабиёт.....	173-198

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО

ДМ – Донишномаи Майсарӣ

ЗХ – Захираи Хоразмшоҳӣ

КА – Китоб-ул-абния ан ҳақоиқ-ул-адвия

КС – Китоб-ус-сайдана фит-тиб

КШ – Канзи шифо

ЛМД – Луғати мухтасари дандонпизишкӣ

ЛЛРТ – Луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикӣ

ЛМРТА – Луғати мухтасари русӣ-тоҷикии асабшиносӣ

ФИХ – Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ

ФИК – Фарҳанги истилоҳоти клиникӣ

ФИП – Фарҳанги истилоҳоти пешобшиносӣ

ФИПАТ – Фарҳанги истилоҳоти паталогӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФЗЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФИТЛОФ – Фарҳанги истилоҳоти тиббии лотинӣ-олмонӣ-фаронсавӣ

ФИТЛР – Фарҳанги истилоҳоти тиббии лотинӣ-русӣ

ФРФ – Фарҳанги русӣ-форсӣ

ФФР – Фарҳанги форсӣ-русӣ

ФТ – Фарҳанги тиббӣ

ФЭЗР – Фарҳанги этимологии забони русӣ

РРН – Рағшиносӣ ё рисола дар набз

ҲМ – Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб

LPR – Le petit Robert: Dictionnaire de la langue française

LRDJ – Le Robert des jeunes: Dictionnaire de la langue française

LRM – Le Robert Micropoche: Dictionnaire de la langue française

DFP – Dictionnaire français-persan

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Таҳлилу баррасии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар заминаи истилоҳоти тиббӣ, алалхусус соҳаи дорусозӣ, на танҳо барои ошкор ва муайян намудани нақш ва мавқеи истилоҳоти дорусозӣ дар забоншиносӣ мусоидат менамояд, балки барои дақиқу равшан намудани сарчашмаҳои ба вучуд омадани истилоҳоти тиббии дорусозӣ, роҳу усулҳои истилоҳсозӣ дар ин соҳа, меъёрҳои интиҳоби истилоҳоти дорусозӣ дар марҳилаҳои ташаккули таърихи истилоҳнигории забонҳои гуногун, аз ҷумла тоҷикиву фаронсавӣ, имкони васеъ фароҳам меорад. Илова бар ин, барои барқарор ва ошкор намудани баромади ҷунин истилоҳот аз нигоҳи мансубияти забонӣ ва иқтибосоти байналмилалӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ аҳаммияти илмиву амалӣ дорад.

Мавриди омӯзиш қарор додани истилоҳоти дорусозӣ дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ ва луғатномаҳои дорусозии мухталиф вобаста ба вижагиҳои маъноӣ, сохторӣ, мансубияти забонӣ ва решашиносӣ муҳиммият ва саривақтӣ будани таҳқиқи мавзуи мазкурро нишон медиҳад.

Дар рисола, ҳамчунин, ба назарияҳои навини шинохтани истилоҳ, таърихи пайдоиш, низоми мавзуии истилоҳоти дорусозӣ, роҷеъ ба истилоҳоти иқтибосии забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, англисӣ, олмонӣ, русӣ ва ҳиндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ таваҷҷуҳи хосса дода шудааст.

Масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик, рус, Аврупо, Эрону Афғонистон дар давоми асрҳои охир яке аз мавзӯҳои муҳим ба шумор меравад. Бинобар ин, дар ҳамаи доираҳои илми забоншиносӣ масоили истилоҳ ва меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар мадди аввал қарор дорад. Бо дарназардошти масоили мазкур марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти тиббии умумӣ, дар мавзуи баҳси мо истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои гуногунсохтор аз назари таҷрибаи илмиву амалӣ аҳаммияти аввалиндараҷаро касб менамояд.

Омӯзиши марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ, коркард, таҳқиқ ва усулҳои муосири ба низом даровардани истилоҳоти дорусозӣ ба пешрафти забони адабии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ мусоидат менамояд.

Дар забоншиносии тоҷик ва фаронсавӣ мавзуи истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва, дар маҷмӯъ, истилоҳоти умумитиббӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, доир ба истилоҳоти дорусозӣ ба таври бевосита таҳқиқот дар шакли рисолаи алоҳида дар доираи забоншиносии муқоисавӣ рӯйи қор наомадааст, ки маҳз ҳамин нуқта мубрамияти таҳқиқро собит менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Мавзуи истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва паҳлуҳои мухтасари онро олимони забоншиносони тоҷик А. Турсунов [1967], Р. Ғаффоров [1991], М. Шакурӣ [1991, 1994], М.Н. Қосимова [2003, 2007], С. Сулаймонов [1999], С. Назарзода [2001, 2003, 2004], М. Ҳ. Султон [2001, 2003, 2005, 2006], А. Байзоев [1992], Қ. Ш. Тӯраҳасанов [2000, 2004, 2022], А. Юсупов [2004], Ш. Ҳайтова [2010, 2013], П. Нурув [2006], Т.А. Назаров [2022, 2023] ва дигарон дар осори илмӣ-таҳқиқотии хеш мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додаанд.

Муҳаққиқони тоҷик дар рисолаҳои илмӣ ва пажӯҳишҳои хеш, аз ҷумла академик М. Шакурӣ «Назаре ба таҳаввули принципҳои истилоҳсозии тоҷикӣ» [1991], «Истилоҳот ва забони миллӣ» [1994], М. Н. Қосимова «Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик» [2003] ва «Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар)» [2007], С. Сулаймонов «Ташаккули истилоҳоти фалсафӣ дар забони тоҷикӣ» (дар асоси маводи «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино) [1997], «Ибни Сино – падидаи фарҳангӣ ва забонии рӯзгори Сомониён» [1999], С. Назарзода «Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот)» [2003], «Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX» [2004], «Забон ва бедории миллӣ» [2015], М. Ҳ. Султон «Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ» [2003], «Забон ва истилоҳоти рисолаи «Рағзиносӣ»-и Абуалӣ ибни Сино» [2005], «Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ» [2008], А. Байзоев «Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино» [2016], А.

Юсупов «Истилоҳоти тиббии иқтибосӣ дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тибб»-и Ахавайнии Бухорой» [2004], Ш. Ҳайтова «Тафсири мафҳуми «истилоҳ» дар партави пажуҳишҳои мучаддади илмӣ» [2010], «Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ» [2010], Қ. Ш. Тӯраҳасанов «Истилоҳоти пешобшиносӣ дар забони форсии тоҷикӣ» [2000], «Ташаккули истилоҳоти тиббии тоҷикӣ (дар асоси маводи нахустосори тиббӣ)» [2022], Т. А. Назаров дар таҳқиқи илмии ҳеш таҳти унвони «Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ» [2022] масоили мухталифи истилоҳ ва истилоҳшиносиро ҳамачониба таҳлилу баррасӣ намудаанд.

Роҷеъ ба омӯзиши самтҳои мухталифи истилоҳ, истилоҳшиносӣ, мафҳум ва маънии истилоҳ, роҳу усулҳои сохтани истилоҳ, тафовути истилоҳ аз калимаи маъмулӣ, нишонаҳои фарқ кардани истилоҳ, табдили калимаи маъмулӣ ба истилоҳ забоншиносони рус низ таҳқиқоти пурарзише анҷом додаанд: Д. С. Лотте [1931, 1961, 1968, 1982], В. П. Даниленко [1971, 1977], В. М. Лейчик [1989, 2009], А. А. Реформатский [1959, 1967], Б. Н. Головин [1987], А. А. Суперанская [2012], В. В. Виноградов [1961], Г. О. Винокур [1939], Ю. Д. Дешериев [1983], С. Д. Шеллов [1998], А. Д. Хаяутин [1972], Н. А. Слюсарева [1983], Э. Ф. Скороходко [1970], А. И. Моисеев [1970], В. С. Кулебакин, Я. А. Климовитский [1970], Н. З. Котелова [1970], А. С. Герд [1980], И. Н. Волкова [1984], Н. А. Баскаков [1961].

Олимони мазкур фикру андешаҳои ҳешро дар бораи паҳлуҳои мухталифи истилоҳ, мафҳуми истилоҳ, истилоҳ ҳамчун жаргон, вожаҳои марбути касбу кор, вожаи махсус, вожаи марбути соҳаи илму техника дар осори илмии худ бо асосҳои илмӣ баён кардаанд.

Ҳамин нукта низ қобили қайд аст, ки ҳарчанд фикру андешаҳо зиёданд, вале то ҳанӯз таърифи ягонаи илмӣ роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ вучуд надорад.

Дар мавриди истилоҳ олимону донишмандони мазкур фикру ақидаҳои мухталиф ироа дошта бошанд ҳам, соҳавӣ ва якмаъно будани мафҳуми истилоҳ диду назари онҳоро ба ҳам мепайвандад.

Ба истилоҳоти тиббӣ бошад, як миқдори ками таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик, эронӣ, афғон ва рус бахшида шудаанд: Ю. Нуралиев [1981], М. Ҳ. Султон [2008], Қ. Ш. Тӯраҳасанов [2000, 2020], Ш. Ҳайтова [2010, 2011], А. Юсупов [2004], Т. А. Назаров [2022], Г. А. Абрамова [2003], А. К. Аренда [1958], С. Ковнер [1993], В. А. Лившиц, Л. П. Смирнова [1981], М. П. Мултановский [1967], Р. Содикӣ [1991], Ҳ. Одил [1991], Р. Ботинӣ [1993], Х. Фаршедвард [1994], Р. Илҳом [1991], М. Абдулвоҳид [1992], С. Рустоёр [1992], Ҳ. Ноил [1991].

Дар робита ба мавзуи истилоҳ, назарияи истилоҳшиносӣ ва, дар маҷмӯъ, истилоҳоти тиббии дорусозӣ дар забони фаронсавию забонҳое, ки ба ин забон наздикӣ доранд, чунин таҳқиқот ба анҷом расидаанд: Г. А. Абрамова «Истилоҳоти тиббии дорусозӣ: воситаҳои асосӣ ва ташаккули он» [2003], Р. Е. Березникова «Таҳлили забоншиносии номгӯӣи истилоҳоти дорусозӣ дар забони фаронсавӣ» [1975], О. В. Величко «Робитаҳои забонии фаронсавию русӣ дар истилоҳшиносии илмӣи тиббӣ» [2008], Д. И. Гончаров «Таҳлили муқоисавии истилоҳоти тиббии соҳаи дорусозӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ» [2018], Н. И. Зуева, Т. Д. Баришникова «Истилоҳозии латинӣ-юнонӣ дар истилоҳоти байналмилалӣи дорусозӣ» [2004], П. В. Лопатин «Консепсияи муносири маводи доруворӣ» [1997], М. Б. Мусохранова «Забони фаронсавӣ барои табибон» [2008], А. П. Машковский «Дар бораи истилоҳоти ифодакунандаи номгӯӣи маводи доруворӣ» [1998], Н. Л. Носова «Вижагиҳои сохторӣ-маъноӣи маводи доруворӣ дар мисоли забони фаронсавӣ» [2013].

Бо дарназардошти андешаҳои боло таъкид намудан бамаврид аст, ки то ҳанӯз дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ мавзуи таҳлили муқоисавии истилоҳоти дорусозӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор дода нашудааст. Аз ин хотир, мавриди омӯзиш қарор додани таҳлили сохтори-маъноӣи истилоҳоти

дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дар партави истиқлолияти забонӣ саривактӣ ва муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯ ва масоили мухталифи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, ки дар рисола мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуд, қомилан бо барномаҳои таълимӣ ва мавзӯҳои таҳқиқотии нақшаҳои илмӣ донишгоҳ мувофиқ буда, алоқамандии ногуфтагӣ дорад. Натиҷаву хулосаҳои илмӣ бадастомада дар омода намудани барномаҳои васеи таълимӣ ва муқаммал сохтани нақшаҳои илмӣ таҳқиқотӣ мақоми махсус дошта, масъалаҳои дар рисола баррасишаванда барои тақмили таълими забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ мусоидат хоҳад намуд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии паҷуҳиши илмӣ мо аз нигоҳи забоншиносии муқоисавӣ мавриди омӯзиш қарор додани истилоҳоти дорусозӣ, шарҳу тавзеҳ додани онҳо дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ дар асоси фарҳангномаҳои дорусозӣ, дар ин замина мушаххас намудани вимаҷиҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳоту лексикаи касбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо мақсади ҳаллу фасл намудани мавзӯи таҳқиқ иҷрои чунин вазифаҳо дар пеш гузоштем:

- дар асоси донишҳои назариявӣ маълум ва равшан намудани мафҳуми илмӣ истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ;
- дақиқу равшан намудани таърихи пайдоиш, ташаккул ва рушди инкишофи истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои мавриди муқоиса;
- муайян намудани заминаҳои пайдоиш ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ;
- дар заминаи омӯзиши луғатномаҳо муайян намудани нақши онҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозӣ;

- дақиқу равшан намудани ҷойгоҳи истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар пешрафти низоми истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ;
- маълум намудани роҳу усулҳои истилоҳсозӣ бо шеваҳои навини сохтани истилоҳоти сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ;
- муайян намудани нақши истилоҳоти иқтибосии лотинӣ, арабӣ, юнонӣ, англисӣ, фаронсавӣ, ҳиндӣ, русӣ дар забони тоҷикӣ ва истилоҳоти иқтибосии лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, олмонӣ дар забони фаронсавӣ дар низоми истилоҳоти дорусозӣ.

Объекти таҳқиқ. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ, сохтори истилоҳоти дорусозӣ ва шарҳу тавзеҳи истилоҳоти дорусозии иқтибосии байналмилалӣ объекти таҳқиқро ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқ. Предмети таҳқиқ истилоҳоти дорусозӣ буда, ба ҳайси сарчашмаҳои он луғатҳои дорусозии русӣ-лотинӣ, русӣ-фаронсавӣ, фаронсавӣ-лотинӣ, фаронсавӣ-русӣ, русӣ-фаронсавӣ-англисӣ, луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикӣ ва луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти тиббии дорусозӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудаанд. Дар чараёни омӯзиш 1500 истилоҳи дорусозӣ дар забони тоҷикӣ ва 1200 истилоҳи дорусозӣ дар забони фаронсавӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Асосҳои назарии таҳқиқро шумораи зиёди таълифоти пурарзиши илмӣ муҳаққиқони тоҷик, рус, эронӣ, афғон ва фаронсавӣ ташкил дода, дар робита ба мавзӯи мавриди таҳқиқи мо мақолаву рисолаҳои забоншиносони тоҷик М. Шакурӣ, Р. Ғаффоров, А. Турсунов, М. Н. Қосимова, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М. Ҳ. Султон, А. Байзоев, Қ. Ш. Тӯраҳасанов, А. Юсупов, Ш. Ҳайтова, П. Нуров, Т. А. Назаров; дар забоншиносии рус: Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, В. М. Лейчик, А. А. Реформатский, Б. Н. Головин, А. А. Суперанская, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Ю. Д. Дешериев, С. Д. Шеллов, А. Д. Хаютин, Н. А. Слюсарева; дар забоншиносии Фаронса: Г. А. Абрамова, Р.

Е. Березникова, О. В. Величко, Д. И. Гончаров, Н. И. Баришникова, Ф. Л. Коситская, И. Е. Зайтсева, М. Б. Мусохранова, А. П. Машковский, Н. Л. Носова; дар забоншиносии Эрон: Ҳ. Одил, Р. Содиқӣ, Р. Ботинӣ, Ҳ. Фаршедвард; дар забоншиносии Афғонистон: Раҳими Илҳом, Мир Абдулвоҳид, Саидалишо Рустоёр ва Ҳусайни Нойил; дар забоншиносии фаронсавӣ: Гринаф, Китрич, Ж. Морел, Ж. Шевалийе, Р. Гиро ва Ж. Лазар ташкил медиҳанд, ки бо таҳқиқоти ҳар яке аз онҳо робитаи ногустастанӣ дорад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Рисола бар асоси метод ва равишҳои анъанавии забоншиносии муқоисавӣ, муқоисавию таърихӣ, таҳлили сохторию маъноӣ, таҳлили решашиносӣ ва омӯрӣ таълиф гардидааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Дар навиштани рисола ба ҳайси сарчашмаҳои таҳқиқ баъзе аз осори тиббии тоҷикӣ, луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо аз қабili «Луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти фарматсевтӣ», «Луғати русӣ-лотинии дорусозӣ», «Луғати русӣ-фаронсавии дорусозӣ», «Луғати истилоҳоти русӣ-англисӣ-фаронсавии дорусозӣ», «Луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти тиббӣ» мавриди истифода қарор дода шудаанд. Илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо барои муқоиса аз истилоҳоти дорусозии «Фарҳанги тиббӣ» (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ)-и М.Я. Расулов, «Фарҳанги форсӣ-русӣ», «Фарҳанги русӣ-форсӣ», ки сарчашмаҳои онҳо низ осори тиббии тоҷикӣ мебошанд, истифода намудем.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ. Мавзуи истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ва паҳлуҳои мухталифи он аз нигоҳи маъноӣ, сохторӣ, таърихи пайдоиш, заминаҳо, марҳилаҳои ташаккули он, нақши луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозӣ, нақши истилоҳоти дорусозии иқтибосии лотинӣ, арабӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ дар забони тоҷикӣ, нақши истилоҳоти дорусозии иқтибосии лотинӣ, юнонӣ, олмонӣ, англисӣ, италияӣ дар забони фаронсавӣ, усулҳои пешрафтаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ бори аввал ба таври густарда ба риштаи таҳқиқ кашида шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Пажӯҳиш доир ба назарияҳои навини истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосири тоҷикиву фаронсавӣ дар заминаи таҳлилу баррасии истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикию фаронсавӣ татбиқ гардид;

2. Таҳлилу баррасии таърихи пайдоиши низоми истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда, умумият ва фарқияти типологии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавиро собит намуд;

3. Саҳми луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои дорусозӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ муайян гардид;

4. Роҳу усулҳои пешрафтаи истилоҳсозӣ дар соҳаи дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ муқаррар гардид;

5. Нақши истилоҳоти дорусозӣ барои ба вучуд овардани забони илмӣ тиббии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ муайян гардид;

6. Ҷойгоҳи истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар бою ғанӣ гардондани захираи луғавии истилоҳоти тиббии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дақиқу равшан карда шуд;

7. Роҳу усулҳо ва меъёрҳои асосии муродифпазирии истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ мушаххас гардид;

8. Баъзе камбудиву нуқсонҳо ва норасоиҳо дар истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ тибқи низоми истилоҳот шарҳу тавзеҳ дода шуд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он аст, ки бо омӯзиши назарияҳои навини истилоҳ, истилоҳшиносӣ, таърихи пайдоиши истилоҳоти дорусозӣ, заминаҳо ва марҳилаҳои ташаккули он, хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ, нақши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар забонҳои гуногунсохтор дар мисоли забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ дақиқу муайян карда шуда, ҷойгоҳи истилоҳоти иқтибосии байналҳалқӣ дар низоми истилоҳоти дорусозӣ ва мансубияти забонии онҳо низ муқаррар карда шуд.

Натиҷаҳое, ки ҳангоми пажӯҳиш ба даст оварда шудааст, метавонад ба сифати маводи таълимӣ дар донишгоҳҳои тиббӣ ва факултетҳои дорусозӣ

барои донишчӯён таълим дода шавад. Ҳамчунин, луғоту истилоҳоти дорусозие, ки ҳангоми таҳқиқ ба даст оварда шуд, зимни таълифи луғатномаҳо, луғатномаҳои дузабонаи тоҷикӣ-фаронсавӣ, луғатномаи тафсирии соҳаи дорусозӣ, баргузориҳои дарсҳои амалӣ дар ихтисосҳои дорусозии донишгоҳу донишқадаҳо ва коллеҷҳои тиббӣ метавонад мавриди истифодаи мутахассисони соҳа қарор гирад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ, мундариҷа ва муҳтавои диссертатсияи мазкур бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии доктарабӣ дар аҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии доктараб, пеш аз ҳама, дар ҷамъоварии маълумоти баррасишаванда, омодаву таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ воқеа ба мавзӯи таҳқиқ, дақиқ намудани мақсад, вазифаҳои таҳқиқ, таҳлилу баррасии масоили асосии мавзӯи таҳқиқ ва ҷамъовариву қарорди ба танзимдориҳои сарчашмаҳои илмӣ зоҳир мегардад.

Таърифи аҷаи натиҷаҳои таҳқиқ. Мавзӯи диссертатсия дар шӯрои олимони факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи № 2 аз 31.10.2023) таъдиқ қарда шудааст.

Мазмун, муҳтаво ва мундариҷаи таҳқиқ ба таври маълумоти илмӣ дар конференсияҳои ҳамаҷолаи илмӣ-назариявии ҳаёати профессору устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2023-2025), конференсияҳои илмию назариявии «Истилоҳоти ҳориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва туризм» (Душанбе: ДМТ, 23.05.2020) ва «Усулҳои муосири таълими забонҳои ҳориҷӣ дар муассисаҳои таълимоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе: ДМТ, 12.05.2023) баён шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи муштаракӣ кафедраи забонҳои ҳориҷӣ, кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи № 7 аз 1-уми марти соли 2025) муҳокима қардида, барои ҳимоя таъсия қарда шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқ 7 мақолаи илмиву дастурҳои таълимиву методӣ, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, 12 фаслу 8 зерфасл, хулоса ва феҳристи адабиёти илмӣ иборат буда, 198 саҳифаи ҷопи компютери ро дар бар мегирад.

БОБИ

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Матолиби муқаддамотӣ. Пас аз соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум ва равшан аст, ки нақши илмӣ-фарҳангӣ, сиёсӣ-иҷтимоӣ ва истилоҳии забони тоҷикӣ ба сифати забони расмӣ давлатӣ ба маротиб афзуд ва рӯз то рӯз зарурати омӯзишу баррасии истилоҳоти илмӣ соҳаҳои мухталиф ва ё истилоҳсозиву истилоҳгузинии мафҳумҳои нави илмӣ пеш омада истодааст. Аз ин хотир, ин бахши ҳамеша дар ҳоли рушду инкишоф ва таҳаввули истилоҳоти илмӣ, бояд ҳадди ақал чунин тавоноии баёни мафҳум ва истилоҳоти мухталиф, алаҳхусус истилоҳоти тиббӣ дорусозиро тибқи мавриди ниёзи мардум дошта бошад ва тарзи истифодаи якрангу якнавохти чунин истилоҳотро дар коргузориҳои забони расмӣ давлатӣ ва ҳам дар корбурди забони илм ва забонҳои мавриди муқоиса дақиқу равшан намояд.

Бо назардошти аҳамияти илмӣ, ки масоили истилоҳсозиву истилоҳгузинии нави забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ аз оғози пайдоиши худ, тахминан охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юми асри XX касб карда буд, дар ҷомеаи илмӣ-фарҳангии он давраи Тоҷикистон ниҳоят бо фикру андеша ва руҳияи тозае мавриди баҳсу мунозира қарор гирифт. Аз ибтидои солҳои панҷоҳуми асри гузашта сар карда, аз нав бо фикру андешаҳои ҷолиб баҳсу мунозираҳо дар атрофи масъалаи истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳсозӣ ва меъёрҳои истилоҳгузинӣ боло гирифт ва олимону донишмандони соҳа андешаҳои илмӣ хешро перомуни мавзӯҳои мухталифи истилоҳот дар расонаҳои даврӣ ба нашр расониданд, ки ин ҷараён имрӯз ҳам идома дорад, зеро андешаву афкори нави илмӣ дар қолаби нави луғат ва истилоҳот баён мешаванд. Вале агар ин таҳаввулоти фикрӣ ва падидаҳои нави илмӣ тавассути андешаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ бегонагон сурат бигирад, на танҳо боиси нобудии забони миллӣ мегардад, балки метавонад то андозае пояҳои давлату

давлатдориро решақан созад. Дар натиҷаи ин гуна таъсиргузориҳо, агар забони миллий пояҳои мустаҳкам надошта бошад, мақому манзалати хешро аз даст медиҳад. Бинобар ин, пояҳои забони миллиро тавассути истилоҳоти илмӣ ва ё маҷмуи истилоҳоти соҳавӣ мустаҳкам бояд намуд. Забони тоҷикӣ танҳо дар ҳамон замон забони илму фарҳанг мегардад, ки бо ин забон истилоҳоти илмӣ ба вучуд оварда шавад. Маҷмуи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, алаҳхусус тиб, ки гузаштагонӣ мо дар тули таърихи чандинҳазорсолаи хеш ба вучуд овардаанд, оинаест, ки дар он фарҳанг ва тамаддуни бостонии он инъикос ёфтааст.

Маҷмуи истилоҳоти мухталифи соҳавӣ, тавре ки дақиқу равшан аст, ба монанди ҳуди забон ва соҳибони он муддати дароз якрангу яксон собит намоишад, зеро ҳар як андешаи нави маънавӣ ва ҳар як падидаи тозаи илмӣ, ки дар ҷомеа ба вучуд меояд, тағйирот ва дигаргуниҳои куллиро дар истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ба вучуд меоварад.

Ташаккули истилоҳоти тоҷикӣ, фаронсавӣ ва лотинии дорусозӣ, ки аз замонҳои классикӣ ибтидо мегирад, дар сарчашмаҳои тиббӣ, луғатномаҳо ва осори гузаштагонӣ мо бештар ба мушоҳида мерасад. Бинобар ин, таҳқиқи чунин як мавзӯи муҳим саривақтӣ буда, дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ба низоми даровардани истилоҳот, истилоҳсозӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳи дорусозӣ дар замони истиқлол ба таври илмӣ, назариявӣ ва амалӣ мусоидат хоҳад намуд.

1.1. Омӯзиши назарияҳои навини истилоҳ ва истилоҳшиносии муосир

Мавзӯи истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳоти илмӣ соҳавӣ яке аз масъалаҳои баҳсталаби илми забоншиносии муосири тоҷикӣ ва фаронсавӣ буда, фаъолияти ҳамаҷузаву огоҳонаи ҷомеа маҳсуб мешавад. Мақсади асосии он ҳар чӣ бештар дақиқтару равшантар намудани мазмун, моҳият ва табиати ҳуди истилоҳ барои доираи васеи ҷомеа мебошад. Дар натиҷаи ба миён омадани мафҳумҳои нав мо саъй менамоем, то ин гуна маъниҳои навро дар забони ҷорӣ худ бо калимаву таркибҳои ифода намоем, ки

аз нигоҳи маъно дақиқу равшан буда, ба мардум ошно бошанд. Вале агар барои ифодаи чунин мафҳумҳо истилоҳоти мувофиқ пайдо нашуд, бояд аз таҷрибаи роҳу усулҳои истилоҳсозии классикӣ ва ё аз ҳунари луғатсозиву истилоҳофаринии соҳибони забон истифода намоем. Барои ҳаллу фасли масъалаи мазкур забони миллӣ бояд аз заҳиру имконоти дохилӣ ва роҳу воситаҳои мухталифи дастурии хеш, аз қабилӣ луғатсозиву истилоҳофаринӣ тибқи суннатҳои мардумӣ, аз пасванду пешвандҳо ва нимвандҳо сохта шудани истилоҳот истифода намояд.

Дар гузашта ба ин мавзӯ кам таваҷҷуҳ шуда буд, зеро истилоҳоти соҳавӣ начандон зиёд буданд ва аз таркиби калимаҳои умумиистеъмоӣ ҷудо кардани онҳо кори душвор махсуб доништа мешуд. Дар асри XX, замоне ки дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ кишвар инқилоби илмиву фарҳангӣ ба миён омад, кашфиётҳо ва ихтирооти бузурги илмӣ-техникӣ ҷаҳони илму маърифатро дигаргун сохт, бахшҳои мухталифи илму фан ва рушду инкишофи соҳаҳои мухталифи ҷомеа паدید омад, ки дар навбати худ ҳар кадоме аз онҳо истилоҳоти хоси худро тақозо мекард. Ҳамин таҳаввулоти илмӣ-техникӣ боис гардид, ки шоҳаҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа густариш пайдо намояд. Дар натиҷа олимону донишмандони моро лозим омад, ки дар фикру андешаи ҷудо намудани истилоҳоти илмӣ аз калимаҳои умумиистеъмоӣ шаванд. Аз оғози қор ин хеле мураккабу душвор буд, зеро ҳаллу фасли чунин масъала тибқи идеологияи он замон заҳмати дандоншиканро тақозо менамуд [114].

Олимону донишмандон дар ҳар давра замон барои дарку фаҳми падидаҳои нави мантиқӣ, ки тавассути калимаву истилоҳот ифода мегардиданд, ҳамеша дар фикри таҳлилу таҳқиқ буданд ва меҳостанд барои онҳо меъёрҳо ва қолабҳои муайян сохта, қонуну қавоиди дақиқу равшан муқаррар намоянд. Аз ин рӯ, истилоҳот, истилоҳсозӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳоти соҳавӣ низ аз ин қонуниятҳои умумӣ дар қанор намондааст. Дар баробари ба миён омадани ин масъалаи муҳими забоншиносӣ олимону донишмандонро лозим ва зарурат пеш омад, ки ба таҳлилу таҳқиқи он саъю кӯшиш намуда, доираи муайяни

истифода ва дигар қонуну қавоиди меъёрии онро аз нигоҳи забонӣ дақиқу равшан намоянд.

Дар натиҷаи ҳамаи ин падидаҳои нави мантиқӣ дар илми забоншиносии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ як баҳши алоҳидае бо номи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ба миён омад, ки омӯзиш, таҳлил ва ба низоми муайян даровардани асосҳои назариву амалӣ ва ҳам илмиву методологии меъёрҳои интиҳоби истилоҳотро ҳадафи асосии масъалаи рӯзмарраи кори худ қарор дод [11; 104; 115; 119; 121; 124; 128].

Таъкид бояд намуд, ки баҳши истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар маҷмӯъ дар илми забоншиносии шуравиву ҳам ҷаҳонӣ баҳши нисбатан ҷавони илми забоншиносии умумӣ буда, дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар охириҳои солҳои 20-уми асри XX, қабл аз ҳама, дар забони русӣ, ки мақоми байналмилалиро касб карда буд, ташаккулу тақомул ёфт. Бартаъриву афзалияти забони русӣ дар он буд, ки баҳши истилоҳот, истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинии ин забон дар баробари ташаккулу таҳаввулоти иҷтимоиву сиёсӣ ва илмиву фарҳангии кишварҳои мутамаддину мутараққии аврупоӣ ва ҳамчунин дар радифи дастовардҳои илми забоншиносии муосир рушду инкишоф ёфта, дар байни дигар забонҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ забоне буд, ки метавонист тамоми истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеаро аз дигар забонҳо дида нисбатан дақиқу равшан баён намояд [129; 131; 132].

Бо дарназардошти фикру андешаҳои ғавқуззикр бояд гуфт, ки аввалин назарияҳои мухталифи истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳоти соҳавӣ дар илми забоншиносии рус дар ибтидои асри XX ба миён омад. Забоншиноси рус А. Д. Хаютин фикру андешаҳои олимони аврупоӣ Гринаф, Китрич ва Жилбер Лазарро таҳлилу баррасӣ намуда, ақидаи хешро дар бораи онҳо чунин баён менамояд. Масалан, Гринаф ва Китрич масоили муҳими истилоҳ ва истилоҳшиносиро бо формулаҳои риёзӣ, Жилбер Лазар бошад, масъалаи мазкурро бо формулаҳои риёзиву кимияӣ дар муқоиса мавриди омӯзиш қарор додаанд. Олимони номбурда ба чунин хулосае омадаанд, ки чун

истилоҳот танҳо барои дарк ва ифодаи мафҳумҳои дақиқ корбаст мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби луғавии забон дохил намуд [175, с. 3-21].

Фикру андешаҳои олимону донишмандон доир ба масъалаи мавриди баҳс мухталиф буданд. Масалан, забоншинос Л. Олшки баъди омӯзиши ин мавзӯ назарияи «хироглифият»-ро ба миён гузошт. Мазмун ва моҳияти ин назария аз он иборат буд, ки истилоҳ чун аломати комилан бетарафи маъноӣ барои инъикоси далелҳои ақлонӣ истифода мешавад. Дар робита ба ин масъала назарияҳои ба он монандро олимони ва донишмандони шинохта О. Есперсен, Ф. Буруно пешниҳод намуданд. Олимону донишмандоне низ будаанд, ки (аз қабيلي Ж. Вандриес ва Л. Смит) истилоҳро ҳамчун як навъ жаргон ба қалам меоданд [175, с. 7-13].

Масъалаи дигар дақику равшан намудани тафовути маъноӣ ва хусусиятҳои корбурди калима ва истилоҳ ба шумор меравад. Дар бештари мавридҳо вожа ва калимаро забоншиносон дар як радиф гузошта ба як маънӣ ифода мекунанд. Истилоҳро дар қиёс бо вожа ва калимаҳо бештар афзалият додаанд. Вожа ва калима аз нигоҳи бештари забоншиносон ба як маънӣ ифода шуда бошад ҳам, вале, ба андешаи мо, байни онҳо тафовутҳои ҷузъӣ низ ҷой доранд. Забоншиноси амрикоӣ Л. Блумфилд ҳангоми таҳқиқи мафҳуми вожа ва калима ба ҳулоса омада, вожаро ҳамчун калимаи аз нигоҳи хусусияти сохторӣ фосиладор муаррифӣ намудааст. Ӯ вожаро ҳамчун хурдтарин воҳиди луғавӣ муаррифӣ намуда, таъкид бар он дорад, ки метавонад мустақил ва озод мавриди истифода қарор гирад. Вале бояд таъкид намоем, ки мафҳуми «вожа» мучаррадтар ва омтар аз калима буда, дар луғатномаҳову фарҳангномаҳои мухталиф ба ҳайси мафҳуми мустақил оварда мешавад, ки ин мақомро калима надорад. Яъне ҳар як вожа калима буда метавонад, аммо ҳар як калима вожа буда наметавонад [65, с. 498– 501]. Дар «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» низ мафҳуми калимаи «вожа», «вожашинос» ва «вожашиносӣ» ба маънои «слова», «лексиколог» ва «лексикология» шарҳ дода шудааст [239, с. 689]. Аммо истилоҳ бошад, ҳамчун калимаи махсус дар як соҳаи илми муайян маънои хоси соҳавӣ дошта, мазмун ва моҳияти мушаххасеро дар шакли дақику равшан баён

менамојад. Истилоҳ, ки дар як соҳа мақоми илмиро касб намудааст, дар соҳаи дигар метавонад маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба ҳайси калимаи маъмулӣ мавриди истифода қарор дода шавад.

Бояд гуфт, ки дар ибтидои солҳои 30-юм асосҳои назариявӣ ва методологии истилоҳ ва истилоҳшиносиро дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ олимони донишмандони ин соҳа Д. С. Лотте ва С. А. Чаплигин дақиқу равшан намуданд. Баъдан дар заминаи рушди инкишофи манбаъ ва сарчашмаҳои бахши истилоҳ ва истилоҳшиносӣ омӯзиши амиқу доманадоре дар ин бахш сурат гирифт, ки забоншиносон ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳот доир ба масъалаҳои мухталифи назарӣ ва амалии ин мавзӯ изҳори назар карданд.

Масъалаи омӯзиши истилоҳ ва истилоҳшиносӣ тибқи гуфтаи муҳаққиқони соҳа дар замони шуравӣ аз аввалин мақолаҳои нашркардаи донишманди рус Д. С. Лотте бо унвони «Вазифаҳои навбатии истилоҳгузинии техникӣ» соли 1931 оғоз гардида буд, ки дар истилоҳшиносии шуравӣ як гардиши куллии ба миён овард. Ў солҳои 1937-1948 ба омӯзиши истилоҳот, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳ пардохта, осори зиёде нашр кард, ки ба таври васеъ асосҳои назарӣ ва методологии истилоҳ ва истилоҳшиносиро дақиқу равшан намуд. Осори ҷопшуда ва таҳқиқоти илмӣ ӯ доир ба ин мавзӯ аҳамияти калони илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дошта, то имрӯз чунин арзишҳои худро аз даст надодааст. Дар робита ба ин масъала ҳаминро бояд таъкид намуд, ки аввали солҳои 20-ум ва охири солҳои 30-юми асри XX дар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ низ чунин саъю кӯшишҳо роҷеъ ба омӯзиш ва таҳқиқоти ҳамаҷонибаи ин бахши асосии илми забоншиносӣ, яъне истилоҳот ва истилоҳшиносӣ аз ҷониби олимону донишмандони забоншинос оғоз гардид, ки дар соҳаи илми забоншиносии ҳар як кишвар падидаи нав маҳсуб дониста мешавад. Бо дарназардошти масъалаи мазкур олимону донишмандон О. Б. Чӯпонзода, Р. Оғозода ва У. Турсунов доир ба масоили мухталифи истилоҳ ва истилоҳгузинӣ изҳори назар кардаанд. Олимони мазкур дар таҳқиқоти хеш саъй намудаанд, то мушкилоти соҳаи истилоҳотро тибқи қонуну қавоиди ҷойдошта дар ҷумҳуриҳои хеш то андозае ҳаллу ҷавоб намоянд [153, с. 102-113]. Бинобар

ин масъалаи бунёди дурусти пояҳои асосии илми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, мафҳум, моҳият, таърифи илмӣ ва соҳаи корбурди он ба миён омад, ки бояд ба таври мушаххас дақику муайян карда шавад. Масъалаи мазкур аз оғози пайдоиши худ диққати забоншиносон ва алаҳхусус истилоҳшиносонро ба худ ҷалб карда буд. Аз ин хотир, ба ин мавзӯ забоншиносон ва ҳам фарҳангшиносон тавачҷуҳ зоҳир намуданд. Аввалан, бояд мафҳум ва моҳияти истилоҳ дақику равшан мегардид.

Бино ба ақидаи пажӯҳишгарони ин соҳа, тавсифи калимаи «истилоҳ» дар забони русӣ дар охири асри XIX дар «Фарҳанги энциклопедӣ»-и Ф. А. Брокгауз ва И. А. Ефрон ба миён омадааст. Дар забони русӣ ва дигар забонҳои байналмилалӣ, ки калимаи «истилоҳ» бо номи «термин» истифода мешавад, чунин маънидод шудааст: «Истилоҳ» аз калимаи латинии «terminus» гирифта шуда, дар назди римиёни қадим ба маънои худованди сарҳадот, ки сангҳо ва нишонаҳои сарҳадӣ дар ҳимояи он қарор доранд муқаддас маҳсуб доништа мешаванд, далолат мекунад [153, с.129-132; 80; 81; 82].

Тавре А. Хаютин дар таҳқиқоти худ баён менамояд, дар бобати шарҳу возеҳи калимаи «термин» ақидаҳои мухталиф ба миён омаданд. Баъзе аз донишмандон истилоҳро ҳамчун калима ё мафҳуми муайян ба қалам медоданд. Дигарон истилоҳро калимаи махсуси соҳаи муайян ҳисоб мекарданд, зеро, ба ақидаи онҳо ҳар як соҳа ба худ хос истилоҳ ё терминҳои тахассусии худро дошт [175, с. 120-138].

Олимону донишмандони рус низ ҳар кадоме ба андешаи худ дар мавриди таърифи «истилоҳ (термин)» изҳори андеша менамуданд. Тавре мебинем, дар луғатномаҳо ва фарҳангҳои замони шуравӣ ба таври муфассал таърифи ин калима ба тарзҳои мухталиф баён ёфтааст. Дар «Энциклопедияи Калони Советӣ» калимаи «истилоҳ»-ро ба таври зайл шарҳ додаанд:

«Термин» аз калимаи латинии «**terminus**» гирифта шуда, ба маънои худуд, ҳад, марз, андоза, ҳаҷм омада, вожагоне, ки барои шарҳу баёни дақику равшани моҳият ва мафҳуми калимаву истилоҳот дар як доираи илми махсус истифода мешаванд [232 т. 25. с. 470-471]. Аммо мафҳуми калимаи «термин»

дар «Луғати Энциклопедияи Советӣ», ки охири солҳои 80-уми асри гузашта ба нашр расидааст, чунин баён ёфтааст: «Термин» дар асоси илмӣ худованди марзҳо... ва калимаи «истилоҳ – термин» ба маънои истилоҳгузинӣ (терминология) шарҳ дода шудааст» [232, с. 1330-1331].

Дар робита бо шарҳу баёни «истилоҳ» бояд ҳамин нуктаро таъкид намуд, ки шояд аз беҳавсалагии мураттибони «Луғати Энциклопедияи Советӣ» бошад, калимаи «термин» каме нодуруст шарҳу баён ёфтааст, зеро аз рӯи нишондоди бештари луғатномаҳои ватанӣ хориҷӣ калимаи «термин» ба сифати калимаи махсуси соҳавӣ ва «терминология» ба маънои илм дар бораи шинохтану дақиқ намудани «истилоҳ» далolat мекунад [248; 237; 251; 240].

Дар сарчашмаҳои забони форсӣ калимаи истилоҳгузинӣ ва истилоҳшиносӣ ба мушоҳида нарасид. Дар фарҳанги форсӣ ба русӣ калимаи «истилоҳ» ба маънои термин ва «истилоҳот» шакли ҷамъӣ калимаи истилоҳ ба маънии «терминология» истифода шудааст [239, ҷ.1, с. 92].

Умуман, «термин» (истилоҳ) аз калимаи латинии «terminus» гирифта шуда, ба маънои ҳадду ҳудуд, марз, ҳаҷм далolat менамояд, яъне калима ва ё таркиботе, ки ба маънои хоси илмӣ истифода мешавад. Дар баъзе фарҳангномаҳо низомии истилоҳотро маъмулан ба сифати истилоҳгузинӣ маънидод намудаанд. Дар назарияи навини истилоҳшиносӣ калимаи «истилоҳ» дар бештари ҳолатҳо ҳамчун ба сифати номи умумии предметҳои мухталиф корбаст карда шудааст [159, с. 1281-1293; 160, с. 21-32].

Таъкид бояд намуд, ки дар бораи шарҳу тафсири маънои луғавии «истилоҳ» андешаҳо мухталиф бошанд ҳам, ба ҳам наздиканд. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ» калимаи «термин» чунини маънидод шудааст: «Термин» аз калимаи латинии «**terminus**» гирифта шуда, 1. мафҳуме, ки тавассути вожа ё калима шарҳу эзоҳ шудааст, 2. вожа ва ё калимае, ки маънои дақиқу аниқро ифода менамояд. Калимаву ибораҳое, ки барои ифодаи мафҳуми муайян дар соҳаи махсус истифода мешавад [99, с. 81-86].

Ба андешаи мо истилоҳ гуфта калимаҳои махсуси соҳаҳои мухталифи ҷомеаро меғоянд, ки маънии ягонаи истилоҳиро касб карда бошад.

Тавре аз рӯи гуфтаҳои муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ ва шарҳу тавзеҳи луғатномаҳои мухталиф бармеояд, тақрибан дар тури беш аз сад соли фосилаи фарҳангҳои мазкур дар мазмун ва маънии тафсири истилоҳ ягон дигаргунии ҷиддие ба миён наомадааст.

Масъалаи шарҳу эзоҳи «истилоҳ» аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои мухталиф ба таври гуногун арзёбӣ гардидааст. Ба гумони мо, сабаб шояд дар он бошад, ки намоёндагони соҳаҳои мухталифи илм ҳангоми таҳлилу баррасии маънои «истилоҳ» аз назари масоили умумии соҳаи таҳқиқи худ бархӯрд намудаанд. Барои забоншиносон бошад истилоҳ маводи забонӣ мебошад. Аз ин рӯ, гуфтан ҷоиш аст, ки онҳо истилоҳро аз нигоҳи калимасозиву қонуну қавоиди дастурӣ, роҳу воситаҳои мухталифи калимасозӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

Дар соҳаи силлогизм (аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, илм дар бораи ҳулосабарории мантиқӣ) мантиқи зоҳирӣ ва ё далели муқаддамотиро «термин» меноманд [237, с. 513-521].

Тавре маълум гардид, масъалаи омӯзиш, таҳлилу баррасии истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои қабули истилоҳоти соҳавӣ аввали солҳои 30-юм оғоз гардид. Мутахассисони соҳаҳои гуногун ин масъаларо аз диду назари ҳеш мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Назарияҳои аввалини истилоҳшиносӣ аз тарафи олимони забоншинос Д. С. Лотте [137; 138], В. В. Виноградов [87], Г. О. Винокур [88; 89] ба миён омаданд. Баъдан олимони машҳури рус В. П. Даниленко [99; 100], А. М. Тернигоров [170], Ф. П. Филин [173], Будагов [79], Н.А. Баскаков [71], Б. Н. Головин [93; 94; 95; 96; 97], А. С. Герд [91], А. А. Реформатский [154; 156] фикру андешаҳои ҳешро роҷеъ ба ин масъала иброз намудаанд, ки муҳаққиқи шинохта В.П. Даниленко онҳоро ҷамъоварӣ намуда, ба сифати китоби алоҳида ба нашр расонидааст [100].

Дар баробари ҳамаи ин солҳои 70-ум ва 80-ум олимону истилоҳшиносони дигар низ тавонистаанд масоили таҳқиқу таҳлилталаби истилоҳро аз нигоҳи замони худ мавриди назар қарор диҳанд. Масалан, паҷуҳишгарон ва

истилоҳшиносони замони шуравӣ аз қабили А. В. Суперанская, Г. В. Степанов, И. Ф. Протченко, А. А. Пумпянский, Т. Г. Соколова ва дигарон назариёти пешрафтаеро дар баробари таърифи «истилоҳ» овардаанд, ки ҷолиби диққат аст [153, с. 3-31].

Тавре гуфтем, андешаҳои олимону донишмандони соҳа дар бораи тафсир ва шарҳи калимаи «истилоҳ (термин)» мухталифанд. Масалан, А. В. Суперанская қайд менамояд, ки «термин» на танҳо дар илм ва техника истифода мешавад, балки дар тамоми соҳаҳо ҳамчун вожаи калидӣ корбаст бояд шавад [99, с. 130-143]. В. П. Даниленко бошад, «термин»-ро ҳамчун вожагони дақику фаҳмо ва дорои маънои ягона қаламдод намудааст [100, с. 78-91].

Вале то ҳол таърифу қоидаҳои умумие, ки рӯзе ба мафҳуми маънии «истилоҳ» (термин) пешниҳод намудаанду аз тарафи олимону забоншиносон ба миён омадаанд, ба таври ниҳой ва илмӣ эътироф нашудаанд.

Чунон ки аз шарҳу тавзеҳ ва тафсири калимаи «истилоҳ» бармеояд, бештари муҳаққиқони истилоҳшинос бар он ақидаанд, ки «истилоҳот–терминҳо» вожагони махсус мебошанд. Бояд таъкид намуд, ки чунин фикру андешаро доир ба масъалаи шарҳу баёни дурусти «истилоҳ» Г. О. Винокур пешниҳод намуда, қайд карда буд: «Терминҳо» вожагони махсус набуда, балки калимаҳои дорои вазифаи махсус мебошанд» [88, с. 131-142].

Дар ҳақиқат истилоҳот ҳамчун бахши махсуси забон диққати олимону донишмандони соҳаҳои мухталифро ба худ ҷалб намуда буд.

Тибқи андешаҳои пажӯҳишгарони муосир Т. Л. Канделаки, В. П. Даниленко, Н. В. Подольский, А. В. Суперанская ва дигарон истилоҳоти илми муосир бисёр маҳдудиятҳоеро доро мебошад, ки корбасти онҳо ба дарку фаҳмиши мутахассиси соҳа алоқамандии ногусастанӣ дорад.

Қайд намудан бамаврид аст, ки истилоҳоти дорусозӣ, асосан, дар заминаи истилоҳоти тоҷикӣ, арабӣ, лотинӣ ва юнониву дигар забонҳо ба миён омадаанд.

Таҳлил ва омӯзиши сарчашмаҳои истилоҳшиносӣ нишон дод, ки олимону донишмандони собиқ Шуравӣ Б. Н. Головин, В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, А.

А. Реформатский, В. В. Виноградов, В. М. Лейчик, Т. Л. Канделаки, В. С. Кулебакин, О. С. Ахманова, Я. А. Климовитский дар бораи дарку маънӣ, моҳият ва мафҳуми «термин» таҳқиқоти илмӣ назаррасеро анҷом додаанд. Масалан А. А. Реформатский тасдиқ менамояд, ки «термин» калимаҳои махсусе будаанд, ки дар соҳаи ба худ хос ба як маънӣ қор фармуда мешаванд» [155, с. 108-114].

Б. Н. Головин низ бар он ақидааст, ки «термин» маъноӣ хоси соҳавӣ дошта, танҳо ба як соҳаи илм хос аст [96, 234-245].

Олимону донишмандон А. А. Реформатский, В. П. Даниленко, Б. Н. Головин «термин»-ро ҳар кадоме аз диду назари худ шарҳ дода, ҳамчун «калимаи махсус», «калимаи махсуси соҳавӣ», «ҳамчун воҳиди ягонаи луғавӣ дар соҳаи махсуси илм» маънидод кардаанд.

Дар робита ба ин масъала таъкид намудан лозим аст, ки фикру андешаҳои пешниҳоднамудаи олими рус Д. С. Лотте нисбат ба дигарон пешрафтаву аз ҷониби олимону донишмандони соҳа мусбат пазиroy гардидааст, ки моҳияти он чунин аст: «Термин» ба ҳайси воҳиди асосии низоми миллии истилоҳӣ барои ҳар як забон махсуб мешавад;

– унсурҳои истилоҳ воҳиди маънодори низоми истилоҳотӣ буда, дар истилоҳофаринӣ нақши муҳим доранд;

– хусусияти соҳавӣ ва якмаъноиро доро мебошанд [137; 138].

Дар ҳақиқат андешаҳои Д. С. Лотте дар забоншиносии муосир нисбатан қобили қабул мебошанд. Ҳаминро ҳам бояд ёдовар шуд, ки ҳар як истилоҳ калима буда метавонад, вале ҳар калима истилоҳ шуда наметавонад. Истилоҳ бояд моҳият ва мазмуни муайянро ифода намуда, аз ҳама гуна тобишҳои илмӣ орӣ бошад.

«Истилоҳ»-ро ҳамчун як бахши мустақили забон пажӯҳишгарон аз нигоҳи худ таърифҳои мухталиф, вале ба ҳам наздик додаанд.

Бинобар ин, В. А. Татаринев дуруст қайд менамояд, ки таҳқиқи истилоҳ ва муайян намудани аҳаммияти илмиву амалии он то имрӯз аз ҷониби олимону донишмандон идома дорад [250, с. 123-125].

Моро лозим аст, ки моҳият ва мафҳуми забонии истилоҳи дорусозиро таҳлилу баррасӣ намуда, муҳим будани онро дар истилоҳсозиву истилоҳофариниши соҳаи дорусозӣ муайян намоем.

Муҳаққиқони тоҷик низ дар масъалаи шарҳу эзоҳи «истилоҳ» ба фарҳангномаҳои даврони шуравӣ таъя намуда, истилоҳро чунин таъриф додаанд: «Истилоҳ» калимаи арабӣ буда, ба маънои 1. сулҳ кардан, оштии кардан; 2. ба маънои истилоҳии хоси ягон касб ва ё соҳа далолат менамояд [225, с. 561].

Барои дақиқу равшан ва дарёфти баъзе тафовутҳо дар робита бо масоили шарҳу баёни дурусти «истилоҳ» баъзе таърифҳоро дар муқоиса таҳлил менамоем.

Дар фарҳанги чандчилдаи Муин калимаи истилоҳро чунин таъриф додаанд: 1. истилоҳ арабӣ буда, ба маънои созиш кардан; 2. созиш, сулҳ кардан; 3. иттифоқ кардани чамъе далолат менамояд [267, ҷ.1. с. 289-294].

Тавре аз муқоиса ва натиҷагирии чанд фарҳангномаву луғатномаҳо бармеояд, шарҳу возеҳи калимаи «истилоҳ» (термин) дар забонҳои тоҷикиву форсӣ ва чандин луғатномаҳои аврупоӣ, аз ҷумла дар забони русӣ тафовути ҷиддиву назаррасе надорад. Аз рӯйи мушоҳидаҳо дар ҳама фарҳангномаҳои мавриди назар тафсиргарон фикру андешаҳои ҳамдигарро такмил дода, дар баъзе мавридҳо ба он иборае ё ҷумлае илова намудаанд.

Дар мавриди ҳуди калимаи «истилоҳ» низ дар забонҳо тафовутҳо ҷой доранд. Барои дақиқу равшан намудани калимаи мазкур забонҳои аврупоӣ аз калимаи латинии «termin» ва забони тоҷикӣ аз калимаи «истилоҳ» истифода кардааст.

Ҳаминро ҳам бояд таъкид намуд, ки оид ба масоили мухталифи истилоҳ, истилоҳофаринӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳ дар забоншиносии собиқ шуравӣ китобҳои алоҳида нашр шуда бошад ҳам, дар забони тоҷикӣ то ҳол назарияи илмӣ махсус дар шакли китоби алоҳида ба нашр нарасидааст. Китобе бо номи «Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ» аз ҷониби донишманди тоҷик Ш. И. Ҳайтова соли 2013 ба нашр расидааст, ки ба

марҳалаҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ-форсии навин баҳшида шудааст [51]. Роҷеъ ба масъалаи таърифи мафҳум ва моҳияти «истилоҳ» дар китоби «Назаре ба истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ» чунин маълумоти мухтасар оварда шудааст: «Истилоҳ» ё худ «термин» (термин аз калимаи лотинӣ «terminus» гирифта шуда, ба маънои ҳадду ҳудуд) калима ва ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуббударо ба маънои ягона ифода менамояд [57, с.143-149].

Ба фикру андешаи мо назарияҳо доир ба шинохтани «истилоҳ» хеле зиёд ва мутафовут мебошанд. Истилоҳ аз хусусиятҳои умумиистеъмоӣ, сермаъноӣ, аз ҷиҳати ранги бадеӣ, бисёрсоҳавӣ оғоз ёфта, маънои ягонаи соҳавиро доро мебошад.

Дар ҳақиқат, лексика гуфта маҷмуи калимаҳои дар доираи муайяни илм истифодашударо мегӯянд, ки бо ҷанд хусусияти худ аз «истилоҳ – термин» фарқ мекунад. Яке аз вижагиҳои хоси истилоҳ ин тарҷуманашавандагии ӯст. Агар истилоҳи илмӣ соҳавӣ тарҷума шавад ҳам, бояд муодили тоҷикӣ он тавре интихоб карда шавад, ки ба маънои аслии калима ҳалал ворид насозад, зеро тарҷумаи маъноӣ низ яке аз роҳи воситаҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ маҳсуб мешавад: *белок – сафеда – albumen, вагинальнӣ – маҳбалӣ – vaginalis, воск – мум – cera, водород – гидроген – hydrogenium, высасыват – ҷаббидан – exsorbeo, гелиан – офтобнараст – helianthus, глазной – ҷашмӣ – ophthalmicus, деготь – қатрон – pix, доза – воя – dosis, дуб – булут – Quercus, дымящий – дудӣ – fumans* [262].

Яке аз хусусиятҳои дигари истилоҳ ин муродифнопазирии онҳо мебошад, зеро муродиф доштани истилоҳот шунавандаро ба гуногунандешӣ мебарад. Вале дар замони ҷаҳонишавӣ, ки ин раванд ба соҳаи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ низ таъсири ҳудро расонидааст, дар радифи истилоҳот аз баъзе муродифоти он низ истифода мегарданд, ки қобили қабул нест.

Дар забоншиносии тоҷик рисолаи донишманди тоҷик М.Ҳ. Султонов дар соҳаи истилоҳшиносӣ ба унвони «Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ» (2008) ба нашр расид, ки дар он масоили назарияи истилохро

мавриди омӯзиш қарор дода, хонандаро ба назарияҳои мухталифи соҳаи мазкур ошно месозад. Муаллифи рисолаи мазкур кӯшиш намудааст, ки дар асоси назария ва маводи ҷамъоварикардаи олимони хориҷӣ Л. Блумфилд ва Б. Блог хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳро аз калимаи маъмулӣ дақиқу равшан намояд. Фикру андешаҳои олимониро хулоса намуда, таъкид бар он менамояд, ки истилоҳот калимаҳои мебошанд, ки дорои вазифаи хос буда, дар соҳаи муайян маънои ягонро ифода менамоянд [22, с.30– 49; 163; 164].

Забоншиносии маъруфи тоҷик С. Назарзода фикру андешаҳои хешро доир ба масъалаи мазкур хулоса карда, таъкид менамояд, ки таърифоти мухталиф оид ба шарҳу баёни истилоҳ дар илми забоншиносии тоҷик ба таври кулӣ омӯзиши нахустин ва нисбатан комил махсуб мешавад [27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34, с. 20-41].

Дар баробари ҳамаи ин чунин ба назар мерасад, ки бахши истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳ то кунун мавқеи сазовори хешро дар илми забоншиносии тоҷик ва Фаронса пайдо нанамуда, имрӯз дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дорад. Ҳаллу фасли масоили назарии истилоҳ бар манфиати забони миллӣ буда, дар истиқлоли забонӣ нақши муҳим дорад.

Дар замони истиқлол донишмандони тоҷик С. Сулаймонов, С. Саймиддинов, М. Қосимова, С. Назарзода, М. Султонов, А. Байзоев, Ш. Ҳайтова, Қ. Тӯраҳасанов, А. Юсуфов, П. Нуоров, С. Қодирӣ, доир ба масоили мухталифи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, роҳу воситаҳои истилоҳсозии соҳаҳои мухталифи илм таҳқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд, ки дар шинохти масъалаҳои назариву амалии истилоҳшиносӣ аҳаммияти бузурги илмӣ доранд.

Забоншиносии маъруфи тоҷик М. Қосимова бар он ақида аст, ки дар замони гузашта низ илми забоншиносӣ бо истилоҳоташ мавҷуд будааст ва илми забоншиносии муосири тоҷик дар ҷойи хушқу ҳолӣ бунёд нагардидааст [18; 19; 20, с. 30-36].

Доир ба масъалаи истилоҳоти тиббӣ А. Юсупов дар рисолаи худ «Истилоҳоти тиббии иқтибосӣ дар «Ҳидоят-ул-муттааллимин фит-тиб»-и Аҳавайнии Бухорӣ» оид ба мавзӯҳои истилоҳ, нақши «Ҳидоят-ул-

муттааллимин фит-тиб» дар ташаккули истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ, роҳҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ дар осори мазкур, роҷеъ ба истилоҳоти анатомӣ, дорушиносӣ, истилоҳоти ифодакунандаи номи бемориҳо, ҳолатҳои табиӣ инсон, истилоҳоти иқтибосӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба он дахл намуда, онҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст [58; с. 18-31].

Забоншинос Ш. Ҳайтова дар рисолаи илмӣ хеш «Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ» фикру андешаҳои худро дар муқоиса бо олимону донишмандони пешин баён намуда, таъкид месозад, ки таърихи ташаккули забони қадимаи илмӣ тоҷикӣ ва истилоҳоти он ба таври стихиявӣ ба вучуд наомада, балки дар натиҷаи ғайрироҷияти истилоҳсозии дахҳо донишмандони гузаштаи мо ба миён омадааст [51; 52; 53, с. 190-198].

Муҳаққиқ Қ. Тӯраҳасанов дар рисолаи илмӣ хеш, ки «Ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ» ном дорад, доир ба паҳлуҳои муҳталифи истилоҳоти тиббӣ дахл намуда, фикру андешаҳои худро доир ба мавзӯи шинохти истилоҳ чунин баён менамояд: «Истилоҳ ба ғайр аз он хусусиятҳо бояд ҳар чӣ бештар дақиқ, кӯтоҳ ва ҳушоҳанг бошад, зеро ҳушоҳангии тарзи талаффузи истилоҳоти илмӣ яке аз масъалаҳои умдаи он маҳсуб мешавад» [47; 48; 49, с. 33-46].

Ҳамчунин дар рисолаи олими тоҷик Ю. Нуралиев марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ дар замони Сомониён ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ гардидааст [149].

Донишманди тоҷик П. Нуров дар рисолаи илмӣ хеш «Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ» таърихи ташаккул, масъалаву мақсаду вазифаҳо ва хусусиятҳои умумиву луғавии истилоҳоти илмӣ-техникиро мавриди пажӯҳиши ҳамачониба қарор додаст.

Мо дар рисолаи хеш сабъ намудем, то дар бораи хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ, лотинӣ ва фаронсавӣ андешаҳои худро баён намоем. Ҳамаи он таҳқиқоте, ки ба таври хронологӣ дар бораашон маълумот додем, то андозае ба масоили муҳталифи шинохти

истилоҳот ва роҳу воситаҳои истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ рӯшанӣ меандозанд.

Ҳамин тавр, муҳаққиқони соҳаи истилоҳот дар хусуси истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ, чигунагии истилоҳ, интиҳоби истилоҳ, меъёрҳои интиҳоби он, меъёрҳои истилоҳсозӣ талаботи мухталиф пешниҳод намудаанд, ки мо низ дар робита ба ин масъала андешаи хешро баён намуда, ба талаботи зерин ҷавобгӯӣ ва мувофиқ будани истилоҳро лозим медонем:

1. Ҳар як соҳаи муайяни илм ба худ хос бояд истилоҳоти махсус дошта бошад, яъне соҳавӣ будани истилоҳ;
2. Истилоҳ бояд мафҳуми илмӣ дақиқу равшан дошта бошад, яъне якмаъноӣ будан хоси истилоҳ аст;
3. Истилоҳ бояд дуруст, фаҳмо ва дақиқ бошад, яъне саҳеҳ будани истилоҳот шартӣ зарурӣ аст;
4. Истилоҳ бояд кӯтоҳ ва аз нигоҳи тарзи талаффуз хушӯҳанг бошад;
5. Истилоҳоте, ки дар натиҷаи падидаҳои нави мантиқӣ ба миён меояд, бояд қонуну қоидаҳои овозии забони қабулқунандаро риоя намояд.

Аз ин рӯ, дар рисола чунин хусусиятҳои ғавқуззикри истилоҳот ҳангоми омӯзиш ба назар гирифта шудааст.

1.2. Таърихи ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ғаронсаӣ

Тавре аз сарчашмаҳои илмиву таърихӣ маълум аст, ҳарчанд омӯзиш ва таҳлилу баррасии истилоҳот дар замони шуравӣ оғоз шуда бошад ҳам, вале то ҳоҷе ки аз манбаъҳои таърихи забони ғарсии тоҷикӣ аён мегардад, истилоҳотшиносии тоҷик таърихи зиёда аз ҳазорсола дошта, ба ҳайси як бахши муҳим ва махсуси илми забоншиносӣ ҳанӯз ҷудо нашуда буд. Бинобар ин, масоили мазкур мавзӯи омӯзиш ва таҳқиқу баррасии олимону донишмандони соҳа қарор нагирифтаву роҳу восита ва меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринии он низ муназзам нашуда буд. Вале то ин замон луғатномаҳои

махсус ва истилоҳоти илмӣ соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддиву маънавии ҷомеа дар забон ба вучуд омада буданд ва луғатнависиву фарҳангоманависӣ дар таърихи забон аз қадим роиҷ будааст. Аз тарафи дигар, роҳу воситаҳо ва меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ ва интиҳоби истилоҳоти илмӣ соҳавӣ дар бунёди забони миллий ва истиқлоли забонӣ яке аз манбаъҳои асосии ташаккули забон аст. Чунон ки медонем, аввалин маротиба ба масъалаи шинохти истилоҳоти соҳаҳои мухталифи тиббӣ олимони ва донишмандони маъруф Ҷолинус, Афлотун, Аҳвозӣ Муҳаммад, Ҳаким Майсарӣ, Абубақр Рабеъ ибн Аҳмади Ахавайнии Бухорӣ, Муваффақи Ҳиравӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Саид Исмоили Ҷурҷониву ҷанде дигарон шуруъ намуда, бо вучуди он ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ ҳаёт ба сар бурдаанд, аз осори ҳамдигар беҳабар бошанд ҳам, луғат ва истилоҳоти интиҳобнамудаи онҳо аз лиҳози маъноӣ, сохторӣ ва ё қонуну қавоиди дастурии забон монандиҳои зиёде ба ҳам доштаанд. Ба андешаи олими маъруфи Эрон Хусрави Фаршедвард Буқроту Ҷолинус ва Розиву Абӯалӣ ибни Сино дар пайдоиш, аз нав эҳё намудан, бо ҳам омехта намудан, ҷамъоварӣ намудан ва ба танзим даровардани истилоҳоти тиббӣ ва тиббу табобати замони гузашта саҳми сазовордоранд. Ба қавле олимони асримиёнагии тоҷик анъанаҳои тиббу табобати гузаштагонӣ худ – табибони донишманди замони Сомониёнро аз аввал то ба имрӯз идома дода, дар рушду такомули истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла дорусозӣ, ки як бахши азими он ба ҳисоб меравад, саҳми бузург гузоштаанд [203, с. 268-281].

Вале агар ба мафҳуми маънии муносири истилоҳот ва масоили муҳимми он назар афканем, онҳо натиҷаву баррасиҳои асрҳои қаблӣ буда, дар оғози асри XX дар собиқ шуравӣ ва пас аз Инқилоби Октябр дар забоншиносии нави тоҷик ба миён омад. Дар ин солҳо дар баробари рушду такомули бемайлоии илму техника ва дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ шумораи зиёди луғатҳо ва фарҳанги истилоҳоти мухталифи соҳавӣ ба вучуд омаданд, ки онҳо мавқеи худро дар коргузориҳои илмӣ мустаҳкам намуда, дар ташаккул ва такомули забони миллий нақши бузург мебозиданд.

Дар ҳақиқат, дар он замон масъалаҳои истилоҳоти тахассусӣ, аз ҷумла истилоҳоти бахши дорусозии тиббӣ ва ба кадом тарз баён кардани онҳо дар кадом шакл пазируфтани онҳо, ба кадом шаклу намуд пазируфтани истилоҳоти байналмилалӣ ё худ муодили тоҷикии онҳо, кадом манбаъҳо дар истилоҳсозӣ мавриди истифода қабул карда шаванд, ба миён омада буд, ки ин диққати аҳли илму адаб ва кулли забоншиносону мутахассисони соҳаро ҷалб карда буд.

Бинобар ин, фикру андешаҳо роҷеъ ба ин масъала мухталиф буда, пешниҳодоти зиёде ба миён омаданд. Баъзе аз гурӯҳи донишмандон бар он ақида буданд, ки истилоҳоти пешин, ки дар забони мардум побарҷо шудаанд, дар ҳамон шакл боқӣ монанд: *бактерия* – *bacterium*, *вакцина* – *эмдору* – *vaccinum*, *витами*н – *витами*н – *vitaminum*, *гиперол* – *hyperolum*, *гипотен* – *hypotenum*, *гипофен* – *hypophenum*, *глюкоза* – *glucosum*, *гормон* – *hormonum* [26, с. 8-12].

Як гурӯҳ донишмандони дигар пешниҳод менамуданд, ки аз калимаву истилоҳоти арабӣ дурӣ ҷӯста, истилоҳоти аврупоиро мавриди истифода қарор бояд дод. Маълум аст, ки таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ хеле назаррас аст. Забони арабӣ на танҳо дар лексика, балки дар сохтори дастурии забони тоҷикӣ низ мақоми хосса пайдо карда буд. Бинобар ин, андешаҳои ин гурӯҳро наметавон ҷонибдорӣ намуд [106].

Вале намояндагони ин гурӯҳ ба хубӣ дарк мекарданд, ки парҳезгорӣ аз луғоти арабӣ ва дурӣ ҷустан аз истилоҳоти илмӣ арабӣ, ки дар тули ҳазор сол дар забони тоҷикӣ ба қор бурда шудаанд, ғайриимкон аст, зеро бисёре аз калимаву истилоҳоти арабӣ имрӯз бо мурури замон шакл ва маънои нави тоҷикӣ касб намудаанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, таъкид кардан бамаврид аст, ки истилоҳоти илмӣ арабӣ дар тамоми соҳаҳои илм дар забони тоҷикӣ яке аз ҷаҳлатарин рукнҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ маҳсуб доништа мешавад.

Тавре болотар қайд намудем, дар масъалаи пазируфтани истилоҳоти байналмилалӣ низ баҳсҳои илмӣ зиёд буданд. Бештари олимону донишмандон бар он назар буданд, ки аз истилоҳоти байналмилалӣ хуб пазирай карда шавад.

Ба назари мо ҳангоми қабули калима – истилоҳоти дорушиносӣ бояд тамоми қонуну қавоиди овозӣ ва дастурии забон ба назар гирифта шавад, зеро баҳсҳои сари шаклу намуди истилоҳ, тарҷумаи истилоҳи хориҷӣ, худсохт ва ё аз забони асл будан ва ворид кардани онҳо ба забони тоҷикӣ масъалаҳои баҳсангез буданд [140; 141].

Донишмандон А. М. Афанасев ва В. Л. Богирова чунин андеша доранд, ки дар айни ҳол пазируфтани ва мавриди истифода қарор додани истилоҳоти тиббии дорусозӣ аз забонҳои байналмилалӣ, махсусан аз забони латинӣ хеле муҳим аст [69, с. 101-104; 70, с. 17-19].

Чунин фикру андешаро олими рус М.Я. Брейтман низ ҷонибдорӣ намуда, афзалияти истилоҳоти латиниву дигар забонҳои байналмилалиро таъкид менамояд [233]. Забоншинос С. М. Бурдин нақши истилоҳоти байналмилалӣ дорусозиро қайд намуда, ишора менамояд, ки онҳо захираи луғавии тиббии дорусозиро пурғановат месозанд [80].

Воқеан, дар он ҳангом, ки истилоҳоти байналмилалӣ на фақат бо забони тоҷикӣ, балки ба ҳамаи забонҳои миллии Ҷамоҳири Шуравӣ ворид мегардиданд, бояд тибқи қонуну қоидаҳои забони худӣ (тоҷикӣ) қабул карда мешуданд. Дар сурати набудани ин гуна истилоҳот метавон аз муодили забонҳои ба мо наздик истифода намуд. Инчунин, ба истилоҳоте, ки аз забонҳои ба мо наздик дарӣ, форсӣ, арабӣ ва ғ. ба забони мо ворид шудаанду истифода мешаванд, имконияти бештар додан лозим аст. Масалан, дар забони фаронсавӣ аз забонҳои латиниву юнонию англисиву олмониву дигар забонҳо истилоҳоти *стоматология – дандонпизишкӣ (даҳонпизишкӣ), офталмолог – чашипизишк, офталмология – чашипизишкӣ, ревматизм – тарбод, кардиолог – қалбиносо, кардиология – қалбиносоӣ, травматолог – осебиносо, травматология – осебиносоӣ* ё *шикастабандиро* қабул кардаву то ҳанӯз мавриди истифода қарор додаанд. Аз ҷониби дигар, дар соҳаи истилоҳоти дорусозӣ дар ҳамон давра замони баҳсу мунозираҳо (солҳои баъди Инқилоби Октябр) дар мавриди истилоҳоте будаанд, ки ба забони адабии тоҷикӣ ворид нашуда бошанд ҳам, вале дар забони мардум доираи истифодаи

васеъ доштанд: *окулист – чашмпизишк – ophtalmologique, рентген – рентген – radiographi, аденома – adenome, клиника – клиника – clinique, аптека – дорухона – oficina, патология – паталогия – pathalogie, йод – йод – iode, йодоформ – йодоформ – iodoformie, калий – kali, капсула – гилофадору – capsul, карбонат – карбонат – carbonas, кислота – кислота – acidum, кофеин – кофеин – coffeinum, крапива – газна – urtica, ландыш – гули барфак – convallaria, малина – тамашк – rubus* ва ғ. Бинобар ин, ин гуна истилоҳотро чамъоварӣ намуда, ба соҳаҳои мухталиф гурӯҳбандӣ карда, дар мавридҳои зарурӣ аз онҳо истифода бояд кард.

Забони миллии тоҷикӣ таърихи куҳан дошта, дорои миқдори зиёди луғот ва истилоҳоти соҳавӣ буда, барои баёни як қатор маъно ва мафҳумҳои нави моддӣ ва маънавӣ имкон ва тавоноии бештаре дорад.

Дар натиҷаи баҳсу мунозираҳои олимону донишмандони соҳаи забоншиносӣ истилоҳшиносӣ аён гардид, ки бештари онҳо пазируфтани калимаву истилоҳоти хориҷиро тарафдорӣ намуда, таъкид бар он доранд, ки дар вақти зарурат ва эҳтиёҷ қабул намудани истилоҳоти хориҷӣ, яъне истилоҳоти байналмилалӣ ба назар гирифта шавад [105; 107]. Вале ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки ҳангоми пазируфтани истилоҳоти нави соҳавӣ хориҷӣ онҳоро ба қонуну қавоиди овозиву дастурии забони тоҷикӣ мувофиқ кунонидан лозим аст.

Дар доираи илми забоншиносӣ ва баҳши муҳими он – истилоҳот баҳсҳо роҷеъ ба масоили шинохти истилоҳоти илмӣ дар соҳаҳои мухталифи ҷомеа дар шаклҳои гуногун идома меёфт. Ҳарчанд андешаҳо мухталиф бошанд ҳам, вале низомии истилоҳотии забон бояд қолаб ва ё қонуну қоидаҳои дақиқу равшани худро дошта, аз рӯйи усулҳои ба худ хос рушду такомул ёбад. Воқеан, масъалаи истилоҳ, истилоҳсозӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳ танҳо қору фаъолияти забоншиносон набуда, аз тамоми аҳли илму адаби тоҷик тақозо менамояд, ки дар ин масъала дастаҷамъона бо мутахассисони соҳавӣ қору фаъолият намоянд.

Солҳои 1932-1933 тибқи идеологияи ҳамон замон байналмилалӣ кунонидани истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа ба миён омад, ки бештар истифодаи истилоҳоти байналмилалиро тарғибу ташвиқ менамуданд. Масалан, дар ин солҳо М. Расулӣ, ки доир ба барқарорсозии истилоҳоти соҳавӣ саъйу кӯшиши зиёде менамуд, бо номи «Боз дар бораи истилоҳ» мақолае чоп намуда, дар он дар бораи рӯз то рӯз афзуншавии калимаву истилоҳоти нав, раванди азхудкунии онҳо, дар бобати роҳу усулҳои мавриди истифода қарор додани истилоҳот фикру андешаҳои хешро бо мисолҳо баён кардааст.

Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки дар давоми он солҳо дар инкишофи забони тоҷикӣ монеаҳо вучуд доштанд. Аз як тараф, миллатчиёни тоҷик ба рушду такомули забони тоҷикӣ маҳдудиятҳо гузошта, дар зери таъсири забони арабӣ қарор доштанд [35].

Вале бояд инро ҳам иқрор шуд, ки нерӯ ва тавоноии забони тоҷикӣ дар гузашта дар заминаи илму донишҳои бадастовардаи гузаштагони мо ва муносибатҳои иҷтимоиву сиёсиву илмиву фарҳангии мувофиқ барои он давраҳои таърихии инкишофи истилоҳоти илмиву соҳавӣ будааст. Олимону донишмандони гузаштаи тоҷик дар муддати тулонӣ барои ифодаи мафҳуми маъниҳо ва дарки мафҳумҳои мухталифи илмӣ ҳазорон истилоҳоти соҳавиеро ба вучуд овардаанд, ки ҳар яке аз онҳо дар забони илм ҷойгоҳ ва мақоми махсуси хешро доштаанд. Далели ҳамаи ин калимаву истилоҳоти илмӣ соҳавиест, ки аз қадим то ба имрӯз ба мо мерос мондааст. Аммо дар замони ҷаҳонишавии тамаддунҳо вазъи забон низ ба куллӣ тағйир ёфта, вобаста ба ин доираи муносибатҳои дипломатӣ фарох гашта, истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ низ ба ҳадде ташаккулу такомул кардаву густариш ёфтааст, ки дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ истилоҳоти нав мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Дар ин масъала мо бояд аз тарзу тариқ, шеваи анъанавӣ ва истилоҳсозиву истилоҳгузинии забони классикӣ истифода намоем, ки аз манфиат ҳолӣ нест [145].

Чонибдорони ин гурӯҳ на танҳо муҳолифи корбурди истилоҳоти сохти тоҷикӣ ва ё арабӣ буданд, балки барои истифодаи истилоҳоти классикии тоҷикӣ муҳолифат мекарданд. Имрӯз мо бояд дар бобати истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳ назари неқ ва пешқадам дошта бошем.

Марҳила ё худ таърихи пайдоиши калима – истилоҳоти дорусозӣ низ давраҳои санҷишиву мухталифиро паси сар кардааст. Дар марҳилаи аввали истилоҳофаринии забони тоҷикӣ аз истилоҳи арабӣ рӯ гардондан ғайриимкон буд, зеро ҳамаи ин ба вазъу руҳияи замон робитаи ногузастанӣ дошт. Баъдтар ҳамаи ин фикру андешаҳо дар як ҷаҳорҷӯбаи муайян дар «Установаи терминологияи забони тоҷикӣ» [50] нисбатан ҳаллу фасли худро ёфта, расмӣ қабул карда шуд.

Тарзу тариқи истифодабарии истилоҳоти илмӣ дорусозӣ низ вобаста ба ин марҳилаҳо ва таърихи пайдоиши онҳо фарқ мекард.

Донишманди тоҷик С. Назарзода таърихи пайдоиш ва ташаккули истилоҳсозиву луғатнигориро дар забони форсии тоҷикӣ аз ибтидо то ба нимаи дууми асри XIX ба чор давра тақсим намудааст. Давраи аввалро замони тарҷумаву таълифи вожагузиниву истилоҳсозӣ ба ин забон қаламдод менамояд. Вобаста ба идеологияи замони шуравӣ давраи дуюмро давраи меъёрсозии истилоҳоти фанӣ ва интиҳоби истилоҳот номгузорӣ намудааст (солҳои 1933-1960). Марҳилаи сеюм аз ибтидои солҳои 60-уми асри XX оғоз шуда, то қабули Қонун «Дар бораи забони тоҷикӣ» (1989) идома меёбад. Марҳилаи чорумро давраи бозгашт ба сӯи анъанаҳои гузашта ва корбурди таҷрибаи ҳамзабонон унвон додааст [34, с. 112-147].

Ҳамаи инро таҳлилу баррасӣ намуда, гуфтан бамаврид аст, ки марҳилаҳо ва давраҳои рушду инкишофи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз ҷониби олимону донишмандон каме ҳам бошад, ба таври мухталиф таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Ба андешаи мо, дар забони тоҷикӣ раванди истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ марҳилаи тулони таърихро паси сар кардааст.

Давраи аввал аз замони таълифи нахустосори илмӣ оғоз шуда, то ба замони давлатдории Салҷуқӣён (1040-1190) мерасад, ки ин асос, замина ва поягузории истилоҳоти соҳавии мухталиф ҳисобида мешавад. Осори ин давра, ки ба рӯзгори хонадони Сомонӣён мувофиқ меояд, онро ба гуфтаи М. Т. Баҳор метавон давраи сомонӣ маҳсуб донист.

Давраи дувум, ки аз замони давлатдории Салҷуқӣён, яъне аз нимаи аввали асри XI ибтидои ғирифта, то нимаи дууми асри XII давом мекунад, давраи афзалияти бештар пайдо кардани доираи корбурди истилоҳоти илмӣ арабӣ маҳсуб доништа мешавад.

Давраи сеюмро бо сабаби тохтутози муғулҳо то асрҳои XIX давраи оромиву сукути илму фарҳанг номидан мумкин аст.

Давраи чорум, ки охири асри XIX ва ибтидои солҳои 30-юми асри XX-ро фаро мегирад, давраи аз нав эҳё шудани илму фарҳанг, аз ҷумла истилоҳоти нави илмӣ ба шумор меравад.

Давраи панҷум, даврони шуравӣ ва байналмилалӣ шудани истилоҳот мебошад, ки аз солҳои 30-юми асри XX оғоз гардида, то ибтидои солҳои истиқлолияти забонӣ идома кард.

Пас аз қабули Қонун «Дар бораи забони тоҷикӣ» (1989) ва ҳам ташкил намудани Кумитаи истилоҳот дар назди Академияи илмҳои Тоҷикистон (1990) дар заминаи кумитаи қаблӣ давраи шашум ҳамчун давраи бозгашт ба роҳу воситаҳои анъанавии истилоҳосозиву истилоҳофаринӣ оғоз шуд.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки роҳу воситаҳо ва чараҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ, алалхусус истилоҳоти дорусозӣ дар ҳамаи ин давраҳои ғавқуззикр яқсонӣ яқнавохт набуд. Ташаккул ва тақомул, тарғибу ташвиқ ва поягузорони истилоҳоти тиббии тоҷикӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ ба як қатор олимону донишмандони тоҷик мисли Ҳаким Майсарӣ, Абубақр Рабеъ ибни Аҳмад Аҳавайний Бухорӣ, Аҳмади Аҳвонӣ, Муваффақи Ҳиравӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ, Саид Исмоили Ҷурҷонӣ алоқамандии бевосита дорад.

Дар баробари ин ташаккулу тақомули истилоҳоти дорусозӣ ва эҷоди осори тиббӣ, ба андешаи мо, ба омилҳои дигар низ вобастагӣ дорад.

Истилоҳоти илмӣ дорусозӣ дар давраи аввали инкишофи худ аксаран содаву раво буда, то имрӯз заминаи асосии истилоҳоти умумитиббии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд [174].

Воқеан, афкори андешаҳои нави илмӣ дар ҳама бахшҳои ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва илмӣ фарҳангии мо дар шакли истилоҳоти махсуси соҳавӣ ифода меёбад, ки тадриҷан, боиси ғановатмандии забони милли мегардад. Ин раванди ташаккулу тақомули истилоҳот дар таълифоти тиббӣ ва шоҳҳои мухталифи он ба мушоҳида мерасад.

Дар натиҷа олимону донишмандони гузаштаи мо бо омӯзишу таҳқиқи истифода аз осори гузаштагони худ ва ҷунониёну чиниёну ҳиндувон дар илми тиб ва бахшҳои мухталифи он – дорусозӣ, дандонпизишкӣ, чашмпизишкӣ, асабшиносӣ, бемориҳои гӯшу гулӯю бинӣ, анвои бемориҳои дарунӣ, шикастабандӣ, қалбшиносӣ, бемориҳои рағҳои хунгард, пешобу таносул ва дигар аҷзҳои бемориҳо афкори тоза бахшида, дар ин бахшҳои илми тиб таҳқиқоти беназире анҷом додаанд, ки то кунун аҳаммияти илмӣ амалии ҳешро аз даст наводааст.

Дар забони фаронсавӣ низ истилоҳоти дорусозӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳот қонуну қавоиди ҳешро дошт.

Тибби Фаронса чун тибби дигар давлатҳои олам сарчашмаҳои пайдоиш ва таърихи ташаккули худро дошт. Мувофиқи гуфтаи Жерар Буше, дорусозӣ дар натиҷаи ҳаракати зеҳнӣ ва ақлонӣ дар робита ба барҳурди андешаҳо ва эътимоди комил ба муҳити гирду атроф ба миён омадааст. Инсон бо гузашти айём барои дурусту комил истифода бурдани растаниву гиёҳон чун даво донишҳои ақлони ҳешро кор фармуда, аз ҷодугариву афсунгарӣ даст кашиданд. Исботи ин гуфтаҳо аз замони Перикл ва афкори андешаи маънавии ӯ дарак медиҳад, ки дорухонаҳо ба тариқи мухталиф инкишоф ёфтанд мавқеи худро дар ҳамин давра (450 сол пеш аз мелод) дар асоси асарҳои Гипократ ба миён гузоштааст. Далелҳо нишон медиҳанд, ки тавлиди ҳақиқии фарматсевтика

дар Фаронса ба асри XII рост меояд. Соли 1777 мувофиқи оинномаи қабулшуда, коллеҷҳои дорусозӣ аз духтурон ҷудо гардид. Нуктаи дигареро, ки метавон қайд намуд, ин танзими воқеии дорухона дар Фаронса ба қонуни соли 1803 рост меояд, ки он қонунҳои вазифавии миллии касбият ва соҳибияти диплом ба ин касбро ба танзим даровардааст, яъне дар ин давра дорусозони маълумотдори касбии соҳавӣ рӯйи қор омаданд. Тибби фаронсавӣ, асосан, аз сарчашмаҳои тиббии латинӣ маншаъ мегирад, ки дар мақолаву асарҳои илмӣ олимони хориҷиву ватанӣ дарҷ ёфтааст. Масалан, дар адабиёти илмӣ истифодаи истилоҳи «таблетка» аз калимаи фаронсавии «*tablette*», аслаш аз калимаи латинии «*tabula*» – тахта, «сироп» аз калимаи фаронсавии «*sirop*» – шарбати қиёмшудаи растаниҳо бо иловаи маводи таъмдиҳанда ва иловаи (сахарозаву глюкоза), «драже» аз калимаи фаронсавии (*dragée*) мебошад, ки далели ин гуфтаҳоест. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки тибби фаронсавӣ аз сарчашмаҳои гуногуни забонҳои олам сарчашма ва маншаъ мегирад [120].

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ соҳаи дорусозӣ, пеш аз ҳама, истилоҳоти дорусозӣ аз забони латинӣ ба забони фаронсавӣ ворид гардидаанд, ба монанди: *ampulla* – *ampoule* – ампула, *alveolus* – *alvéole* – алвеола, *erythrocytes* – *erythrocyte* – эритроцит, *vena* – *veine* – вена, *microspore* – *microspore* – микроспора, *brachicephalus* – *brachycéphale* – брахисефал, *genotypes* – *genotype* – генотип, *phlegmone* – *phlegmone* – флегмона [189, с.14], *arteria* – *artère* – шараён, *capsula* – *capsule* – капсула, *glandula* – *glande* – ганду, *lymph* – *lymphe* – лимфа, *medulla* – *médulle* – мағз, *trachea* – *trachée* – хирной, *vertebra* – *vertèbre* – муҳра, *vesica* – *vésical* – масона, *cardiacus* – *cardiaque* – қалбӣ, *cutaneus* – *cutanées* – нусмӣ, *gaster* – *gastro* – меъда, *os* – *os* – устухон, *auris* – *oreille* – гуш, *sanguis* – *sang* – хун, *abdomen* – *abdomen* – шикам, *cremor* – *crème* – крем, *emplastrum* – часнакмарҳам, *emulsum* – *emulsion* – эмулсия, *gelum* – *gel* – гел, *granulum* – *granule* – гурушадору, *gutta* – *goutte* – қатра, *pulvis* – *poudre* – хока, *sirupus* – *sirop* – ширинӣ, *solutio* – *solution* – маҳлул, *spray* – *spray* – спрей, *suspensio* –

*suspension – суспензия, systema – système – система, unguentum – onguent–
марҳам [190, с. 83; 191; 194].*

Як қатор истилоҳоти дорусозиеро номбар кардан мумкин аст, ки аз нигоҳи баромад ба забонҳои латиниву юнонӣ тааллуқ доранд: **arthralgia** (**arthron – бугум ва algia – дард**), **cardiorhexis** (**cardio – дил, rhexis – кафидан**). Ба ҳамин монанд истилоҳи **mamographia**, ки аз асоси латинии **mammo – (задуди шир)** ва чӯзӣи юнонии **graphia (таҳлили рентгенӣ)** таркиб ёфтааст. Аз рӯйи коида ин гуна истилоҳот дорои маънои махсуси худ мебошанд. Ба ҳамин монанд истилоҳи юнонии **diagnosis** маънӣ ва мафҳуми мушаххаси худро дошта, ба маънои таъхис далолат мекунад. Истилоҳҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки асли юнонӣ дошта, вале онҳо бо мурури замон латинӣ гардидаанд. Барои намуна истилоҳи **melanchole** (**melanos – сиёҳ, chole – талха**)-ро дида мебароем. Ҳамчунин барои дарку фаҳми ин истилоҳ дар забони латинӣ истилоҳи дигар низ вучуд дорад, ба монанди **atra bilis – bilis atra** (**bilis – талха ва atra – сиёҳ, тира**). Агар мо аз нигоҳи решашиносӣ калимаи мазкурро таҳлилу баррасӣ намоем, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар хонаҳои қадимаи Италия **atrium** (даромади дарро меғӯянд) ин истилоҳ аввалин макони ворид шудан ба хона аз тарафи кӯчаро ифода менамояд. Дар расму русуми итолиёӣҳо, дар қисмати боми даромадгоҳи хона дудбаро сохта шуда буд, ки он аз зарби дуд доимо деворҳояш сиёҳу зард ба назар мерасид, ки шояд ин ҳам ба маънои ин истилоҳ ягон алоқамандие дошта бошад. Дар истилоҳоти соҳаи анатомӣ калимаи **atrium**-ро бо истилоҳи **atrium cordis** (**даромадгоҳи дил**) ифода менамоянд, ки ин ҳам ба маънои ҷавкуззикр алоқамандии ногустастанӣ дорад [179; 193].

Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, барои таҳқиқоти забонии истилоҳоти ҳама гуна соҳаҳои мухталифи илм лозим ва зарур аст, ки пеш аз ҳама луғат ва истилоҳоти ҳамон соҳа ва баъзан дар асоси фарҳангномаҳои соҳавӣ таҳлилу баррасӣ ва ҷамъовариву ба низоми муайян дароварда шаванд. Чунин усул барои ҳалли ҷисли масоили мазкур мусоидат карда метавонад. Усули мазкур барои омӯзиш ва таҳлилу баррасии истилоҳоти дорусозӣ хеле муҳим ва

судманд маҳсуб мешавад. Бо дарназардошти чунин омилҳо барои таҳлилу баррасии истилоҳоти дорусозӣ, пеш аз ҳама, таърихи пайдоиш ва марҳилаҳои рушду такомули он бояд омӯхта шаванд, ки мо дар ин бора чандин фикру андешаҳои олимону донишмандони ватаниву хориҷиро муфассал шарҳ додем.

Назари олимону донишмандон роҷеъ ба масоили марҳилабандии ташаккул ва такомули истилоҳоти илмӣ низ мухталиф будааст.

Донишманди тоҷик М. Шакурӣ дар мақолае таҳти унвони «Назаре ба истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ» фикру андешаҳои худро хулоса намуда, таъкид бар он дорад, ки дар марҳилаи аввали баъдиинқилобӣ, яъне дар солҳои бист ва ибтидои солҳои сӣ дар истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ имконоти дохилии забони форсии тоҷикӣ ба таври фаровон истифода мегардид. Аз ҷумла дар забони тоҷикӣ дар баробари ин ки баъзе истилоҳоти иқтибосии арабӣ, чунончӣ *мараз, бавл, илтиҳоб, идрор, дам, саръ, ҷалд* нигоҳ дошта шуданд, як идда истилоҳоти наве ҳам мисли *бемор, бемории пешоб, сармозада, хун, бемории равонӣ, равонпизишк, нӯст, бемориҳои нӯст* ва ғ. ба вучуд омаданд [57. с. 143-148].

Тавре дақиқу равшан гардид, таърихи пайдоиши истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ дурудароз буда, бо ба вучуд омадани аввалин давлатҳо ба миён омадааст. Дар баробари пайдо шудани низоми ягонаи забон, таснифот ва роҳу воситаҳои истилоҳофаринӣ, усулҳои нави интиҳоби истилоҳ ва истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ низ ба вучуд омад, ки дар ҳар марҳила ба таври мухталиф арзёбӣ гардидааст.

Ҳамаи инро ба назари эътибор гирифта, бояд таъкид намуд, ки чараёни ташаккулу такомули истилоҳоти тиббии дорусозӣ аз замонҳои қадим оғоз ёфта, марҳилаҳои мухталифро фарогир мебошад. Базе аз намунаҳои истилоҳоти дорусозиро дар осори тибби пешиниён, дар осори авестой, паҳлавӣ ва форсии миёна низ мушоҳида намудан мумкин аст. Тибби тоҷикон аз аҳди бостон оғоз гардидааст, ки баъзе аз нишонаҳои он дар тибби анъанавии бостонӣ қайд шудааст. Дар марҳилаи аввали пайдоиши тиб ва истилоҳот он бештар ба ҳифзи саломатӣ, покизагии муҳити зист ва баъдан ба давои бемориҳо ва номгӯйи

истилоҳоти дорусозӣ аҳаммият меоданд. Баъзе аз растаниҳои шифобахше, ки дар сохтани маводи дорусозии муосир низ истифода мешаванд, аз қабili *зира, кӯкнор, найшакар, гули хайрӣ, исфанд, зарпечак, райҳон, дурман, хурмо, кунҷит, пийёз, сирпийёз, лаблабу ва ғ.* дар осори қадимаи тоҷикон ёд шудаанд.

Аз ин рӯ, қайд бояд намуд, ки рушди илму фарҳанг, ташаккул ва тақомули истилоҳоти дорусозӣ дар замони Сомониён сарчашма ва манбаҳои пайдоиш дошта, дар як ҷойи ҳолӣ ба миён наомадааст [6; 7; 8].

Нуктаи дигари ҷолиберо қайд кардан бамаврид аст, ки олимону мутахассисони соҳаи тиб ва кимиё дар Фаронса низ чун мисли дигар соҳаҳо зери таваҷҷуҳи ҷомеа қарор доштанд. Олимони соҳаи кимиё ва дорусозиро метавон номбар намуд, ки онҳо дар самти мазкур бо таълифи осори илмӣ хеш хизмати арзандае ба сомон расонидаанд. Масалан, Луи Никола Воклен – дорушинос ва химик машҳури Фаронса (тав.1763; ваф.1829) барои кашфиёти ду элементи химиявӣ хром ва бериллӣ соҳиби ҷоиза ва мукофоти давлатӣ гашт. Олими номбурда соли 1809 таркибҳои табак ва никотинро (алколоид) (*Nicotiana Tabacum*) омӯхта, онҳоро аз нигоҳи таркиби бавучудой таҳлилу баррасӣ намуд. Дар соли 1801 спаржаро омӯхта, аввалин маротиба аминокислотаи аспарагинро кашф намуд [194, с. 120].

Луи Пастер – микробиолог ва химик машҳури фаронсавӣ мавҷудияти туршавии якчанд бемориҳои инсонро ҳайвонотро дақиқу муайян намуда, асосгузори ваксина ба муқобили захми сибирӣ, холераи мурғ ва ҳарӣ маҳсуб доништа мешавад. Баъдтар ба номи ӯ тарзи технологияи пастеризатсия гузошта шуд, ки то ҳол аҳаммияти илмӣ хешро аз даст наодоаст. Ин олими бузургро асосгузори микробиология ва имунитет низ мешуморанд. Ёро ҳамзамон бо ҳамроҳии Роберт Кох ва Фердинанд Кон асосгузори бактерияшиносӣ ном мебаранд. Олимони дигари соҳа – физиологҳои машҳури Фаронса ба монанди Франсуа Мажандӣ ва Клод Бернарро ёдрас шудан метавон, ки онҳо низ саҳми худро дар соҳаи тибби Фаронса гузоштаанд. Мажандӣ дар мавриди бемориҳои системаи асаб, сетор-асабҳои пардаи чашм таҳқиқот анҷом дода, ба он ноил гардидааст, ки имруз тибби ҷаҳонӣ аз он баҳравар аст. Клод Бернар чун

шогирди Мажандӣ озмоишгоҳи хешро мекушояд ва ба шогирдон корҳои амаливу таҷрибавиро нишон медиҳад. Дар озмоишгоҳи Бернар олимони машҳури рус ба монанди Н.М. Якубович (1817-1879), Ф. В. Овсянников (1827-1906), И.М. Сеченов, И.Р. Тарханов омӯзиш ва кору фаъолият намудаанд. Клод Бернар таҳқиқоти хешро дар мавриди ғадуди зери меъда ва нақши ҳазми хӯрок анҷом дода, ҳамчун яке аз асосгузорони эндокринологияи имрӯза ба шумор меравад. Корҳои таҳқиқотии ӯ дар мавриди касалии қанд, дилу рағҳо, чигару испурч дар тамоми олам чун манбаъ хизмат мекунад. Олимони мазкур дар баробари тибби амалӣ истилоҳоти зиёди дорувориеро сохтаву истифода намудаанд, ки тибби муосири Фаронса имрӯз ҳам аз он ба таври васеъ истифода менамояд. Профессор Клод Бернар ба фармокологияи эксперименталӣ ва токсикология асос гузошт. Вай бо олими олмонӣ Келликер дар мавриди захри кураш (захри саҳти растанӣ) таҳқиқот анҷом дода, дақику равшан намуд, ки чунин захри растанӣ на танҳо барои фармакология ва токсикология, балки барои дигар соҳаҳои тиб ва физиологияи инсон растанӣ низ маводи лозимӣ ба ҳисоб меравад [193, с. 37].

Натиҷаи таҳқиқоти олимони Фаронсаро хулоса намуда, гуфтан мумкин аст, ки онҳо дар раванди кори илмӣ хеш дар соҳаи дорусозӣ аз истилоҳоти фаровон истифода намудаанд, ки то ҳанӯз дар тибби муосири Фаронса қобили қабул мебошанд.

Дар замони муосир бошад бо дарназардошти рушду такомули илм, фарҳанг, ҷомеаи башарӣ зарурати банизомдарориву мукамалсозии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа [56], аз ҷумла илми тиб ва яке аз шоҳаҳои он аз қабili истилоҳоти дорусозӣ ба миён омадааст. Дар омӯзиш, таҳлилу баррасии ин масъала ҳамкориҳои мухталифи илм бо забоншиносон хеле муҳим ва зарур мебошад. Барои ҳалли мушкилоти ҷойдошта моро лозим ва зарур аст, ки аз таҷрибаи истилоҳсозии олимони ва донишмандони асримиёнагии форсу тоҷик истифода намоем. Бинобар ин, мутахассисони соҳаҳои мухталиф ва тамоми забоншиносонро зарур аст, ки аз имконоти дохилии луғавии забони тоҷикӣ ва

таҷрибаи илмиву амалии истилоҳсозии забони фаронсавӣ самаранок истифода намоянд.

Истилоҳоти илмиву соҳавие, ки аз нахустосори тиббии замони Сомониён ба мо мерос мондааст, нисбат ба истилоҳоти марҳилаҳои баъдии то замони шуравӣ дақиқу равшан буда, мафҳум ва маъниро хубтар бахтар ифода менамояд [78].

Таърихи пайдоиш ва рушду инкишофи истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорушиносӣ дар ин давра дар осори мухталифи тиббӣ то ҷое аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст. Ин давра барои олимону донишмандон шароити хубе фароҳам оварда буд. Дар ин давра забони арабӣ барои боз ҳам густариш додани доираи васеи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ мусоидат намудааст. Ба қавле таъсири забони арабӣ дар ин марҳила хеле пурзӯр буд. Олимону донишмандони тоҷик Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ, Муваффақи Ҳиравӣ, Абубакр Рабъ ибн Ахвайнии Бухорӣ маҳз ба воситаи забони арабӣ, ки дар он замон забони ҳукмрон маҳсуб доништа мешуд, бо осори мухталиф, аз ҷумла тиббу табобат ва дорушиносии юнониҳо, ҳиндиҳо, чиниҳо ошноӣ пайдо намуда, аз тибби назариву амалии онҳо самаранок истифода кардаанд.

Чунонки маълум гардид, истилоҳоти тиббии забонҳои Шарқ зина ба зина бо мурури замон вориди забони фаронсавӣ гардидааст.

Омилҳои воридшавии чунин истилоҳот мухталиф буда, сабабҳои далелҳои ба худ хосро касб намудааст. Ҳамин нукта қобили тазаккур аст, ки ҳангоми истилоҳи мамолики арабзабон аз тарафи фаронсавӣҳо калимот ва истилоҳоти мухталифи ин забон ба таркиби луғавии забони фаронсавӣ ворид гардида, чун моли имрӯзаи худ забони фаронсавӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Мисол *Alcool* — *нушобаи мадҳушкунанда*, аз вожаи арабии *al-kohl* [259, с. 54], *alcoholic* – спиртдор – аз калимаи арабии *alcool* ва пасванди фаронсавӣ *que* [259, с. 54], *estragon* – *эстрагон* аз забони арабии *tarkhoun* [259, с. 822], *café* – *қаҳва* – аз вожаи арабии *qahwa* [259, с. 263], *coton* – *пахта* – аз калимаи арабии *qutun* [259, с. 484], *orange* – *афлесун*, аз калимаи арабии

narandj [259, с. 1540], *abricot* – *зардолу* – дар забони каталонӣ *albercoc* ва аз калимаи арабии *al* – *barquq* гирифта шудааст [259, с. 8]. *Aubergine* – *боимчон* – аз забони каталонӣ – *alberginia* ва аз вожаи арабии – *al* – *badindjan*, ки решааш аз забони форсӣ баромадааст [259, с. 154].

Ингуна истилоҳот таърихи тулонӣ дошта, аз аввали асрҳои XI-XII ба забони фаронсавӣ дохил шудаанд. Масалан, истилоҳи *sucre* – дар асри XII, аз забони итолёвии *zuccherò*, аз вожаи арабии *sukkar* – аз вожаи санскритии *çakarra* ва латинии *saccharum* [260, с. 161], *Kali* – аз калимаи арабии «*ал-кали*» гирифта шуда маънояш «*хокистар*» [41, с. 241], ба забони фаронсавӣ ворид гардидаанд.

Дар баробари ин як қатор калимаву истилоҳоти тиббиву дорусозӣ аз забони форсӣ ба забони фаронсавӣ низ ворид шудаанд, ки ин пеш аз ҳама ба асри XVIII рост меояд. Дар давраи шоҳони Қочор муносибати Фаронса бо Эрон мустаҳкам гардид ва аввалин мактаби дорулфунуни ҳарбию тиббӣ дар ин солҳо дар Эрон кушода шуд. Табодули илмию фарҳангӣ дар ин солҳо байни Эрону Фаронса ривож ёфт. Мухассилини ин мактаби дорулфунун ба Фаронса равона мегардиданд ва аз Фаронса ба Эрон мутахассисони варзида дар соҳаи ҳарбиву тиббӣ меомаданд. Нақши Фаронса дар ташаккули ходимони сиёсиву фарҳангии Эрон аз қабиле Мирзо Малкумхон, Сипаҳсолор ва Саукаддавла хеле бузург буд. Баъдан кушодашавии кафедраи эроншиносӣ ва омузиши забони тоҷикӣ ва форсӣ дар Фаронса низ шаҳодати ин гуфтаҳо мебошанд. Истилоҳоти дар поён овардашуда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз забони форсӣ ба фаронсавӣ ворид гардида, имрӯзҳо дар забони фаронсавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд [179, с. 37].

Alfénic – *sucre candi*, *sucre d’orge purifié (fr)* – аз арабиву форсӣ (соли 1256) – *qandi* [260, с. 295].

Истилоҳи форсии тоҷикии бодом – *Badame* – *myrobolan* (syn) – ки аз он маводи доругӣ омода месозанд дар забони фаронсавӣ *amande* ва дар тиб мафҳуми «*Terminalia catappa*»-ро ифода менамояд [<https://fr.Wiktionary.org>].

Истилоҳи *Badiane* – (*anis, fenouil*) аз забони форсӣ (соли 1681) ба забони фаронсавӣ [260, с. 181] ворид гардидааст, ки то ҳанӯз дар соҳаи дорушиносии Фаронса қобили истифода мебошад.

Истилоҳи *chébule (de l'arabo – persan – kabouli – espèce de myrobolan)* – адвияе мебошад, ки дар тибби Осиё чун намак истифода мешавад ва ин дар забони фаронсавӣ ва латинӣ бо номи *Terminalia chebula* машҳур мебошад [194, с. 271].

Истилоҳи *musc*, ки аз вожаи форсии *musk* гирифта шуда, маънои хушбуйкунандаро дошта [260, с. 1459], дар тиббу дорусозии фаронсавӣ ба таври фаровон истифода мешавад.

Забони фаронсавӣ сарфи назар аз он ки аз гурӯҳи забонҳои эронӣ фарқи кулӣ дорад, қабатҳои холии луғавии худро аз дигар забонҳои хориҷӣ ва ҳамзамон аз забонҳои тоҷикии форсӣ низ пур кардааст. Мисолҳои дар боло зикргардида, бори дигар аз он шаҳодат медиҳанд, ки забон ҳам мисли дигар мавҷудоти зинда дар ҳоли инкишоф ва рушду нуму мебошад.

Донишманди маъруфи тоҷик С. Сулаймонов дар рисолаи илмӣ хеш бо номи «Забони фалсафа дар аҳди Сомониён ва саҳми Ибни Сино дар пешбурди он» воқеъбинона қайд менамояд, ки ошноии олимону донишмандони тоҷик бо осори даврони паҳлавӣ ва таъсирпазирии онҳо аз анъанаҳои суннатии истилоҳоти илмӣ даврони Сосониён низ метавон гуфт, ки тавассути забони арабӣ сурат гирифтааст [42; 162, с. 121-132].

Давраи асосии рушду такомули истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ, маҳз аз замони таълифи «Пандномаи Аҳвостӣ»-и М. Аҳвостӣ, «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Ҳидоят-ул-муттааллимин-фит-тиб»-и Абубакр Рабеъ ибни Аҳмади Ахавайнии Бухорӣ, «Китоб-ул-абния ва ҳақоик-ул-адвия»-и Муваффақи Ҳиравӣ, «Рағшиносӣ» ё худ «Рисола дар набз», «Қонун дар тиб(б)»-и Абуалӣ ибни Сино ва «Заҳираи Хоразмшоҳӣ»-и Саид Исмоил Ҷурҷонӣ оғоз шудааст. Абуалӣ ибни Сино ва пайравони ӯ бо эҷоди осори тиббии хеш асоси истилоҳсозиву истилоҳофаринии умумитиббӣ, аз ҷумла илми дорушиносиро гузошта, дар услуби нигоҳи истилоҳоти тиббии соҳавӣ равияи наво боз

намуданд. Бояд гуфт, ки истилоҳоти тиббии дорушиносиеро, ки Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ ва дигарон дар осори тиббии худ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода буданд, то имрӯз низ дар тибби муосири тоҷик нақши муҳимро бозидаву забони имрӯзаи тоҷикии тиб аз он васеъ истифода менамояд: **тадбир, руҳ, мизоч, исҳол, ҷузъм, олот, таҳлил, дурр, идрор, таиҳис, асаб, асабӣ, ҳалқ, муолиҷа, илалулқалб, зотуррия, зотулмасона, тадбири тиббӣ, амроз, амрози сафровӣ, амрози саръӣ.**

Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки дар Фаронса мисли дигар давлатҳои олам барои таҳқиқ ва дарёфти маводи доруворӣ дар соҳаи мазкур, қорҳои зиёдеро ба анҷом расонда шудааст. Фаронса айни ҳол яке аз давлатҳои мебошад, ки дар бобати истеҳсол ва қоркарди маводи доруворӣ қойи намоёнро ишғол менамояд. Аз рӯи таҳқиқоти олимони маълум қардид, ки имрӯз аҳолии Фаронса яке аз аввалин масрафкунандагон ва истеъмолгарони маводи доруворӣ дар ҷаҳон мебошад: яъне дар 1 рӯз 400 тонна маводи доруворӣ, ки ба сари ду нафар дар як рӯз ба 8 грамм қорқар мебошад, истеҳсол менамояд [183, с. 65].

Истилоҳи *«anotekariyus» (aphotecarius)* чун ихтисос пайдоиши он дар Фаронса ба соли 1178 қор меояд. Аз қамони ба миён омадани маълумот дар мавриди фарматсевт дар асри XIII ва охири асри XIV истилоҳи мазкур маънои ташкилоти омӯзиши мутахассисони соҳаи доруҳона дар қор қорқоҳҳои дорусозиро дошт. Аптекар шогирдро дар доруҳона қабул менамуд ва муддати қанд сол тарзи омоданамони доруо ба вай меомӯзонд [262, с. 256]. Истилоҳи дорусозии *«аптекар»* дар шакли истилоҳи қуҳнашудаи *«дорусоз»*, яъне фарматсевт ё худ дар шакли *«доруфурӯш – продавец лекарство»* дар забони тоҷикӣ имрӯз қаровон қобили истифода мебошад [239, с. 23]. Худи истилоҳи *«аптекар»* аз қалимаи юнонии *apothker – фурӯшандаи маводи доруворӣ* маънидоқ қарда шудааст [247, с. 51].

Таълимоти расмии омӯзиш ва омода намудани мутахассисон дар соҳаи дорусозӣ дар шаҳри Мотпелиеи Фаронса ба соли 1558 қор меояд. Дар асри XVII ақсари доруҳонаҳо вазифаи озмоишқоҳҳои химиявио иҷро менамуданд. Дар соли 1777 дар асоси декрети махсуси шох, аптека мақоми расмии

худмухторро соҳиб гардид ва мактаби дорусозии Collège de Pharmacie ба як донишкадаи олий табдил гардид. Пас аз инқилоби бузурги фаронсавиро ташкилоти фарматсевтҳо ба миён омад, ки дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX ба таҳқиқоти химиявӣ рӯй оварда, аз худ таҳқиқоти илмӣ зиёде боқӣ монданд. Номи олимону донишмандони дорусозро ба монанди Шарл Дерозн, Куртуа, Чек Шевалие, Субейран, Антуан Йоме, Лобер, Кавенту, Пелете, Луи Никола Воклен дар сарчашмаҳои илмӣ дорусозии фаронсавиро дидан мумкин аст. Доир ба аҳаммӣ ва арзиши даво олимони фаронсавӣ суҳанҳои ниҳоят пурқиммате гуфтаанд, ки чанде аз онҳо ин ҷо оварда мешавад:

Le meilleur remède ne s'achète pas à une pharmacie et sur ordonnance. Le meilleur remède, vous l'avez en vous et il s'appelle l'instinct de vivre (Paul Toupin) (Беҳтарин даво бо доруҳат аз доруҳона харида намешавад, шумо онро дар худ доред ва онро хоҳиши зиндагӣ қардан меноманд) [181, p. 23].

L'amour est le seul médicament qui puisse guérir les blessures du monde (Ammā) (Муҳаббат ягона давоест, метавонад тамоми захмҳои дунёро табобат намояд) [181, p. 18].

Дар ин замина олимону донишмандони тоҷик низ аз қабилӣ Аҳмади Аҳавайни Бухорӣ, ки дар асоси омӯзиш ва таҳлилу баррасии осори гузаштагонӣ улуми тиббӣ Букроту Ҷолинус ва Ҳунайн ибни Исҳоқу Муҳаммад ибни Закариё осори хеш «Ҳидоят-ул-мутааллимин, фит-тиб» ва Муваффақи Ҳиравӣ «Китоб-ул-абния ва ҳақоик-ул-адвия» ном осори худро дар заминаи таҷрибаи тиббӣ ақоиди пешрафтаи илмӣ онҳо таълиф намудаанд, ки намунаи беҳтарини истилоҳоти тиббӣ мухталиф аз ҷумла дорушиносӣ дар онҳо то имрӯз маҳфуз мондаанд.

Маълумот дар бораи дору, маводи доруворӣ ва истилоҳоти дорушиносӣ дар давраҳои аввали инкишофи истилоҳот ба миён омада бошад ҳам, асари нисбатан алоҳидае доир ба ин мавзӯ дар асрҳои баъдӣ ба вуҷуд омадааст. Масалан, «Китоб-ул-абния ан ҳақоик-ул-адвия», ки яке аз қадимтарин осори тиббӣ маҳсуб мешавад, аз тарафи Алӣ ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ китобат шудааст. Бори аввал доир ба ин китоб олими аврупоӣ Ҷ. де Ҳамер (J. de

Hammer) соли 1811 маълумоти мухтасар додааст. Пас аз ин Р.Р. Зелегман ба омӯзиш ва таҳлилу баррасии асари мазкур шуруъ намуда, соли 1859 онро ба забони лотинӣ тарҷума намуд. Муҳаққиқ Абдулхолиқ Охундов осори мазкурро соли 1893 бо забони олмонӣ тарҷума карда, пешкаши хонандагон гардонд. «Китоб-ул-абния ан ҳақоик-ул-адвия» баъд аз тасҳеҳи Аҳмади Баҳманёр соли 1362 ҳ. дар Техрон нашр гардид. Дар Тоҷикистон ин китоб ба ҳайси осори аввалин дар бораи дорушиносӣ пас аз тасҳеҳи Ҳусайни Маҳбубии Ардакони соли 1371 ҳ. ба таври мухтасар дар таҳияи Р. Нуралиев ва Ҷ. Додалишоев бо номи «Гиёҳномаи Абумансури Муваффақ» соли 1989, 1992 ба чоп расидааст.

Дар мавзуи дорушиносӣ ва истилоҳоти дорусозӣ ин китоби қадимтарин ва сарчашмаи бозғатимод маҳсуб доништа мешавад. Дар китоби мазкур доруҳо, номи гиёҳҳо, гиёҳдоруҳо, доруҳои маъданӣ ва доруҳои аз ҷонварону ҳайвонот таҳияшуда тасниф шудааст, ки барои соҳаи дорушиносӣ сарчашмаи хубе хоҳад буд.

Чунонки маълум гардид дар ин давра ҳам истилоҳоти дорушиносии арабӣ афзалияти бештаре доштанд. Муаллифи асари мазкур дар эҷоди истилоҳоте, ки номҳои гиёҳҳои доруворӣ, давоҳои мухталиф ва доруҳои маъданиро истифода менамуданд, аз истилоҳоти арабии онҳо истифода кардааст: **амроз, бавл, бавлудам, ҳамл, сақт, мусҳил, хилт, омос, масона, таширеҳ, илтиҳоб, зотулкуллия, зотулҷанб, тиб, ҳаракат, саффо, савдо, қувват, заъф, ҷозиба, олат, ҳалқум, узула, таширеҳ.**

Вале дар асари мазкур аз истилоҳоти асили форсии тоҷикӣ низ ёд карда мешавад, ки шояд бештари онҳо шеваи маҳорату малакаи истилоҳсозиву истилоҳофаринии ҳуди муаллиф бошад: **тиҳигох, нохуна, парҳез, парҳезгорӣ, захм, захмӣ, захмгоҳ, шикаста, бандгоҳ, часпак, шабқӯр, шабдард, дардгуна, обиладард [2].**

Дар марҳилаҳои баъдӣ доир ба илми дорусозиву шинохти доруҳо асаре бо номи «Китоб-ал-сайдана-фит-тиб» аз ҷониби Абурайҳони Берунӣ ба таърифи расидааст, ки бо забони арабӣ таълиф шудааст. Ҳарчанд китоб бо забони арабӣ

эҷод шуда бошад ҳам, муаллиф аз истилоҳоти форси тоҷикӣ низ фаровон истифода кардааст [77].

Муаллиф дар асари худ на дар мавриди хусусияти шифобахшии маводи доруворӣ, балки дар бораи гиёҳхову растаниҳо ва аз кадом растаниҳо, ҷонварон омода кардани маводи дору маълумот медиҳад. Аз рӯйи мушоҳидаҳо маълум мегардад, ки китоби мазкур ҳазинаи бойи истилоҳоти дорушиносӣ дорусозиро дар худ фаро гирифта, муаллифи он роҷеъ ба 700 анвои растании доруворӣ, зиёда аз 100 маъдани табобатӣ ва садҳо ҷонварони аз нигоҳи тиббӣ давобахшанда маълумоти илмӣ назариявӣ медиҳад. Аз ин рӯ, китоби мазкур роҷеъ ба дорусозӣ дорушиносӣ ва дигар маводи доруворӣ аз нигоҳи истилоҳотӣ дар илми тиббӣ тоҷикон аҳаммияти илмӣ ва амалиро доро мебошад [77].

Дар мавриди даврабандии марҳилаҳои ташаккули илми тиб ва истилоҳоти дорусозӣ ҳаминро таъкид намудан ба маврид аст, ки дар қатори юнониён, ҳиндувон, чиниён ва дигар халқҳо гузаштагонӣ мо низ дар рушду такомули истилоҳсозӣ истилоҳофаринӣ дар давраҳои мухталиф саҳми назаррас гузоштаанд.

Истилоҳсозӣ истилоҳофаринӣ тиббӣ, аз ҷумла соҳаи дорушиносӣ аз даврони нахустини тиббу табобат, дар замони нахустпизишки маъруф Трита оғоз шуда буд [3, с. 518-521].

Дар марҳилаи аввал истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорушиносӣ, аз ҷониби донишмандони эронӣ аз юнонӣ ба арабӣ ва баъдан ба забони форсӣ тарҷума гардида буд.

Аз ин рӯ, саҳми донишмандони ин давра дар ташаккули истилоҳоти дорушиносӣ хеле бузург буда, пояҳои истилоҳоти тиббиро устувор гардониданд.

Ҳаминро ҳам бояд зикр кард, ки дар ин давра осори тиббии паҳлавӣ, форсии миёна, ҳатто форсии нав эҳтимол меравад, ки аз ҷониби мутарҷимони эронӣ баргардон шуда, истилоҳоти зиёди форсии тоҷикии тиббӣ ва ҳам дорушиносӣ ба забони арабӣ ворид шудааст, ки шакли муарраби бештаре аз

онҳо дубора ба забони форсии тоҷикӣ ворид шуда бошад: *бодзахр (подзахр)* [2, с. 63], *бодинҷон* [2, с. 46], *бодингон* [2, с. 255], *гулоб* [2, с. 22; 54, с. 41], *гулнор* [2, с. 96; 54, с. 41], *зангор* [2, с. 53; 54, с. 40], *харгӯш* [2, с. 421], *гулхайрӣ* [54, с. 81], *пудина* [2, с. 177], *пилгӯшак* [2, с. 697], *шаҳтар* [2, с. 204].

Пас аз омӯзишу мутолиа чунин андеша намудан мумкин аст, ки истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорушиносии давраи аввал мисли дигар осори тиббии ҳамин давра, усулан дар сатҳи ибтидоӣ ба мисоли «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ ва сатҳи миёна дар намунаи осори Абубакр Рабеъ ибн Аҳмади Ахавайнии Бухорӣ, Абурайҳони Берунӣ ва Абуалӣ ибни Сино ва ҳамаи ин барои таснифи осори минбаъдаи тиббӣ дар истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ чун «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Саид Исмоил Ҷурҷонӣ замина гардид.

Таҳлилу баррасии осори давраи аввал дақику равшан намуд, ки истилоҳоти тиббии дорушиносӣ аз аввал то ба имрӯз роҳу равиши ба худ хос доштааст, ки тамоми муаллифон аз он пайравӣ кардаанд. Дар ҳақиқат истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринии соҳаи дорушиносӣ аз ибтидо то ба замони шуравӣ ва баъдан замони истиқлол роҳи такмил ва ташаккули зиёдеро тай намуда, дар истилоҳсозии имрӯза таъсири мусбат расонидааст.

Ҳамаи ин давраҳо дар навбати худ заминаҳои пайдоиш, роҳу равиш ва усулҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳофаринии соҳаи дорусозиро дар забонҳои тоҷикӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ то дараҷае ташаккулу такомул бахшидаанд.

1.3. Замина ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Ҳар як ҳодисаву воқеоти таърихӣ дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоиро аз паси худ ба вучуд меорад, ки ба ҳаёти ҷомеа таъсир мерасонад. Инқилоби Октябр, ки аз нигоҳи сиёсӣ иҷтимоӣ дар ибтидои асри XX як воқеаи

таърихии ниҳоят бузург маҳсуб доништа мешавад, як тағйироти куллие дар таърихи илму фарҳанги тоҷикон падида овард.

Забони фаронсавӣ низ аз забони ойл ё худ қавму қабилаи галлҳое, ки дар ҳудуди Фаронсаи марказиву шимолӣ ва қисмати ҷанубии Белгия доман паҳн карда буд, маншаъ гирифтааст. Давраи аввали рушди забони фаронсавӣ бо номи забони Фаронсаи қадима мувофиқи дастхатҳои соли 842 яъне Савгандҳои Страсбург ёдовар мешавад [184; 185].

Дар миёнаи дуҷуми асри XI забони фаронсавӣ ба шакли забони англо-нормандӣ дар толи 3 аср забони дарбориёни англисҳо буда, дар рушду нумуи забони англисӣ нақши зиёде бозидааст.

Забони фаронсавӣ яке аз забонҳои расмӣи давлатҳои франкофон ба мисли Белгия, Швейтсария, Канада ва мамлакатҳои Африка мебошад. Забони фаронсавӣ забони галло-романӣ буда, ба гурӯҳи забонҳои романӣ ва оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Аз рӯйи мушоҳидаҳо ва таҳқиқоти омории соли 2023 маълум гардид, ки бо ин забон дар ҳама қитъаҳои олам 321 миллион нафар гуфтугӯ мекунанд ва ҳар рӯз барои 235 миллион нафар забони муоширати ҳаррӯза ва барои 90 миллион нафар забони модарӣ мебошад. Забони фаронсавӣ дар 29 давлати дунё мақоми забони расмӣ дорад. Забони фаронсавӣ яке аз забонҳои кории Созмони Милали Муттаҳид ва ЮНЕСКО ба шумор меравад.

Давлати бузурги аврупоии Фаронса дорои фарҳанг ва таърихи бузург мебошад, ки ба тамоми дунё таъсироти ҳудро дар аксари соҳаҳои иқтисодиву фарҳангӣ ва сиёсиву дипломатӣ расонидааст.

Забони фаронсавӣ мисли дигар забонҳои романӣ сарчашмаи ҳудро аз забони латинӣ гирифта, пас аз забти Юлий Сезар дар солҳои 58-51 то давраи милод паҳн гардидааст. Аз рӯйи гуфтаҳои ҳуди Юлий Сезар ва дигар олимони маълум аст, ки дар ин сарзамин халқҳои мухталиф умр ба сар мебарданд. Ордонанс Вилле Котре соли 1539 устувории забони франсавиро барқарор намуд ва истифодаи ин забонро дар тамоми Аврупо ба роҳ монд [180; 181]. Вале мувофиқи конститутсияи Фаронса забони фаронсавӣ соли 1992 забони

расмӣ эълон гардид. Тамоми ҳуҷҷатҳои расмӣ ва шартномаҳои байнидавлатӣ бо забони фаронсавӣ ба имзо мерасиданд. Тамоми овезаҳову шиорҳо низ бо забони фаронсавӣ сар то сари Фаронса насб мегардид.

Дар охири асри XX, яъне дар соли 1994 қонуни Ба-Лороля, барои ҳифзи забони фаронсавӣ қабул гардид, ки мо нусхаи онро ин ҷо ба забони фаронсавӣ меоварем. (La loi № 75– 1349 du 31 décembre 1975 relative à l’emploi de la langue française) [179, с. 18].

Қонуни мазкур як инкилоби бузурге буд, ки ба забони фаронсавӣ таъсири ҳудро гузошт. Мувофиқи ин қонуни тамоми овезаҳову номҳо ва баъзан ҳатто истилоҳоти техникӣ ба забони фаронсавӣ баргардон шуданд. Аз соли 1992 то кунун барои тоза нигоҳ доштани забон Академия Фаронса ва ҳукумати Фаронса таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд.

Дар забони тоҷикӣ бошад, Инкилоби Октябр ҳамчун ҳодисаи бузурги сиёсӣ таърихӣ сиёсати забонии моро тағйир дода, ба истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинии он роҳу руҳияи нави илмиву фарҳангӣ бахшид. Донишмандони забоншиноси мо хуб медонанд, ки масъалаи истилоҳоти соҳавӣ ва, махсусан, истилоҳоти тиббии дорусозӣ дар замони Иттиҳоди Шуравӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забонӣ маҳсуб доништа мешавад. Заминаҳо, омилҳо ва сабабҳои, ки дар он давраи таърих зарурати омӯзиши ин мавзуи муҳимро ба миён оварда буданд, ба назар мухталиф менамуданд.

Дар замони ташкили ҷумҳуриҳо сиёсати ҳамаи давлатҳои навташқил ба рушду инкишофи мактабу маориф ва таълиму тарбия нигаронида шуда буд. Дар заминаи ин сиёсат таълиму тарбия бо забони миллӣ сурат мегирифт. Аз ин рӯ, дар атрофи забон ва истилоҳоти миллии тоҷикӣ низ баҳсҳо хеле зиёд буданд.

Дар ин замина омода кардани китобҳо ва дастурҳои таълимии соҳавӣ ба миён омад.

Сиёсати истифодаи забони миллӣ дар қонунгузории давлатӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ба қуллӣ тағйир ёфт. Чунон ки ба ҳамагон маълум аст, дар солҳои аввали баъди инкилоб мувофиқи талаботи сиёсати миллии

давлати шуравӣ дар коргузории расмӣ ҷумҳуриҳо забони миллӣ ҷорӣ гардид [101]. Ин сиёсат барои ҷумҳурии мо раванди нав набуд, зеро дар давоми зиёда аз ҳазор сол забони коргузорӣ ва расмӣ давлатдорӣ мо дар асрҳои пеш забони тоҷикӣ ба шумор мерафт.

Вобаста ба сохтори нави давлатдорӣ сохтори забони миллӣ, луғоту истилоҳоти соҳавӣ ва усули коргузории он низ тағйир ёфт.

Яке аз омилҳои дигари ба вучуд овардани пояҳои устувори истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар замони собиқ шуравӣ тарҷумаи маводи илмӣ ба шумор мерафт, зеро дар тамоми низоми коргузории илмӣ, давлатӣ забони ягонаи умумии ҷумҳуриҳо – забони русӣ амал менамуд ва баъдан ба забони миллии кишварҳо тарҷума мегардид [125].

Дар натиҷаи рушду такомули ҷомеа касб, ҳунар ва шуғлҳои нав бо истилоҳоти хоси худ ба миён омаданд. Осори нави илмӣ баъдиинқилобӣ ва луғоту истилоҳоти онҳо бояд тибқи усулҳо, қонуну қавоиди забони миллӣ таҷдиди назаршуда сурат мегирифт.

Сохти нав ва раванди рушду инкишофи он ҳазорон истилоҳоти навро бо мафҳумҳои мухталиф рӯйи кор овард. Ин ҷараён дар соҳаи илми тиб ва, алаҳусус, истилоҳоти дорушиносӣ, ки баёнгари мафҳумҳои нав ва яке аз роҳҳои ташакулу такомули он мебошанд, таъсири бештар мерасонид.

Вале тавре ки ба мушоҳида мерасад, ҷараёни ташакул ва такомули истилоҳоти умумитиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорушиносӣ дар забони тоҷикӣ дар замони собиқ шуравӣ ва пас аз он давра низ мушкilotи ба худ хосе дошт. Ҳам раванди инкишофи забони тоҷикӣ ва роҳу воситаҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинии истилоҳоти соҳавӣ он марҳилаҳои мухталифиро паси сар намудааст.

Воқеан, марҳилаҳои забонҳои миллии ҳар як ҷумҳури дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, бо вучуди доро будани умумиятҳои бештари илмиву фарҳангӣ, хусусиятҳои хоси худро доштанд, ки ин ба қудрату тавоноии забони миллӣ, ҷараёни инкишофи забон дар давраҳои мухталифи он, роҳу воситаҳо ва таҷрибаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ва доираи истифодаи ин гуна

истилоҳоти соҳавӣ, маҳорат ва малакаи истилоҳсозии соҳибони забон робитаи ногусастаи дошт. Бинобар ин олимону донишмандон, забоншиносони соҳа марҳилаҳои истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинии забонҳои худро бо роҳу воситаҳои мухталиф шарҳу баён менамуданд.

Бо дарназардошти баъзе душвориҳо ва мушкилиҳо дар ин соҳа давраи шуравии чараёни ташаккул ва тақомули истилоҳсозиро чунин марҳилабандӣ намудан мумкин аст.

Марҳилаи аввали рушду тақомули истилоҳсозиву истилоҳшиносии дорусозии забони тоҷикӣ ба солҳои аввали ташкилѐбии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ (1917-1930) рост меояд, ки аввалин назарияҳои навини истилоҳсозӣ аз ҷониби олимону донишмандони соҳа ба миён омаданд.

Марҳилаи баъдӣ ба унвони давраи пуршиддати эҳёи вожагону истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ дорусозӣ дар забони тоҷикӣ ворид шуда, дар тамоми забонҳои миллии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ нуфузи бемайлон гузошт, ки солҳои 1930-1945-ро дар бар мегирад [126].

Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар забонҳои миллии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, алалхусус дар соҳаи вожасозиву истилоҳоти соҳавӣ як такони бузурге ба миён омад, ки онро ҳамчун давраи азнавбавучудой ё худ истилоҳофаринӣ аз манбаъҳои дохилизабонии миллий, яъне дар асоси вожагону истилоҳоти дорусозии забони русӣ-байналмилалӣ, ки ба воситаи забони русӣ, ки дар он замон мақоми забони муоширати байнимиллатҳоро касб карда буд, ба забонҳои миллии дигар халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ ворид мегардид. Чунин даврабандӣ тибқи сиёсати замони шуравӣ айнӣ муддао буда, дар ин замина истилоҳсозии тоҷикӣ низ то андозае роҳу равиши хешро дақиқу равшан намуда, барои оянда заминаҳои илмиву амалӣ ва назариявии хешро гузошт. Ин марҳилабандие, ки аз ҷониби олими рус Н. А. Баскаков соли 1961 пешниҳод гардида буд, то ҳаде самти ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳсозиву истилоҳшиносиро муайян карда бошад ҳам, вале роҳу воситаҳои истилоҳгузинии забони тоҷикиро, аз ҷумла дар соҳаи истилоҳоти дорусозӣ чандон дуруст ифодаву инъикос карда наметавонист. Бинобар ин, олимону донишмандони забоншинос дар ҳавзаҳои

мухталифи фарҳангӣ доир ба ин масъала фикру андешаҳои хешро қисман баён менамуданд [153, с. 40-51]. Аз ин рӯ, олимону донишмандон, истилоҳшиносон ва забоншиносони тоҷик низ дар робита ба ин масъала фикру андешаҳои хешро баён намуданд. Масалан, академик М. Шукуров дар мақолаи худ «Назаре ба таҳаввули принципҳои истилоҳсозии тоҷикӣ» таърихи пайдоиш ва ташаккули истилоҳгузинии забони тоҷикиро дар замони шуравӣ ба се марҳила тақсим намудааст, ки хеле ҷолиб ва дархӯри ҳамон замон буд. Муаллифи мақола давраи аввалро «давраи инқилобии таърихи истилоҳгузинии тоҷикӣ» номгузорӣ кардааст, ки ин солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юмро фаро мегирад [57, с. 31-35]

Марҳилаи дуюмро «давраи нав дар таърихи истилоҳгузинии тоҷикӣ» номидааст, ки аз ибтидои солҳои 30-юм оғоз гардида, то солҳои 80-ум идома ёфтааст.

Марҳилаи сеюмро «давраи муосири ташаккули истилоҳот» ба қалам додаст, ки он солҳои баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ оғоз шуда, то замони мо идома ёфта истодааст [57, с. 4-21].

Доир ба даврабандии асосии истилоҳот ҳам дар забоншиносии рус, аврупо ва ҳам собиқ ҷумҳуриҳои шуравӣ меъёрҳои ягона вучуд надоштанд. Ҳар кадоме аз мутахассисон масъалаи мазкурро тибқи идеологияи замон ва мувофиқи қонуну қавоиди дохилизабонии худ таҷдиди назар менамуданд.

Таъкид бояд намуд, ки барои муваффақ шудан дар соҳаи истилоҳот, таърихи пайдоиш, ташаккул ва роҳу воситаҳои истилоҳсозии тоҷикӣ, аз ҷумла истилоҳоти тиббии дорусозӣ, истилоҳсозӣ, истилоҳгузиниву истилоҳофаринии замони бостон, шуравӣ ва давраҳои мухталифи он бояд аз нав таҳлилу баррасӣ шаванд, паҳлуҳои печидаву манфии он сарфи назар шуда, ҷиҳатҳои мусбат ва самарабахши он дар робита бо масъалаи истилоҳоти муосир амалӣ карда шавад. Бо дарназардошти масъалаи мазкур истилоҳсозии замони шуравиро ба марҳилаҳои мухталиф ҷудо намудан мумкин аст.

Давраи аввалро метавон давраи бенизомии масоили истилоҳсозии тоҷикӣ дар замони инқилоб номид. Дар ин давра ягон роҳу воситаҳои муайяни истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ вучуд надошт.

Давраи дуюм аз аввали солҳои 30-юм оғоз шуда, то аввали солҳои 60-умро дар бар мегирад, ки онро марҳилаи интиҳоби роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ номидан ҷоиз аст. Дар ин давра аввалин роҳу усулҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар асоси манобеи дохилӣ ва хориҷӣ оғоз гардид.

Давраи сеюмро метавон аз рӯйи тарзу тариқи муносибат ба масоили истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ марҳилаи бознигарии истилоҳот дар асоси заминаҳои забони миллӣ номид. Ин давра аз ибтидои солҳои 60-ум оғоз шуда, то аввали солҳои истиқлолро фаро гирифта буд.

Давраи чаҳорум – марҳилаи бозгашт ба сӯйи роҳу усулҳои мухталифи бостонӣ ва дар ин замина мавриди истифода қарор додани таҷрибаи истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҳамзабонон ва ҷумҳуриҳои ҳамсояву ҳамфарҳангу ҳамзабон.

Бояд тазаққур дод, ки даврабандиҳои ғавқуззикр дар асоси меъёрҳои мухталифи сарчашмаҳо ва манбаъҳои муътамади истилоҳсозиву истилоҳфаринӣ, корбурди роҳу воситаҳои асосии дохилӣ ва хориҷӣ, истифодаи истилоҳоти мутадовили хориҷӣ, вобаста ба муносибатҳои байнидавлатӣ, анвои истилоҳсозии бостонӣ ва роҳу усулҳои ҷориву пешрафтаи истилоҳфаринӣ таҳияву пешниҳод гардидааст.

Дар робита ба ин масъала ёдовар бояд шуд, ки таъсири омилҳои номбаршуда, дар тамоми давраҳо яқсонӣ яқнавохт набудааст. Масалан, истифодаи истилоҳоти байналмилалӣ, ки ба омилҳои сиёсӣ алоқамандӣ дошт, дар бештари давраҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинии тиббӣ, аз ҷумла дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ аҳаммият ва нақши бузургро касб карда буд, зеро дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ бештари соҳаҳои ҳаёти моддӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ, илмиву фарҳангии собиқ ҷумҳуриҳо, аз ҷумла забон ба доираи сиёсати ҳамон замон кашида шуда буд.

Ин нукта низ қобили таваҷҷуҳ аст, ки масоили мухталифи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ дар бахшҳои гуногуни ҳаёти моддиву маънавӣ, сиёсиву иҷтимоӣ, фарҳангиву забонии замони шуравӣ байни худ тафовути зиёде доштанд. Илова бар ин, баъзе соҳа ва ё фанҳое ба миён омаданд, ки дар таърихи фарҳанги гузашта собиқа надоштанд ва агар собиқае дошта бошанд ҳам, тибқи сиёсати даврони шуравӣ он фанҳо ба забони ҳукмрони он давра замон сабақ дода мешуданд. Масалан, илми тиб ва шоҳҳои мухталифи он, аз ҷумла илми дорусозӣ дар таърихи илму фарҳанги тоҷикон собиқаи тулоние дошта бошад ҳам, дар бисёр аз донишқадаву донишгоҳҳои собиқ шуравӣ ва ҳам дар ҷумҳурии мо бо забони русӣ таълим дода мешуд. Бинобар ин, чунин соҳаҳо дар истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ мушкилоти зиёде доштанд.

Дар давраи аввали ташаккули истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, ки ба низоми шуравӣ рост меомад, таҳти фишори сохти сиёсати ҳамон замон қарор гирифт. Мушкилоти дигар набудани мутахассисони босалоҳият ва донандагони забонҳои хориҷӣ буд. Ҳамчунин, таҷрибаи вожагузиниву истилоҳсозии бостонӣ фаромӯш шуда буд. Масъалаи дигаре, ки ба истилоҳсозиву истилоҳофаринии забони тоҷикӣ дар ин давраҳо таъсир расонд, ин воридшавии калима – истилоҳоти арабӣ буд. Аммо забони тоҷикӣ тавонист бар муқобили забони арабӣ истодагарӣ намояд. Илова бар ин, дар баробари истилоҳоти арабӣ тавонист калима – истилоҳоти ҳамвазну ҳаммуодили онҳоро дарёфт намуда, захираи луғавии забони тоҷикӣ, алаҳхусус забони истилоҳоти дорусозиро бою ғанӣ созад.

Гуфтан лозим аст, ки чараёни раванди воридшавӣ ва мутобиқшавии калима – истилоҳоти арабӣ ба монанди нуфузи ин забон хеле тулонӣ буд. Ба ғайр аз ин, калима ва истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ низ замоне бар сари забони тоҷикӣ таҳмил шуд, ки бар рушду такомули истилоҳсозиву истилоҳофаринии он то ҳадде рахнае ба миён овард.

Бо дарназардошти ҳамаи ин, истилоҳот ва мафҳумҳои тиббии дорусозии солҳои аввали инқилобро ба чанд гурӯҳ метавон ҷудо намуд.

Баҳши аввалро истилоҳоте ташкил медоданд, ки онҳо дар тамоми забонҳои собиқ ҷамоҳири шуравӣ истифода мешуданд: *алкаин, алоэ, ампула, адипрозин, албутсид, аминазин, ампитсилин, ангинин, анестезин, анестезол, антипирин, апрофен, аролия* [221, с. 224- 226]. Пас аз даврони инқилоб чунин калимаву истилоҳот, ҳарчанд баромадашон аз забони латинӣ бошад ҳам, дар шакли русӣ дар тамоми забонҳои халқҳои собиқ шуравӣ, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ васеъ паҳн гардиданд.

Таъкид намудан зарур аст, ки бо вучуди ҳамаи ин мушкилот забони тоҷикӣ дар ин муддат тавонист, ки дар баробари истилоҳоти зикршуда боз истилоҳоти навро пешниҳод намояд: *анис – бодиён, белена – шохдона, белладонна – шохбезак, боярышник – дулона, бура – танакор, вакцина – эмдору, вена – варид, вещество – мавод, глазной – чашиӣ* [221, с. 230].

Чунонки дида шуд, дар солҳои аввали давраи рушду такомули истилоҳот саъю кӯшиши зиёд карда шуд, ки барои қисми бештари калима – истилоҳоти нав истилоҳоти тиббии дорусозии баробармаъное сохта шавад, ки маънӣ ва мафҳумро пурраву расотар ифода намояд.

Гуруҳи дигари истилоҳот дар он давра замон дар ҳамаи сурати забони асл ба забони тоҷикӣ бидуни ягон тағйироти сохториву савтӣ ворид шуданд: *бронхолитин – бронхолитин, бромид – бромид, вазоверин – вазоверин, витамин – витамин, висмут – висмут, витафтор – витафтор, глазолин – глазолин, галантамин – галантамин* [221, с. 228].

Гуруҳи дигарро калима – истилоҳоти дорусозие ташкил менамуданд, ки барои онҳо аз решаҳои забони тоҷикӣ, ё худ тоҷикию арабӣ истилоҳоти нав сохта шуд: *давонома, маразхона, давосанҷ, маришхона, ҳароратсанҷ, базрулбанҷ, таскинбаҳш, тугмагул, гурушадору, давонома* [221, с. 241].

Ҳамчунин кӯшиш карда шуд, ки истилоҳоти дорусозие, ки номҳои растаниву ҳар гуна гиёҳҳои шифобахшро ифода менамуданд, бо истифода аз таҷрибаи забон дар ин давра як миқдор калима – истилоҳот ба тоҷикӣ баргардонида шуданд: *ягода – резамева, ягодка – буттамева, шалфей –*

мармарак, шиповник – гулхор, чилибуха – чормағзи қайовар, экстракт – чавҳар [221, с. 255].

Яке аз масоили муҳимми дигар дар ин давра ин тарзи ворид намудан ва ё навиштани истилоҳоти иқтибосӣ ба шумор мерафт. Истилоҳоти тиббии дорусозие, ки ба забони мо ҳамчун калимоти иқтибосӣ ворид шуда буданд, дар ҳамон тарзу тариқи навишти забони асл пазируфта шуданд.

Воқеан, истилоҳоти дорусозии иқтибосӣ, ки аз забонҳои мухталифи аврупоӣ ва дар асоси решаҳои латиниву юнонӣ сохта шудаанд, ба меъёрҳои дастуриву савтиёти забони тоҷикӣ мутобиқ гардонда шуданд.

Аз аввали солҳои 30-юм сар карда, фикру андешаҳои нав аз ҷониби олимону донишмандон дар робита ба мавзӯи баҳси даврабандии истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ оғоз гардид. Онҳо бар он андеша буданд, ки ҳангоми истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар навбати аввал аз сарчашмаҳои бостонӣ, аз осори давраи классикӣ, ки дар ҳоли ташаккулу таҳаввул мебошад, истифода бояд намуд, ки аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Тавре дар бахшҳои ғавқуззикр ишора намудем, баъзе аз олимону донишмандони соҳа ҳангоми корбурди истилоҳот сарчашмаҳо ва манобеи байналмилалӣ ва русиро тарафдорӣ намуда, бар он андеша буданд, ки вожагон – истилоҳоти тиббии дорусозии замони муосир бояд ба ҳамон шакли забони асл, дар шакли қабулшудаи русӣ ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ қабул карда шавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз охири солҳои 50-уми асри гузашта, дар ташаккул, таҳаввул ва рушду такомули истилоҳот, забони истилоҳоти илмӣ, аз ҷумла дар истилоҳсозиву истилоҳофаринии забони тоҷикӣ рӯ овардан ба манбаи забони миллӣ ва ислоҳи баъзе истилоҳоти нодуруст шароит ба миён омад. Ба ҳамаи ин пешравиҳо омилҳои мухталифи бознигарии истилоҳот, баланд шудани малакаву маҳорати забондонии аҳли илму адаб, густариши робитаҳои илмиву фарҳангӣ, кӯшиши ҳамгун сохтани истилоҳоти тиббии дорусозӣ бо кишварҳои ҳамзабон мусоидат менамуданд.

Аз аввали солҳои 80-ум давраи аз нав зиндагардонии анъанаҳои бостонӣ ва мавриди истифода қарор додани таҷрибаи ҳамзабонон дар бахши

истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ оғоз гардид. Бинобар ин, як силсила калимаву истилоҳоти соҳавӣ аз ҷониби мутахассисони соҳа дар мавридҳои зарурӣ истифода шудааст, ки қисми бештари онҳо дар забони тоҷикӣ собиқаи таърихиву тулонӣ дошта, дар фарҳангномаҳои тахассусӣ истифода шудаанд. Дар натиҷаи соҳибистиклол шудан дар баҳши истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ва забони истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ як таҳаввулоти илмӣ забонӣ ба вучуд омад [21; 24].

Фикру андешаҳои ғавқуззикрро хулосаву натиҷагирӣ намуда, таъкид кардан бамаврид аст, ки раванди истилоҳсозиву истилоҳгузинии забони тоҷикӣ аз ибтидо то ба имрӯз марҳилаҳои мухталифиро тай намудааст. Ҳамин нуктаро низ бояд хотиррасон кард, ки чараёни рушду инкишофи истилоҳ, истилоҳсозӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳоти тахассусӣ, алалхусус истилоҳоти дорусозӣ дар осори илмӣ ин давра яксонӣ якнавохт набудааст. Корбурди истилоҳоти соҳаҳои мухталифи тиб, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ дар осори нахустини тиббӣ ва пас аз он гоҳе содаву равону ғажмо ва гоҳе мураккабу душвор чараён гирифта, ба таълифоти А. Аҳвӯзӣ, Ҳаким Майсарӣ, Абубақр ибн Рабъ Аҳмад Аҳавайнии Бухорӣ, Абу Мансур Муваффақи Ҳиравӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ ва Саид Исмоили Ҷурҷонӣ алоқамандии ногусастанӣ дорад.

Истилоҳоти илмӣ ва тахассусии дорусозӣ дар марҳилаи аввали ташаккулу таҳаввулот, ки бештари онҳо истилоҳоти содаву равон мебошанд, то андозае заминаи асосии истилоҳоти умумитиббии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд [90; 108; 109; 116; 117; 118].

Истилоҳот, тавре маълум аст, ба монанди ҳуди забон ва соҳибони он муддати дароз яксонӣ якнавохт боқӣ намоёнад. Ҳар як андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи илмиву фарҳангӣ ва забонӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргуниеро дар истилоҳсозиву истилоҳофаринии забон ба миён меоварад.

Чунин фикру андешаи нави иҷтимоӣ дар қолаби истилоҳоти тахассусӣ баён мешаванд, ки сабаби бою ғанишавии забон низ мегардад, вале, агар ин

гуна таҳаввулоту забонӣ дар натиҷаи нуфузи сиёсату иҷтимоии забонҳои бегона бошад, пас метавонад боиси нобудии забони миллӣ низ гардад. Ба ҳамин монанд, агар забони мавриди ҳамла заминаҳои мустаҳками истилоҳоти таҳассусӣ надошта бошад, эҳтимол меравад, ки дар асари ин таҳаввулот аз байн равад.

Таъкид бояд намуд, ки дар ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмӣ таҳассусӣ омилҳои мухталиф нақши пешрафта доранд. Яке аз омилҳои асосие, ки ба рушду инкишофи истилоҳоти илмӣ таҳассусӣ мусоидат намудааст, бешубҳа, таълифи нахустосори тиббии гузаштагонӣ мо – мардуми форсизабон будааст. Яъне майлу рағбати мардуми бафарҳанги мо барои донишҷӯи бемориҳову анвои бемориҳо, доруҳо ва анвои доруҳо ва маводи дорувориву дорушиносӣ барои ташаккули истилоҳоти соҳаи мазкур ва дар заминаи он барои таълифи осори илмӣ тиббӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Бинобар ин, олимону донишмандони гузаштаи мо бо таҳлилу баррасӣ ва истифода аз нахустосори тиббии гузаштагонӣ хеш ва ҳам аз осори тиббии қадимаи юнониён, ҳиндувон ва чиниён дар бахшҳои мухталифи тиб, аз ҷумла саратоншиносӣ, қалбшиносӣ, бавлшиносӣ, бемориҳои шуш, гурда, меъда, даҳонпизишкӣ, асабшиносӣ, бемориҳои гӯшу гулӯю бинӣ, алаҳхусус соҳаи дорусозӣ ва дорушиносӣ афкори тозаву пешрафта зам намуда, дар ин бахш илми тиб таҳқиқоти арзишманде анҷом додаанд.

Дар робита ба ин масъала «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тибб»-и Абубакр Рабеъ Аҳмади Аҳавайнӣ, «Китоб-ул-абния ан ҳақоик-ул-адвия»-и Абу Мансури Муваффақи Ҳиравӣ, «Рағшиносӣ» ва ё «Рисола дар набз»-и Абуалӣ ибни Сино, «Китоб-ус-сайдана фит-тибб»-и Абурайҳони Берунӣ ва «Заҳираи Хоразмшоҳӣ»-и Саид Исмоили Ҷурҷониро номбар кардан мумкин аст, ки дар заминаи таҳлилу баррасии осори гузаштагон – Букрот, Ҷолинус, Зақриёи Розӣ таълиф карда шудаанд.

Яке аз омилҳои дигаре, ки дар ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳоти дорушиносӣ нақши бузурге бозидааст, сиёсати хирадмандона ва маорифпарваронаи амирони ҳамон давраи замон будааст.

Хулоса, дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум ва равшан гардид, ки масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ як бахши муҳимми илми забоншиносии муосир будааст, ки ба он ҳамаи забоншиносон, аз ҷумла забоншиносони дохилӣ ва хориҷӣ дахл намудаанд. Фикру андешаҳо роҷеъ ба масъалаи назариявии истилоҳот гуногун бошанд ҳам, вале мафҳум ва моҳияти он аз тарафи ҷамеи мутахассисони соҳа яксонӣ яқнавохт мебошанд. Агар баъзе тафовутҳо дар шарҳу баёни мафҳум ва моҳияти истилоҳ роҳ ёфта бошад ҳам, вале онҳо атрофи як масъала андешаронӣ менамоянд.

Ҳангоми омӯзиши ҳамаҷонибаи мавзӯҳои назарӣ ва роҳу усулҳои ташаккул, тақомули истилоҳоти умумитиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорушиносӣ маълум ва равшан гардид, ки таҳаввулоти истилоҳоти дорушиносӣ ба масоили сиёсии замон низ алоқамандии ногустастанӣ доранд.

Ҳамчунин роҷеъ ба масъалаи асосии истилоҳ, истилоҳоти илмиву фаннӣ, мафҳум ва моҳияти истилоҳ ва баъзе масоили назарии он фикру андешаҳои пажӯҳишгарони соҳа ба таври муфассал баён шудааст, ки дар онҳо истилоҳ маъмулан ҳамчун ифодакунандаи мафҳуми ягонаи илмӣ ба қалам дода шудааст.

Дар баробари асосҳои назариявии истилоҳоти дорусозӣ ҳамчунин таърихи пайдоиши низоми истилоҳот дар заминаи сарчашмаҳои муътамади илмӣ асоснок карда шудааст.

Қобили зикр аст, ки замина ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ ба таври васеъ дақиқу равшан нишон дода шудааст.

Марҳилабандии ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳоти илмӣ аз назари пажӯҳишгарон дар шакли усули муқоисавӣ таҳлилу баррасӣ гардида, аз он натиҷагирӣ шудааст.

БОБИ II

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Матолиби муқаддамотӣ. Масъалаҳои гуногуни истилоҳсозӣ ҳамчун яке аз роҳу воситаҳои ғанигардонии захираи луғавии забон ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар замони соҳибистиклолӣ таваҷҷуҳи олимон, пажӯҳишгарон ва истилоҳшиносону истилоҳсозонро ба худ ҷалб карда буд, зеро таҳлилу баррасии масъалаи истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва роҳҳои мухталифи истилоҳсозӣ дар забонҳои гуногуни дунё, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳим ба шумор мерафт. Дар ин бахш то ба имрӯз таҳқиқоти мухталифе сурат гирифта бошад ҳам, дар бахши истилоҳсозии тиббӣ, алалхусус, истилоҳоти соҳаи дорусозӣ то ҳанӯз роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ба таври дақиқу равшан ва мукамал таҳқиқ нагардидааст. Бинобар ин, масъалаи таҳлилу баррасии роҳу воситаҳои истилоҳсозӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳ дар соҳаи дорусозӣ дар забонҳои гуногунсохтор муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад. Барои ҳалли чунин масъалаи муҳимми забоншиносиву тибби дорусозӣ пеш аз ҳама бояд истилоҳоти илмӣ дорусозӣ дар асоси луғатномаву фарҳангномаҳои дорусозӣ, дар осори тиббии тоҷикӣ, сарчашмаҳои илмӣ тиббии дорусозӣ ҷамъоварӣ карда шуда, аз нигоҳи сохтор ва шеваву равиши истилоҳсозиву истилоҳгузинии забоншиносии классикиву муосир мавриди пажӯҳиши ҳамаҷониба қарор дода шавад, зеро имрӯз, вобаста ба шарту шароити кунунии ҳаёти ҷомеа дар забони тиб ва осори илмӣ тиббӣ, аз ҷумла дар луғатномаву фарҳангномаҳои тиббии дорусозӣ норасоӣҳои забонӣ аз лиҳози тарзу шеваи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ҷой доранд. Вале, чун сухан дар бораи забон ва қонуниятҳои забони истилоҳоти илмиву тахассусӣ меравад, бояд чунин масоил тибқи қонуну қавоиди дастурии забон ҳаллу ҷасл карда шаванд. Дар истилоҳсозӣ ва тарҷумаи истилоҳоти хориҷӣ аҳамияти махсус бояд дод. Олимону забоншиносон ва

мутахассисони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дорусозиро лозим аст, ки дар интиҳоби ҳар як истилоҳ дақиқкор бошанд.

Бинобар ин, барои бартараф намудани чунин нобасомониҳо дар истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ ҳамкориву ҳамбастагии воҳиди забоншиносон, истилоҳшиносон ва табибони хушсалиқаву донишманд бо дониши хуби забони тоҷикӣ зарурати аввалиндараҷаро молик мебошад, зеро осори қадимаи дорусозӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои классикиву муосир яке аз манбаъҳои асосии ташаккули забон ва истилоҳоти илмӣ дорусозӣ ба шумор мераванд. Дарку фаҳмиши онҳо аз ҳар яки мо донишу маърифати баланди маъниофариниро талаб менамояд.

Аз ин нуктаи назар дар ин баҳши рисола истилоҳоти дорусозиро аз назари сохторӣ мавриди пажӯҳиш қарор хоҳем дод, ки аҳаммияти илмиву амалиро доро мебошад. Ҳамчунин, истилоҳоти дорусозиро гурӯҳбандӣ намуда, дар ҳолатҳои зарурӣ баъзе аз онҳоро аз лиҳози решашиносӣ ва маъноӣ шарҳу тавзеҳ хоҳем дод.

2.1. Риояи меъёрҳои интиҳоби истилоҳсозии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Чуноне аз сарчашмаҳои забоншиносии хориҷиву таърихи забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ маълум аст, мавзӯи истилоҳсозӣ чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони муосир ба сифати як соҳаи алоҳидаи баҳши илми забон ба таври алоҳида ҷудо нашуда буд, вале дар таърихи забоншиносии мо ин масъала дар осори гузаштагони мо ҷо-ҷо ба мушоҳида мерасад ва ниёгони мо дар ин мавзӯ низ ба дастовардҳои беназир муваффақ шудаанд [2, с. 48]. Бинобар ин, дар забоншиносии собиқ шуравӣ табиист, ки мавзӯи истилоҳсозии баҳши дорусозӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор нагирифта буд. Меъёрҳои муайяну роҳу усулҳои истилоҳсозии дорусозӣ аз нигоҳи илмӣ вучуд надошт. Ба қавле, заминаҳои мушаххаси илмӣ барои ба вучуд овардани истилоҳсозии дорусозӣ муҳаё набуданд. Ҳарчанд луғатномаҳо ва

фарҳангномаҳои гуногуни тахассусӣ дар бахшҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа мавҷуд буданд, вале дар ҷамъовариҳои луғатҳо ва истилоҳоти илмӣ камбудиву норасоииҳои зиёде ба мушоҳида мерасид.

Чунон ки дар болотар ёдовар шудем, дар масъалаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ классикони мо дар ҳамаи соҳаҳои илм муваффақ будаанд. Ба ақидаи олимони маъруфи рус В.А. Лившиц ва А.П. Смирнова, ки дар таълифоти хеш таҳти унвони «Забони «Донишнома» ва нақши Ибни Сино дар инкишофи истилоҳшиносии илмӣ форсӣ-тоҷикӣ» қайд менамоянд, «Донишнома « дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ нақши асосӣ дорад [34; 35, с. 153- 162]. Дар ҳақиқат таълифоти Ибни Сино аз қабili «Ал-қонун-фит-тиб», «Рағшиносӣ» ва ё «Рисола дар набз», «Урҷуза фит-тиб», «Ал-адвия ал-қалбия» ҳамчун манбаҳои асосии пайдоиши истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла дорушиносиву дорусозӣ аҳаммияти илмиву амалӣ касб намуда, барои имрӯзиён ва тибби муосир низ аз аҳаммият ҳолӣ нестанд. Воқеан, Абуалӣ ибни Сино ҳамчун донишманди асил барои омӯзиш ва муайян намудани роҳи усулҳои асосии истилоҳсозии тоҷикӣ саъю талошҳои зиёде намуда, дар заминагузории истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ, бахусус илми дорусозӣ саҳми назаррас гузоштааст. Аз ин хотир, бо итминони комил метавон гуфт, ки дар тибби муосир низ таҷрибаи шахсии Абуалӣ ибни Сино бораи ба вуҷуд овардани истилоҳоти дорусозӣ ва ташаккули тақомули он метавонад қобили истифодаи табибон бошад. Агар мо аз меёрҳо ва роҳи усулҳои истилоҳсозии классикон воқиф бошем, эҳтимолан ин амр метавонад барои аз байн бурдани баъзе камбудиву норасоииҳое, ки дар соҳаи истилоҳсозӣ ҷой доранд, мусоидат намояд. Бинобар ин, мавриди пажӯҳиш қарор додани меёрҳои истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ ва роҳи воситаҳои мухталифи истилоҳсозӣ дар замони Истиқлол зарурати омӯзиши ҳар чи бештари ин соҳаро тақозо менамояд.

Бо дарназардошти ҳамаи ин Ҳаким Майсарӣ, Абубакр Рабеъ ибн Аҳавайнии Бухорӣ, Муваффақи Ҳиравӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Закариёи Розӣ ва Саид Исмоили Ҷурҷониро метавон асосгузборони истилоҳсозии аввалини забони тоҷикӣ номид. Сарфи назар аз он ки олимони ва

табибони номбурда дар макон, замон ва марҳилаҳои гуногуни зиндагӣ ва қору ғайолият намудаанд, аммо аз нигоҳи тарзи эҷод ва офариниши истилоҳоти илмӣ истилоҳоти сохтаи онҳо аз ҳам фарқ дошта, ҳар кадоме аз онҳо вобаста ба доираи дарку ғаймиши худ ба захираи луғавии истилоҳоти дорусозӣ вожаҳои зиёде ворид намудаанд [169; 171, с. 114].

Дар натиҷаи пешрафти илми забоншиносии ҷаҳонӣ дар ҷаҳони муосир назарияҳои навини истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ дар забоншиносии навини тоҷик дар даврони Истиқлол падида омаданд. Роҷеъ ба масоили мухталифи истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ фикру андешаҳои нав ба миён омаданд.

Дар асоси фикру андешаҳои нави маънавӣ ва интиҳобу пайдо намудани роҳу воситаҳои нави истилоҳсозӣ луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои соҳавии зиёде ба нашр расиданд. Забоншиносону истилоҳсозон ҳар як истилоҳро аз назари тоза мавриди паҷуҳиш қарор дода, гулчин карда, суфтаву сайқал дода, дар шакли дуруст ба мутахассисони соҳа пешниҳод намуданд.

Ба ҳамагон маълум ва равшан аст, ки дар замони шуравӣ доираи истифодаи забони тоҷикӣ хеле маҳдуд шуда буд. Аз ин рӯ, адабиёти илмӣ низ доир ба ихтисосҳои техникаву тиббиву дорусозӣ ба забони русӣ нашр гардида, ба ҳамин забон таълим дода мешуд. Ба қавле заминаҳои илмӣ, назарӣ ва амалӣ мавҷуд набуданд.

Бинобар ин, ҷунин масъалаҳои муҳраи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, аз ҷумлаи истилоҳоти мухталифи соҳавие, ки тибқи рушду инкишофи ҷомеаи навин ба вуҷуд омада буданд, дар кадом шакл мавриди истифода қарор дода шаванд, истилоҳоти байналмилалӣ бештар аз кадом забонҳо пазируфта шаванд, аз кадом манбаъҳо ва ё сарчашмаҳо бояд истифода намуд, тибқи идеологияи ҳамон замон сурат мегирифт. Фикру андешаҳо дар мавриди риояи тарзи дурусти истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мухталиф буданд.

Бархе аз олимону донишмандон дар таълифоти хеш бар он таъкид менамуданд, ки аз истилоҳоти арабӣ, ки сар то сари соҳаҳои мухталифи ҷомеаи моро фаро гирифтааст, сарфи назар бояд кард. Вале ин ғайри қобили иҷро буд, зеро дар истилоҳсозӣ то ҳанӯз баъзе аз унсурҳои арабӣ мавриди истифода қарор

дода мешаванд. Илова бар ин, тамоми истилоҳоти соҳаҳои мухталифи моро, аз ҷумла соҳаи дорусозиро истилоҳоти арабӣ ташкил медиҳанд.

Бахши дигари риояи истилоҳозӣ ба истилоҳоти ба ном байналмилалӣ алоқамандии ногустастанӣ дошт, ки ин ҳам ба роҳи усулҳои истилоҳозии мо бетаъсир намондааст.

Баъзе аз пажӯҳишгарони тоҷик бар он ақида буданд, ки истилоҳоти байналмилалӣ бидуни ягон тағйироти навишториву савтӣ вориди забони миллӣ гардад [25].

Роҷеъ ба ин масъала аз ҷониби донишмандон А. Фитрат (Фитрат), Н. Бектош, Р. Ҳошим ва А. Исмоилзода фикру ақидаҳои мухталиф пешниҳод шуда буданд, ки ҳадафи ҳамаи онҳо тарафдорӣ аз истилоҳоти байналмилалӣ ва пазириши истилоҳоти хориҷӣ тавассути забони русӣ буд [9].

Ҳам дар он замон ва ҳам дар замони муосир истифода аз калимаву истилоҳоти байналмилалӣ як ҳодисаи маъмулии забонӣ ба шумор мерафт. Ҳатто забонҳои байналмилалӣ ҳам аз ин ҳодиса дар қанор набуданд, вале, ба андешаи мо, ин гуна пазириши истилоҳоти бегона бояд тибқи дарку фаҳми зеҳни миллии мо сурат бигирад. Истилоҳоти байналмилалӣ дар ҳар соҳа мавқеи ба худ хос дорад. Масалан, дар соҳаи истилоҳоти дорусозӣ, ки як бахши онро истилоҳоти байналмилалӣ аз забонҳои гуногун ташкил медиҳанд, саъй бояд намуд, ки муодили тоҷикии онҳо дар сарчашмаҳои илмии дорусозии классикӣ пайдо карда шавад: *адонис – испарак – l'adonis, алкоголь – маширубот – alcool, алтей – гули хайрӣ – l'althea, guimauve, миндал – бодом – l'amande, анис – бодиён – d'anis, аорта – шохраг – l'aorte, капилляр – мӯйраг – le capillaire, уголь – ангишт – le charbon* [221, с. 19 – 197]. Агар муодили тоҷикии он пайдо нашуд, пас соҳибони забон ва мутахассисони соҳаро лозим аст, ки тибқи имконоти калимасозиву истилоҳозии тоҷикӣ истилоҳоти мавриди назарро созанд: *головка – сарак – la tête, желч – талха – la bile, кора – нӯстлох – un cortex, мед – мис – de cuivre, наперстянка – панҷаналӣ – la digitale* [221, с. 19 – 197]. Дар ҳолате, ки забони миллӣ чунин қудрату тавоноиро надошта бошад, пас истилоҳоти байналмилалӣ бо ибора-истилоҳ шарҳу тавзеҳ дода шавад, ки

қобили қабул доништа мешавад: *энцефалит – илтиҳоби мағзи сар – d'encéphalite, головной мозг – мағзи сар – l'encéphal, ипекакуана – чормағзи қайовар – d'ipéacas, ларингит – илтиҳоби ҳалқ – laryngite, пустырник – газнаи сагак – d'agripaume, линимент – марҳами моеъ – liniment, лекарственное средство – маводи доруворӣ – médicament [221, с. 20 - 209].*

Дар мавриди баъзе аз истилоҳоти арабии соҳаи дорусозӣ, ки то имрӯз дар тибби муосир истифода гардида, дар забони тоҷикӣ ҳазм шудааст, бояд доираи истифодаи онҳоро васеъ намуд. Ҳангоми зарурат метавон аз истилоҳоти дорусозии арабӣ, латинӣ ва юнонӣ низ истифода бурд, вале дар соҳаи дорусозӣ, махсусан номи гиёҳҳо, растаниҳо ва ҳайвоноте, ки аз онҳо ҳамчун масолеҳи хоми доруворӣ – маводи доруворӣ таҳия менамоянд, ҳанӯз ба забони тоҷикӣ надаромада бошанд ҳам, аммо дар забони зиндаи халқ мавҷуд мебошанд. Ҳамин гуна истилоҳотро бо маслиҳату машварати мутахассисони соҳаи дорусозӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ба забони тиббии дорусозӣ ворид намудан аз аҳаммият холӣ нест: *ботаника – гиёҳшиносӣ, растанишиносӣ (ба ҷойи наботот, олами наботот), фауна – ҳайвонотишиносӣ (ба ҷойи оламулҳайвон, олами ҳайвонот), анатомия – сохтори бадани инсон (ба ҷойи колбадишиносӣ ва ё илми таширҳ), анатомияи системавӣ – анатомияи бомуназзам, анатомияи динамикӣ – анатомияи варзишӣ, анатомияи пластикӣ – анатомияи зоҳирӣ, анатомияи патологӣ – анатомияи бемориҳо, анатомияи функционалӣ – анатомияи вазифавӣ [214].*

Дар натиҷаи пешрафти илму техника ва технологияи нави компютерӣ дар низоми истилоҳоти дорусозӣ низ истилоҳоти мухталиф ворид мешаванд. Бештари истилоҳоти воридшуда аз забонҳои байналмилалӣ мебошанд, вале мо бояд ҳангоми ворид сохтани истилоҳоти байналмилалии дорусозӣ қонуну қавоид ва меъёрҳои забони тоҷикиро ба эътибор гирем.

Дар баробари ин мо бояд аз истилоҳоти арабии дорусозӣ, ки асрҳои зиёд дар соҳаи дорусозӣ маълум ва қобили истифода мебошанд, истифода намоем: *даво, адвия, нор, набот, ҳайвон, арзиз, асир, усура, асл (реша), атр, бавл, акул (номи дору), азбар (як навъи даво) [1, с. 48], аззия [1, с. 49], фазла [1, с. 51],*

бавлуддан [1, с. 54], балғам [1, с. 62], батиюлҳазм [1, с. 74], босур (навъи дору) [1, с. 77], давои мураккаб [1, с. 122].

Ҳаминро низ бояд таъкид намуд, ки баъди солҳои 30-юм ва 40-уми асри гузашта тибқи идеологияи шуравӣ дар тартибу низом ва меъёрҳои истилоҳгузинӣ фикру андешаи байналмилаликунонӣ ё худ русикунонии истилоҳоти илмӣ соҳавӣ дар тамоми ҷумҳуриҳо тарғибу ташвиқ карда мешуд. Дар ҳамаи солҳо ҳам баъзе аз намоёндагони илму адаби мо тавонистаанд бо таълифоти худ аз забони миллӣ ва қонуну қавоиди меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ он ҳифз намоёнд. Чунон ки донишманди тоҷик С. Назарзода дар асари худ «Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX» таъкид менамояд, ин тарғиботу ташвиқоти русикунонии истилоҳоти тахассусӣ дар тамоми соҳаҳои ҷомеа ба сиёсати рӯз созгор ва хизматгор буд [34, с. 41- 44].

Дар соли 1933 М. Расулов низ дар яке аз мақолаҳои хеш «Боз дар бораи истилоҳот» рӯч ба сиёсати истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ ҳамаи даври замон фикру андешаҳои хешро ибраз намуда, баъзе камбудиву норасоиҳоро дар меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бо далелҳо баён намудааст [35, с. 2].

Мо низ ба шарофати ба даст овардани истиқлоли забонӣ бояд аз меъёрҳои эътирофшудаи илми забоншиносӣ дар масоили гуногуни истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бештар истифода намоём. Дар ҳама ҳолат дар меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мо бояд ба сарчашмаҳо ва манобеи дохилизабонӣ афзалият ва имконоти бештар диҳем, зеро забонҳои миллӣ дар ин масъала аз забонҳои бегона таҷрибаи зиёди илмиву амалӣ доранд.

Ҳамин нуктаро низ бояд бигӯем, ки донишмандони таърих ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ, роҳу усулҳои луғатсозиву истилоҳсозӣ яке аз масъалаҳои муҳим барои мутахассисони соҳа мебошад.

Масъалаи дигаре, ки барои ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ муҳим ба шумор мерафт, набудани заминаҳо ва бар асоси кадом усулҳо сохтани истилоҳоти соҳавӣ буд. Ҳар кадоме аз забонҳои миллӣ ин масъаларо аз рӯйи имконоти дохилизабонӣ ва манфиатҳои миллии хеш ҳаллу фасл менамуданд.

Барои ҳамаи ин кор карда баромадани роҳу усулҳои нав ва меёру методологияи нави истилоҳсозиву истилоҳгузинии пешрафта, ки дар кишварҳои Аврупо собиқаи беназир доштанд, лозим ва зарур буд, зеро дар мактабҳои забоншиносии Ленинград (Санкт-Петербург) ва Маскав низ чунин масъалаҳо ба миён омада буданд [123].

Дар ҳамин давраҳо мактаби забоншиносии Иттиҳоди Шуравӣ дар марказҳои бузурги худ – шаҳрҳои Маскав ва Ленинград яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ – бахши истилоҳшиносиро ифтитоҳ намуда, ба қору фаъолият шуруъ намуд. Марказҳои номбурда дар ҷаласаи аввалини хеш аз ҳамаи аъзоёни марказ даъват ба амал оварданд, ки мактаби истилоҳшиносӣ, роҳу усулҳои истилоҳсозӣ, меёрҳои истилоҳсозӣ ва интиҳоби истилоҳоти тахассусии Аврупо дар ҳама соҳаҳо мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода, дар асоси ҳамаи ин меёрҳои методологияи нави истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҷаҳониро дар ҳамбастагӣ бо меёрҳои тозаҷодӣ шуравӣ мавриди истифода қарор диҳанд [137; 138; 177; 178].

Дар ташкил ва ба вуҷуд овардани роҳу усулҳо ва методологияи муосири пешрафтаи истилоҳсозӣ, ки баъдтар ин роҳу усулҳо ва меёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар қаламрави собиқ ҷамоҳири шуравӣ ҷориву амалӣ гардид, саҳми олимону донишмандони рус ва бунёдгузори Кумитаи истилоҳгузинии илмӣ ва техникии АИ СССР С. А. Чаплигин ва Д. С. Лотте хеле бузург буд. Олимону донишмандони рус масоили муҳимми меёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузиниро аз нигоҳи илмӣ ва таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ дар асарҳои худ мавриди омӯзишу муҳокима қарор дода буданд: Д. С. Лотте «Асосҳои сохтани истилоҳоти илмӣ-техникӣ. Масъалаи назария ва методика» [138], В. В. Виноградов «Вступительное слово на Всесоюзном терминологическом совещании. Масъалаҳои истилоҳшиносӣ» [87], Б. Н. Головин «Дар бораи баъзе вазифаҳо ва мавзуи таҳқиқоти истилоҳоти илмӣ ва илмӣ-техникӣ» [93], В. П. Даниленко «Асосҳои меёргузинии истилоҳсозӣ» [99], Т. Л. Канделаки «Қорҳо доир ба истилоҳот дар низоми таҳқиқоти илмӣ» [112], В. М. Лейчик «Истилоҳ ва меёрҳои муайян намудани он» [128; 129; 130; 131; 132; 133], А. А.

Реформатский «Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чист?» [155], А. В. Суперанская «Истилоҳшиносӣ ва номенклатура» [165], А. Д. Хаютин «Истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва номенклатура» [175] ва ғ.

Чунонки болотар қайд намудем, дар ин солҳо аз ҷониби донишмандони тоҷик, аз қабили Р. Ҳ. Навборӣ [26], А. Муҳиддинов [25], Н. Бектош [9], М. Расулӣ [35] низ мақолаву асарҳои муҳиме рӯйи қор омаданд, ки дар онҳо масоили меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз нигоҳи вижагиҳо ва меъёрҳои дохилизабонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, ба манбаъҳои миллӣ афзалияти бештар дода шудааст. Фикру андешаҳо доир ба ин масъалаҳо барои ҳаллу ҷасл намудани роҳу воситаҳои пешрафтаи истилоҳсозӣ ва истилоҳгузинӣ нигаронида шудааст.

Ба ақидаи мо, яке аз меъёрҳои муҳимме, ки бояд дар ин масъала роҳандозӣ карда шавад, мавриди истифода қарор додани истилоҳоти осори гузаштагони мо мебошад, ки мафҳумро ҳар чи дақиқтар баён менамоянд, зеро маҷмуи истилоҳоти тахассусӣ, ки дар луғатномаву фарҳангномаҳои мо дар давоми чандинҳазорсолаҳо ҷамъоварӣ карда шудааст, сарчашмаи бебаҳои маънавии илму фарҳанги гузаштагони мо ба ҳисоб меравад. Дигар ин ки, сохтани истилоҳоти нав дар асоси пасвандҳову пешвандҳое, ки классикони мо аз он истифода менамуданд, яъне калимасозиву истилоҳсозии дорусозӣ бояд тибқи анъанаҳои пешрафтаи классикон сурат бигирад. Меъёри дигар ин аст, ки тарҷумаи маъноии истилоҳоти дорусозии байналмилалӣ дар асоси роҳу усулҳои хуби тарҷума намудани истилоҳоти илмӣ, ба роҳ монда шавад, то маънӣ ва мафҳуми он нигоҳ дошта шавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ, яъне аз рӯйи эҳтиёҷ доштан ба қабули истилоҳоти байналмилалӣ иҷозат дода шавад. Дар робита ба ин мавзӯ ҳаминро бояд таъкид намуд, ки дар баробари истилоҳоти байналмилалии дорусозӣ метавон аз муодили тоҷикии он ва ё аз муродифоти он истифода намуд. Меъёри дигари истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ бо истифода аз ибора-истилоҳоти тоҷикии дорусозӣ шарҳу тавзеҳ додани истилоҳоти душворфаҳми хориҷӣ мебошад.

Ба андешаи мо, агар чунин меъёрҳо аз тарафи олимон, забоншиносон, истилоҳшиносон ва аҳли илму адаби мо риоя карда шавад, забон ва истилоҳоти тиббии дорусозӣ суфтаву равон хоҳад шуд.

Ҳамин тариқ, тибқи талаботи Кумитаи истилоҳгузинии илмӣ ва техникий ҳамагон замон меъёрҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз қабилӣ табдили калимаҳои маъмулӣ забони тоҷикӣ ба истилоҳоти илмӣ соҳавӣ, табдили калимаҳои лаҳҷавӣ ба истилоҳот, тавассути пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳот, бо роҳу воситаи тарҷумаи тахтуллафзӣ ба вучуд овардани истилоҳот, истифода аз захираи луғавӣ забон, истифода аз манобеи классикӣ, воридсозии истилоҳоти байналмилалӣ аз рӯи зарурат пазируфта шуда буданд.

Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки манбаъҳо ва меъёрҳои зикршуда, дар ташаккулу тақомули истилоҳсозӣ ҷойгоҳ ва нақши мухталиф доранд. Аз миёнаҳои асри гузашта дар масъалаи меъёрҳои истилоҳсозии мо самти нава ба миён омад, ки ба ҳуввияти миллии забонӣ алоқамандии ногузастанӣ дошт. Маҳз дар ҳамагон давра ба имконоти дохилизабонӣ, истифодаи калима-истилоҳоти осори тиббии классикӣ, истифода аз таҷрибаи истилоҳсозии забонҳои ба мо ҳамрешаву ҳамном ва корбурди муодили истилоҳоти тоҷикӣ аз забонҳои форсӣ дарӣ бештар эҳсос мегардид: *ширдандон (дандони шир), курсидандон (дандони курсӣ), даво, марҳам, гиёҳпизишкӣ, гиёҳӣ, гиёҳдармонӣ, гиёҳтабобатӣ, гиёҳтиббӣ, ҳассосияти давоӣ, ҳассосияти дорӯӣ, курс, курси зидди сурфа, курси сардари, масолех, масолехи хом, масолехи хоми доруворӣ* [270, с. 101- 200].

Дар бештари ҳолатҳо забони тоҷикӣ аз истилоҳоти дорусозии забонҳои байналмилалӣ истифода намудааст, ки ин усул то замони Истиқлол дар ташаккул ва тақомули забони тоҷикӣ таъсири бештар расонидааст: «*ингалитсия*» аз калимаи латинӣ «*ingalare*» ба маънои *нафаскашӣ, нафасгирӣ* [247, с. 197], «*аптека*» аз калимаи юнонии «*apotheke*» ба маънои маҳзан ва ё муассисаи нигоҳдошт ва ҳифзи маводи дорувориву дигар масолехи тиббӣ [247, с. 51], «*фармакология*» аз калимаи юнонии «*pharmakon*» ба маънои як бахши тибб, ки таъсири маводи дорувориро мавриди омӯзиш қарор

медихад, «*фармакогнозия*» аз калимаи юнонии «*pharmakognoze*» ба маънои илм дар бораи маводи доруворӣ [247, с. 533], «*провизор*» аз калимаи лотинии «*provisor*» ба маънои корманди дараҷаи олии дорухона, ки ҳамчун муодили юнонии калима «*фарматсевт*» мавриди истифода қарор дода шудааст, «*фарматсевт*» аз калимаи юнонии «*pharmakeia*» ба маънои мутахассиси дараҷаи маълумоти миёна ва ё олии соҳаи дорушиносӣ [247, с. 541].

Ҳамин тариқ, аз маводи мавриди омӯзиши ин бахши рисола муайян гардид, ки дар замони шуравӣ марказҳои бузурги истилоҳшиносӣ истилоҳсозӣ бунёд гардида, барои тамоми собиқ ҷумҳуриҳои шуравӣ риояи меъёрҳои муайяни интиҳоби истилоҳоти дорусозӣ барои истилоҳгузинии нави забонҳои ин ҷумҳуриҳо муқаррар карда шуд.

2.2. Усулҳои асосии истилоҳсозии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Дар замони шуравӣ роҳу воситаҳои истилоҳгузинӣ дар забони тоҷикӣ бо ҳамон усуле пеш мерафт, ки барои тамоми ҷумҳуриҳо дар маҷмӯъ усули муқаррарӣ ва умумӣ ба шумор мерафт. Албатта, сиёсати идеологии ҳамон давра замон низ ба ин масъала бетаъсир намондааст. Кумитаҳои истилоҳсозии дар асоси Кумитаи истилоҳгузинии илмӣ ва техникии АИ СССР, ки дар ҷумҳуриҳои собиқ созмон дода шуда буданд, саъй менамуданд, ки барои ба як низоми муайян даровардани роҳу усулҳои истилоҳсозӣ қонуну қавоиди нави пешрафтаеро таҳия намоянд.

Дар ҳамон солҳои аввали пайдоиши кумитаҳои мазкур баҳсу мунозираҳо перомунӣ усулҳои истилоҳсозӣ хеле шадид оғоз гардида, ҳамаи ин дастуру ҳидоятҳо доир ба ин масъала дар як санаде бо унвони «Установкаи терминологияи забони тоҷикӣ» пешниҳоди муҳаққиқон ва мутахассисони соҳа гардид, ки бояд истилоҳсозии соҳаҳои мухталифи ҷомеа тибқи он сурат мегирифт.

Дастури мазкур роҳу усулҳои калимаву истилоҳсозии соҳаҳои мухталифи ҷомеа ва тарзи дурусти он навъи истилоҳотро дар худ фаро гирифта буд.

Ба андешаи мо ин дастуруламал як раҳнамое барои мутахассисони соҳа ва аҳли илму адаб буд. Дар баъзе ҷумҳуриҳо дар асоси он дастурнома кору ҷаъолият намуда, ба муваффақиятҳо низ ноил гардиданд. Албатта, ҷумҳурии мо низ бояд дастури мазкурро барои худ ҳамчун роҳнамо қабул карда, мебоист аз таҷрибаҳои омӯхтаи кумитаи истилоҳсозии ҷумҳуриҳои дигар истифода мебард ва ба ҳамин васила доираи усулҳои истилоҳсозии худро ғанӣ мегардонд.

Як хусусияти манфии ин дастур, ба андешаи, мо дар он зоҳир мегардид, ки ба ҳама гуна ворид намудани истилоҳоти нав, ба ташаккул додани истилоҳоти ҳоси миллидошта монеа эҷод менамуд. Ҳамин идеология сабаб шуд, ки усулҳои анъанавии классикии истилоҳсозӣ оҳиста-оҳиста аз байн бурда шаванд ва усулҳои истилоҳсозӣ дар доираи ҳеле танг сурат бигиранд.

Ҳамин ҳолат дар забони мавриди муқоиса, яъне дар забони фаронсавӣ низ мушоҳида мегардид.

Дар забони фаронсавӣ низ истилоҳоти дорусозӣ бо роҳу воситаҳои гуногун сохта мешавад.

Дар айни ҳол соҳаи дорусозӣ дар иқтисодиёти тиббӣ яке аз бахшҳои махсус ҳисобида мешавад. Яке аз вижагиҳои истилоҳоти дорусозӣ дар он аст, ки асрҳо боз истилоҳоти он бо номи забони лотинӣ, ки асоси ҳамаи забонҳои романӣ маҳсуб мешаваду забони фаронсавӣ низ аз он сарчашма мегирад алоқамандии ногустастанӣ дорад. Дар забони фаронсавӣ яке аз бахшҳои калони истилоҳотро истилоҳоти дорусозӣ ташкил медиҳад [176].

Дар истилоҳсозии дорусозӣ дар забони фаронсавӣ усулҳои гуногун мавриди истифода қарор дода шудаанд. Масалан, истилоҳоти дорусозии фаронсавие, ки номгӯи шаклҳои маводи дорувориро ифода менамоянд: истилоҳи дорусозии фаронсавии *«pansement»* (аз лотинии *«emplastrum»*) ба маънои «марҳам» [148, с. 231], *«extract»* (аз лотинии *«extractum»*) ба маънои «ҷавҳар, шира» [148, с. 213], *«huile»* (аз лотинии *«oleum»*) ба маънои «равған»

[148, с. 124], «*pilule*» (аз латини «*pilula, tabuletta*») ба маънои «ҳаб» [148, с. 211], «*tinture*» (аз латини «*tinctura*») ба маънои «шира, қиём» [148, с. 132] «*decoction*» (аз латини «*decoctum*») ба маънои «ҷӯшоба» [148, с. 32] «*onguent*» (аз латини «*unguentum*») ба маънои «марҳами молиданӣ» [148, с. 21].

Ё худ истилоҳоти дорусозии фаронсавие, ки бевосита номгӯи маводи дорувориро ифода менамоянд: истилоҳи дорусозии фаронсавии «*iode*» (аз латини «*Iodum*») ба маънои «йод» [76, с. 241], «*hystatin*» (аз латини «*Hystatinum*») ба маънои «гистатин» [76, с. 234], «*levorin*» (аз латини «*Levorinum*») ба маънои «леворин» [76, с. 123], «*methyluracil*» (аз латини «*Methyluracilum*») ба маънои «метилурацил» [76, с. 11- 23].

Истилоҳоти дорусозии фаронсавие, ки номгӯи растаниҳои дорувориро ифода менамоянд: «*aloes*» (аз латини «*Aloe*») ба маънои «алоз, сабур» [84, с. 23], «*anis*» (аз латини «*Anisum*») ба маънои «анис, бодиён» [84, с. 26], «*calendula*» (аз латини «*Calendula*») ба маънои «календула, гули ҳамешабаҳор» [84, с. 89], «*camphora*» (аз латини «*Camphora*») ба маънои «камфора, кофур» [84, с. 124], «*camomille*» (аз латини «*Chamomilla*») ба маънои «бобуна» [84, с. 123], «*tuquet*» (латиниаш «*Convallaria*») ба маънои «гули барфак» [84, с. 153], «*millepertuis*» (аз латини «*Mielofolium*») ба маънои «чойкаҳак» [84, с. 143], «*menthe*» (аз латини «*Mentha*») ба маънои «пудина, ҳулбӯй, наъно» [84, с. 148], «*eglantier, rosier*» (аз латини «*Rosa*») ба маънои «хуч, настаран» [84, с. 89], «*sauge*» (латиниаш «*Salvia*») ба маънои «марвак, мармарак» [84, с. 76], «*agripaume*» (латиниаш «*Leonurus*») ба маънои «газнаи сагак» [84, с. 32], «*valeriane*» (аз латини «*Valeriana*») ба маънои «нардсунбул» [84, с. 33], «*violette*» (аз латини «*Viola*») ба маънои «бунафша» [84, с. 36].

Истилоҳоти дорусозии фаронсавие, ки як қисми растаниҳову гиёҳҳои дорувориро ифода менамоянд: «*fleur*» (аз латини «*flos, floris*») ба маънои «гул» [172, с. 135], «*feuille*» (аз латини «*folium*») ба маънои «барг» [172, с. 213], «*baie*» (аз латини «*bacca*») ба маънои «буттамева» [172, с. 215],

«*herbe*» (аз лотинии «*herba*») ба маънои «алаф» [172, с. 234], «*racine*» (аз лотинии «*radix, icis*») ба маънои «*реша*» [172, 231].

Вале нисбат ба забони тоҷикӣ дар он давра замон шароит ва идеологияи замон дигар буд, яъне забони тоҷикӣ бояд аз ҳисоби калимаву истилоҳоти русӣ ғанӣ мегардид.

Масъалаи дигар он буд, ки тибқи санади қабулгардида афзалият бештар ба роҳу усулҳои истилоҳсозии русӣ ва ба истилоҳоти илмӣ русӣ дода мешуд. Шартӣ аввали дастури қабулшуда дар он зоҳир мегардид, ки истилоҳоти русӣ бояд дар тамоми соҳаҳо бетағйир ва дар шакли асл қабул карда шавад. Бинобар ин, ба ворид намудани истилоҳоти дорусозии хориҷӣ ба забони тоҷикӣ шубҳае набуд. Забони тиббӣ дорусозӣ бошад, бояд захираи луғавӣ худро аз ҳисоби истилоҳоти нави забони русӣ пурраву мукамал менамуд. Ҳамаи ин роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, ки мувофиқи дастури Ҷавҳариқирроҳандозӣ мегардид, ба рушду инкишоф ва пешрафти истилоҳгузинии миллӣ монеа эҷод менамуд.

Дар мавриди унсурҳои истилоҳсозии тоҷикӣ низ фикру андешаҳо мухталиф буданд. Тибқи усулҳои муқарраршудаи дастури Ҷавҳариқирроҳандозии истилоҳсозии русӣ бояд бештар истифода шаванд. Усули дигаре, ки тибқи дастури мазкур ба роҳ монда шудааст, ин аст, ки бояд истилоҳоти русӣ воридшуда тарҷума карда нашавад. Мутасаддиён ва роҳбарони Кумитаи истилоҳгузинӣ бар он иддао доштанд, ки ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти дорусозии русӣ мафҳум ва маънӣ ҳалалдор мешавад.

Чунон ки дар низомии забон ва меъёрҳои усули тарҷума маълум аст, тарҷумаи истилоҳоти бегона яке аз роҳу усулҳои муҳимми истилоҳгузинӣ дар забон маҳсуб доништа мешавад. Дастури мазкур тарҷумаи истилоҳоти соҳавиро пазирад ҳам, вале дар як вақт тавсия меод, ки аз тарҷумаи истилоҳот истифода бурда нашавад, зеро ин ба меъёрҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ хос нест. Бинобар ин, чун дигар ҷумҳуриҳои собиқ мо низ истилоҳоти русиро бештар бидуни ягон тағйироти сохториву савтӣ қабул менамудем. Ба ҳамин монанд истилоҳоти байналмилалӣ низ ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид

мегардиданд: *попынь горкая – тахач, кислый – туриш, алкоголь – маширубот, крахмал – оҳор, миндаль – бодом, берёза – тус, ромашка – бобуна, боярышник – дӯлона, доза – воя, экстракт – ҷавҳар, шири, облепиха – ангат, дуб – булут, мазь – марҳам [232].*

Тибқи муқаррароти таъиншуда, истилоҳоти байналмилалӣ дорусозӣ, ки тавассути забони русӣ дохили забони тоҷикӣ мегардид, бояд тибқи сохтори навишториву савтӣ сурат бигирад, ки ба ақидаи мо чандон дуруст набуд.

Ҳамин нуктаро низ бояд хотиррасон намоем, ки дастури мазкур ҳамчунин тавсия додааст, ки соҳибони забон ҳангоми тарҷума барои аз миён нарафтани мазмуну мафҳуми истилоҳоти таҳассусӣ бояд аз муодили тоҷикии он истифода намоянд: *паста – хамира, крахмалӣ – оҳорӣ, желчь – талха, фармация – дорусозӣ, миндаль – бодом, облепиха – ангат, адонис – испарак, ландыш – гули барфак, оливка – зайтун [232].*

Муддати хеле зиёд дастури мазкур дар ҳаёти ҷомеаи мо, дар истилоҳсозии илмӣ, аз ҷумла дар истилоҳсозии дорусозӣ хизмат намуд.

Баъдан, донишманди маъруф Я. И. Калонтаров як таълифоте бо номи «Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ» ба нашр расонид, ки дар илми истилоҳшиносии тоҷик ба таври пурраву мукамал набошад ҳам, як саҳифаи наво боз намуд [110].

Дастури нав роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, роҳҳои ташаққул додани истилоҳоти илмӣ ва мафҳумҳои соҳавиро муайян ва муқаррар намуд [143].

Муҳаққиқони соҳаи истилоҳ, қоршиносону пажӯҳишгарон хуб дарк менамуданд, ки яке аз роҳу усулҳои хеле муҳими истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ истифода аз калима – истилоҳоти классикӣ мебошад, ки мафҳум ва маъниро нисбат ба истилоҳоти замони муосир беҳтару хубтар ифода менамуд.

Вале аз сабаби он ки забоншиносон ва истилоҳшиносони мо пойбанди дастури соли 1937 буданд, аз пеши худ ва ё мустақилона ягон усули истилоҳсозии классикиро истифода бурда наметавонистанд. Баъзан истифода

ва корбурди истилоҳоти нодурусти соҳавӣ, риоя накардани усулҳои маъмули истилоҳсозӣ дар низоми истилоҳоти соҳавии тоҷикӣ номуназзамиро ба миён меовард. Бинобар ин, муайян ва муқаррар намудани низоми истилоҳоти таҳассусӣ, аз ҷумла дар мавзуи мавриди таҳқиқи мо – истилоҳоти дорусозӣ аз масъалаҳои ҳаётан муҳим ба шумор рафта, ба як низоми муайян даровардани он кори саривақтӣ ба шумор мерафт.

Доир ба усулҳои асосии калимаву истилоҳсозӣ муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ фикру андешаҳои худро дар осори илмӣ хеш муфассал баён намудаанд: В. С. Расторгуева «Краткий очерк грамматики таджикского языка» [240], Т. А. Чавчавадзе «Именное словосложение в персидском языке и проблема сложного слова» [177], Д. Т. Чхеидзе «Именное словообразование в персидском языке» [178], Л. С. Пейсиков «Лексикология современного персидского языка» [151], Ю. А. Рубинчик «Типы семантических изменений арабских заимствований в персидском языке» [157], Ш. Рустамов «Об одном способе словообразования в таджикском языке» [158].

Муҳаққиқони варзида дар таълифоти илмӣ хеш роҳу усулҳои гуногуни калимаву истилоҳсозиро аз қабилӣ вандафзоӣ – ба воситаи пасванду пешвандҳо, ба воситаи нимвандҳо, табдили ҷойи ҳиссаҳои нутқ, мураккабшавӣ, ба ибора табдил ёфтани истилоҳот [151, с. 100-109], истилоҳсозӣ ба воситаи вандҳо, тавассути мураккабшавии истилоҳот, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштани истилоҳот [157, с. 798- 811], усули сарфию наҳвӣ – бо пешвандҳову пасвандҳо ва пешояндҳо, усули наҳвию сарфӣ – тавассути мураккабшавии истилоҳот; усули сарфию наҳвӣ – аз як ҳисса ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани истилоҳот; усули луғавию наҳвӣ – мураккабшавии истилоҳот ба воситаи ибораи изофӣ; усули луғавию маъноӣ – сермаъношавии истилоҳотро, ки ин ба истилоҳот хос нест, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд [158, с. 118- 132].

Истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ҳам ба монанди дигар забонҳо бо ҳамин роҳу усулҳое, ки дар бештари забонҳои дунё маъмул буд, сохта мешаванд.

Мо дар рисолаи худ аз ҳамон роҳу усулҳои фавқуззикр, ки дар истилоҳсозии дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ иштирок намудаанд, истифода намудем.

Бо дарназардошти ҳамин масъала усулҳои асосии истилоҳсозии дорусозиро дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ чунин гурӯҳбандӣ намудем.

I. Усули сарфии сохтани истилоҳоти дорусозӣ. а) сохтани истилоҳоти дорусозӣ бо пешвандҳо ва пешояндҳо дар забони тоҷикӣ.

Дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ ҳамон пешвандҳову пешояндҳое дида мешаванд, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ маъмуланд.

1. пешоянди **дар** **-(dar)**. Пешоянди мазкур чараёни амалу ҳаракатро дар дохили чизе ифода намуда бо истилоҳоти дорусозӣ ҳамроҳ шуда, истилоҳоти зерро сохтааст: *дар об, дар марҳам, дар зира, дар маъдан, дар сирко, дар шира, дар қиём [239].*

2. пешванди **бар** **-(bar)**: *баромадан, баркушодан (захро), барравонидан, барҷӯшидан, бардамидан (қиёми дору), баркашидан (вояи доруру).*

3. пешванди **бе** **-(be)**: Ин пешванд дар истилоҳсозии дорусозӣ фаъл буда, набудани чизро ва ё ҳосияти дорувориеро ифода менамояд: *беравган, беқиём, бешира, бевоя, бемарҳам, безизо, бедору, бедаво [239, с. 71 – 94], беқарор, беҳуш, беҳушона, беоромӣ, беҳис [239].*

4. пешванди **по** **-(pa)**: Ин пешванд ба маънои муқобил, зид дар истилоҳи дорусозӣ кор фармуда шудааст: *позаҳр [273, с. 4 – 5; 270, с. 250].*

б) сохтани истилоҳоти дорусозӣ бо пешвандҳо дар забони фаронсавӣ.

Тавре аз таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, бо роҳи пешванд сохтани истилоҳоти дорусозӣ дар забони фаронсавӣ низ маъмул аст. Ҳаминро қайд кардан ҷоиз аст, ки қисми бештари пешвандҳои дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ истифодашаванда аз забони латинӣ ба фаронсавӣ гузаштаанд. Дар сохтани истилоҳоти дорусозии фаронсавӣ пешвандҳои мухталифи зерин ба назар мерасанд: *des-* , *bi-* , *angie-* , *a-* (*an-*), *anti-*, *para-* (*peri-*), *pharma-* , *dys-* , *in-* (*im-*).

1. пешванди **des-** дар забони фаронсавӣ вазифаи тақсими карданро ифода мекунад: *désartérialisation* – дезартериализатсия [259, с. 34], *desaltérante* – таъшишкунанда [259, с. 38], *désertique* – биёбонӣ [259, с. 124], *désagréable* – душвор [259, с. 123], *désénervé* – таскин бахшидан [259, с. 123].

2. пешванди **a- (an-)** маънои инкор ё набудан, ист ё қатъшавиро ифода менамояд: *apyrene* – бедона [259, с. 35], *amoral* – бадахлоқ [259, с. 31], *anonyme* – ношинос [259, с. 30], *anomal* – нодуруст [259, с. 31], *anormal* – нуқсдор [259, с. 31], *atypique* – ғайримуқаррарӣ [259, с. 38].

3. пешванди **anti-** маънои муқобил ва ё зидро ифода менамояд: *antiinflammatoire* – зидди шамолхурӣ [259, с. 75], *anthelminthique* – зиддикирм [259, с. 76], *antiemetique* – зиддиқайқунӣ [259, с. 75], *antipyrétique* – насткунандаи ҳарорат [259, с. 42], *antimétabolite* – зидди метаболитӣ [259, с. 123], *antibiotique* – антибиотик [259, с. 87], *antidote* – позаҳр [259, с. 89].

4. пешванди **bi-** дубора ё такроршавиро ифода менамояд: *bicephale* – дусара [264, с. 86], *bidente* – дудандона [264, с. 86], *biothérapie* – биотерапия [264, с. 89], *bimensuel* – бименсуел [264, с. 84], *bifolié* – дубарга [264, с. 85], *bisannuel* – дусола [264, с. 85], *biotine* – биотин (витамин Н) [264, с. 84].

5. пешванди **angie** - мансуб ба таъхис ва таъобати рағҳои хунгардро ифода мекунад: *angiographie* – ангиография (таъхиси рағҳои хунгард) [264, с. 34], *angioma* – ангиома (омоси рағҳои хунгард) [264, с. 35], *angiectasie* – ангиэктазия (васеъшавии рағҳои хунгард) [264, с. 36], *angiogramme* – ангиограмма (сабти таъхиси рағҳои хунгард) [264, с. 39].

6. пешванди **para- (peri-)** маънои атрофи, наздикӣ, изофаи, қарибиро ифода менамояд: *parapharmacie* – маводи таъобатӣ ва санитарӣ [264, с. 156], *paracolite* – илтиҳоби атрофи рӯдаи заҳс [264, с. 178], *parametrite* – параметрит (илтиҳоби изофаҳои бачадон) [264, с. 179], *pericarde* – пардаи атрофи дил [264, с. 184].

7. пешванди **pharma-** бевосита мансуб ба соҳаи фарматсевтӣ мебошад: *pharmacosinétique* – илм дар бораи ҳаракати маводи доруворӣ дар организм [264, с. 246], *pharmacologie* – фармакология (илм дар бораи таъсири маводи

доруғӣ дар бадани инсон) [264, с. 246], *pharmacodynamie* – фармакодинамия (таъсири омӯзиши молекуллаҳо ва ҳаракати маводи доруворӣ) [264, с. 247].

8. пешванди **dys-** маънои халалёбии фаъолияти ягон узв ё душвориро ифода карда, аз забони латинӣ ба фаронсавӣ гузаштааст: *dystrophiqu* – халалёбии *гизогирӣ* [264, с. 246], *dysenterie* – халалёбии *фаъолияти рӯдаҳо* [264, с. 242], *dystonie* – халалёбии *фишор* [264, с. 246], *dyspercie* – халалёбии *кори меъда* [264, с. 248], *dysphagie* – халалёбии *фурӯбарӣ* [264, с. 248], *dysurie* – халалёбии *нешобронӣ* [264, с. 253].

9. пешванди **in- (im-)** маънои муқобил ё зидди ягон амалу ашёро ифода мекунад: *immobile* – *беҳаракат* [264, с. 35], *incolore* – *беранг* [264, с. 35], *incomplet* – *нокифоя* [264, с. 35], *inconnu* – *ношинос* [264, с. 35], *indefini* – *номуайян* [264, с. 35], *individu* – *навъ* [264, с. 35], *indivis* – *тақсимнашуда* [264, с. 35], *inégal* – *нобаробар* [264, с. 35].

в) сохтани истилоҳоти дорусозӣ бо пасвандҳо дар забони тоҷикӣ. Пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ нақши муҳим доранд. Пасвандҳое, ки дар забони классикии мо дар истилоҳозӣ фаъол будаанд, луғатнигорону фарҳангнависони мо низ имрӯз аз он васеъ истифода намуда, истилоҳоти зиёди дорусозиро барои баҳши дорусозӣ пешниҳод кардаанд. Пасвандҳои нисбатан фаъолро, ки дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ иштирок намудаанд, дар зер гурӯҳбандӣ менамоем.

1. пасванди **-а:** *реза* [221, с. 194], *хобида* [221, с. 194], *расонида* [221, с. 194], *омехта* [221, с. 194], *сафеда* [221, с. 194], *талха* [221, с. 198], *кӯфта* [221, с. 200], *хӯрда* [221, с. 202], *беруна* [221, с. 202], *полида* [221, с. 203], *полонда* [221, с. 203], *дона* [221, с. 205], *миёна* [221, с. 210], *хотира* [221, с. 210], *шумора* [221, с. 212], *хамира* [221, с. 213].

Тавре мебинем, пасванди **-а** дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ, ки амали доруворӣ, чараёни доругузаронӣ, шумораву миқдори он, шакл ва қолаби доруворӣ, ҷой ва мавқеи гузаронидани доруро ифода менамояд, истифода карда шудааст;

2. пасванди **-ӣ**: *тезӣ* [221, с. 193], *музминӣ* [221, с. 201], *часпакӣ* [221, с. 193], *чарбӯӣ* [221, с. 194], *ғизоӣ* [221, с. 194], *обӣ* [221, с. 194], *қоғазӣ* [221, с. 198], *табобатӣ* [221, с. 200], *чилдӣ* [221, с. 201], *чавҳарӣ* [221, с. 203], *алафӣ* [221, с. 205], *ғиёҳӣ* [221, с. 205], *дохилӣ* [221, с. 206], *ширӣ* [221, с. 207], *дорӯӣ* [221, с. 209], *равғанӣ* [221, с. 213], *қаламфурӣ* [221, с. 214], *булутӣ* [221, с. 216], *сулфурӣ* [221, с. 220], *болоӣ* [221, с. 221], *варидӣ* [221, с. 222].

Ин пасванд истилоҳоти дорусозие сохтааст, ки ба ягон сифат ё аломате доро будани маводи дорувориро ифода менамояд.

3. пасванди **-ак**: Ин пасванд дар истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ истилоҳоте сохтааст, ки маънии хурду кучак буданро ифода намудааст: *тундак* [221, с. 193], *туршак* [221, с. 193], *часпак* [221, с. 193], *испарак* [221, с. 194], *шобезак* [221, с. 196], *гармак* [221, с. 197], *сарак* [221, с. 194], *ғилофак* [221, с. 197], *забонак* [221, с. 208], *хоришак* [221, с. 218], *сангдавак* [221, с. 221].

4. пасванди **-анда**. Пасванди мазкур бо асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ шуда, истилоҳи дорусозӣ сохтааст: *чаббанда* [221, с. 193], *поланда* [221, с. 203], *часпанда* [221, с. 194], *чаканда* [221, с. 199], *буранда* [221, с. 199], *даманда* [221, с. 200], *чунбонанда* [221, с. 210], *хушккунанда* [221, с. 214], *кашанда (дар маводи дору)* [221, с. 194].

5. пасванди **-ча**. Ин пасванд дар истилоҳсозии дорусозӣ он қадар фаъл набуда, маънии хурдиро ифода менамояд: *чиликча* [221, с. 196], *рагча* [221, с. 197], *ғилофча* [221, с. 198], *сагча* [221, с. 198], *зоғча* [221, с. 198], *қуттича* [221, с. 219], *лулача* [221, с. 219].

6. пасванди **-гоҳ**. Дар масъалаи ин пасванд андешаҳои коршиносон ва пажуҳишгарон мухталифанд. Масалан, Л. С. Пейсиков ин пасвандро ба ҳайси нимванд маънидод менамояд ва таъкид мекунад, ки пасванди мазкур дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули худ гоҳо ҳамчун калимаи мустақил истифода гардидааст [151, с. 101-102]. Ин пасванд дар истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ одатан ҷой ва ё маконро ифода намудааст: *марҳамгоҳ* [247, с. 121], *захмгоҳ* [247, с. 331], *камаргоҳ* [247, с. 220], *табобатгоҳ* [247, с. 312], *дармонгоҳ* [247, с. 121].

7. пасванди **-гун**. Дар истилоҳсозӣ мафҳумҳоеро ифода намудааст, ки ба рангу сурати маводи доруворӣ алоқамандӣ доранд: *обгун* [221, с. 234], *ширгун* [221, с. 234], *сафедгун* [221, с. 194], *сурхгун* [221, с. 194], *оҳоргун* [221, с. 195], *зардгун* [221, с. 203], *загиргун* [221, с. 208].

8. пасванди **-нок**: *дарднок* [221, с. 122], *луобнок* [221, с. 210], *заҳрнок* [221, с. 221], *шаробнок* [221, с. 221]. Ин пасванд бо истилоҳоти иқтибосӣ низ ҳамроҳ шуда, истилоҳи дорусозӣ сохтааст: *витаминонок*, *калтсийнок*, *спиртнок* [221, с. 224].

Пасвандҳои **-гар**, **-истон**, **-гин**, **-ят**, **-иш**, **-ина**, **-када**, **-танд** дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ ба мушоҳида нарасиданд.

г) сохтани истилоҳоти дорусозӣ бо пасвандҳо дар забони фаронсавӣ.

Дар баробари пешвандҳо пасвандҳо низ дар истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ дар забони фаронсавӣ нақши муҳим доранд. Иштироки пасвандҳои истилоҳсоз дар соҳаи дорусозӣ дар забони фаронсавӣ инҳоянд: **-ation**, **-age**, **-al**, **-ien**, **-algia**, **-iste**, **-que**.

1. пасванди **-ation** (дар мавридҳои гуногун истифода мешавад): *adaptation* – *мутобиқшавӣ* [260, с. 106], *foliation* – *тартиби баргҳо* [260, с. 802], *régénération* – *барқароршавӣ* [260, с. 1906], *injection* – *тазриқ* [260, с. 562], *distribution* – *тақсимот* [260, с. 664].

2. пасванди **-age** (маъниҳои гуногунро ифода менамояд): *couplage* – *пайвастшавӣ* [261, с. 491], *dopage* – *допинг*, *нумӯя* [261, с. 677], *sondage* – *бо зонд таҳқиқ намудан* [261, с. 612], *dosage* – *воямуайянкунӣ* [261, с. 679], *surdosage* – *аз меъёр афзудани воя* [261, с. 677].

3. пасванди **-al** (дар мавридҳои гуногун истифода мешавад): *traitement mental* – *табобати руҳӣ* [262, с. 385], *céréal* – *донагӣ* [262, с. 382], *central* – *марказӣ* [262, с. 382], *normal* – *меъёр* [262, с. 582], *occidental* – *ғарбӣ* [262, с. 622], *dental* – *дандон* [262, с. 391].

4. пасванди **-ien**: мансуб ба касбу кор ва ё пешаро ифода менамояд: *chirurgien* – *ҷарроҳ* [263, с. 368], *pharmacien* – *дорусоз* [263, с. 1657].

5. пасванди **-algia** (мансуб ба дард мебошад): *cephalgia* – *дарди сар* [264, с. 330], *gastralgia* – *дарди меъда* [264, с. 1002], *mastalgia* – *дарди сина* [264, с. 1364], *nephralgia* – *дарди гурда* [264, с. 430], *myalgia* – *дарди мушакҳо* [264, с. 335], *neuralgia* – *дарди торҳои асаб* [264, с. 434].

6. пасванди **-iste** (мансуб ба пеша ва касбу корро ифода менамояд): *chimiste* – *химик* [264, с. 346], *dentist* – *дандонпизишк* [264, с. 366].

7. пасванди **-que**. *cephalgique* – *маскинбахши дарди сар* [265, с. 134], *spherique* – *куррашакл* [265, с. 134], *diuretique* – *пешоброн* [265, с. 138], *gastralgique* – *маскинбахши меъда* [265, с. 230], *polycarpique* – *сермева* [265, с. 235].

Илова бар ин ҳангоми сохтани истилоҳоти дорусозӣ аз асоси калимаҳои байналмилалӣ бо ҳамроҳ кардани чӯзҳои мухталифи тоҷикӣ низ истилоҳот ба миён омадааст: *хлордор* [221, с. 198], *галенӣ* [221, с. 204], *желатинӣ* [221, с. 204], *гидрогенӣ* [221, с. 205], *ментолдор* [221, с. 210], *пероксидӣ* [221, с. 213], *спиртдор* [221, с. 219], *сулфатдор* [221, с. 220], *сулфурдор* [221, с. 220], *витами́ндор* [221, с. 223].

Таҳлили ҳолати нишон медиҳанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ пасвандҳо нисбат ба пешвандҳо доираи васеи истифода дошта, бо онҳо истилоҳоти зиёди дорусозӣ сохта шудааст, ки дар соҳаи маводи дорувориву дорусозӣ имрӯз ҳам васеъ истифода карда мешаванд.

II. Усули наҳвию сарфӣ сохтани истилоҳоти дорусозӣ. Усули наҳвию сарфӣ сохтани истилоҳоти дорусозӣ нисбат ба дигар шеваҳои истилоҳозӣ усули маъмулӣ маҳсуб доништа мешавад. Усули наҳвию сарфӣ дар низоми истилоҳоти мураккаб сохтани калима – истилоҳот ба шумор меравад.

Дар забони тоҷикӣ: *шамшергӣ* [270, с. 190], *серчарбу* [270, с. 194], *маскинбахш* [270, с. 195], *хокадору* [270, с. 196], *буттамева* [270, с. 196], *хамешабахор* [270, с. 197], *хокистарранг* [270, с. 201], *обпаз* [270, с. 200], *дамоба* [270, с. 200], *табларза* [270, с. 203], *талхадон* [270, с. 203], *офтобпараст* [270, с. 205], *шоҳдона* [270, с. 206], *ҷӯшоба* [270, с. 205], *бугдармонӣ* [270, с. 207], *ҷуворимакка* [270, с. 209], *лимукаҳак* [270, с. 208],

сӯзандору [270, с. 219], гиёҳдору [270, с. 206], шаробдору [270, с. 221], нардсунбул [270, с. 222].

Истилоҳоти мураккабе, ки аз ду ҷузъи калимаҳои байналмилалӣ сохта шудааст: *бромкамфора* [270, с. 197], *бензонафтол* [270, с. 197], *хлороформ* [270, с. 198], *гидротартрат* [270, с. 205].

Дар забони фаронсавӣ, низ чунин истилоҳотро мисол овардан мумкин аст: *chloroforme* = *chlor* + *forme* [259, p. 368], *bromcamphora* = *brom* + *camphora* – *бромкамфора* [259, с. 235], *monobromata* = *mono* + *brom* – *монобром* [259, с. 280], *benznaphtole* – *бензонафтол* [259, с. 215] *millefeuille* – *бӯйимодарон* (*тысячалистник*) [259, с. 1408], *benzylpenicilline* = *benzyl* + *peniciline* – *бензилпеницилин* [259, с. 214], *benzodiazepine* = *benzo* + *diazepin* – *бензодиазепин* [259, с. 212].

III. Усули луғавию нахвӣи сохтани истилоҳоти дорусозӣ. Ҳар кадоме аз ин усулҳо дар истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ ҷойгоҳи махсуси худро дорад. Зери мафҳуми усули луғавию нахвӣи истилоҳсозӣ, асосан, аз ибораҳои изофӣ ба миён омадани истилоҳоти мураккаб ва сохта шудани истилоҳоти дорусозӣ фаҳмида мешавад, ки ин усули истилоҳсозӣ дар соҳаи дорусозӣ кам ба мушоҳида мерасад.

Дар забони тоҷикӣ: *гиёҳи шифоӣ* – *гиёҳишифоӣ* [271, с. 23], *гиёҳи дармонӣ* – *гиёҳдармонӣ* [271, с. 24], *доруи маъданӣ* – *маъдандоруй* [271, с. 46], *набототи шифоӣ* – *набототишифоӣ* [271, с. 134], *буттаи мева* – *буттамева* [271, с. 197], *оби ҷӯш* – *ҷӯшоба* [271, с. 206], *дармони бугӣ* – *бугдармонӣ* [271, с. 204], *доруи хока* – *хокадору* [271, с. 198].

Дар забони фаронсавӣ: *herbe medicinale* – *гиёҳи шифобахш* [256, p. 115], *infusion* – *дамоба* [256, p. 134], *soin à la vapeur* – *бугдармонӣ* [256, p. 162], *la poudre à soin* – *хокадармонӣ* [256, p. 321], *buisson de tisane* – *нушоба* [256, p. 198], *Badiane en poudre* – *хокаи бодиён* [256, p. 134], *ail en poudre* – *хокаи сирниёз* [256, p. 33], *orthie poudre* – *хокаи газна* [256, p. 267].

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, ки дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ аз панҷ нахвӣи усули истилоҳсозӣ усулҳои сарфӣ, нахвию

сарфӣ ва луғавию наҳвӣ хеле фаъол буда, бо ин усулҳо истилоҳоти зиёди дорусозие сохта шудаанд, ки то ҳанӯз дар соҳаи дорусозиву маводи доруворӣ васеъ корбаст мешаванд.

Дар забони фаронсавӣ ҳам ҳангоми истилоҳсозӣ аз усулҳои ба худ хос истифода шуда, истилоҳоти дорушиносиву дорусозие сохта шудааст, ки бештари онҳо марбут ба номи гиёҳҳо, растаниҳо, ҳайвонот, маъданҳо, равғанҳои молиданӣ мебошанд, ки имрӯз ҳам дар тибби муосир маҳфузанд.

Ба ҳамагони мову шумо маълум аст, ки заминаҳои бавучудоии истилоҳоти дорусозӣ мухталифанд. Яке аз он роҳу воситаҳое, ки имрӯз мавқеи хоса дорад, ин истилоҳоти дорусозӣ аз нигоҳи сохторӣ мебошад, ки барои сабукии кор дар ин бахши рисола истилоҳоти дорусозиро чунин гурӯҳбандӣ намудем.

2.3. Истилоҳоти содаи дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Ин гурӯҳи истилоҳот одатан аз як реша таркиб ёфтаанд: *воя* [225, с. 88], *сӯзан*, *бодом* [225, с. 116], *оҳор* [225, с. 22], *чавҳар* [225, с. 31], *шибит* [225, с. 31], *қатра* [225, с. 75], *ангат* [225, с. 64], *алаф* [225, с. 53], *загир* [225, с. 302], *зайтун* [225, с. 504], *моеъ* [225, с. 810], *маҳлул* [225, с. 233], *реша* [225, с. 163]. Дар таркиби ин гурӯҳ истилоҳоти содаи арабӣ низ вомехуранд, ки дар бахши дорусозӣ ба таври васеъ истифода мешаванд: *фаъол* (*доруи фаъол*) [221, с. 194], *касал*, *касалиовар* [225, с. 598], *даво* [225, с. 397], *адвия* [225, с. 38], *адас* [225, с. 39], *гизо*, *ағзия* [225, с. 37], *давола* (*як навъ маҳлули доруворӣ*) [225, с. 39], *курс* (*доруи хушке, ки ба шакли доира ё лунда сохта шудааст*) [225, с. 697].

Истилоҳоти содаи дорусозие, ки аз нигоҳи баромад байналмилалӣ мебошанд: *эликсир* [221, с. 202; 247, с. 596], *кислота* – аз юнонии «*kislotas*» [221, с. 193; 247, с. 239], *адреналин* – аз лотинии «*adrenalinum*» [221, с. 199, 247, с. 18], *аэрозол* – аз юнонии «*airozolis*» [221, с. 194; 247, с. 167], *аорта* – аз юнонии «*aortes*» [221, с. 195; 247, с. 47], *арника* – аз лотинии «*arnika*» [221, с. 196; 247, с. 54], *берилл* – аз юнонии «*berill*» (*як навъи маъдани дорусозӣ*) [221,

с. 197; 247, с. 78], *бронхит* – аз юнонии «*bronchos*» [221, с. 196; 247, с. 94], *камфора* – аз лотинии «*camfora*» [77, с. 196; 247, с. 214], *капсула* – аз лотинӣ – юнонии «*kapsules*» [77, с. 198; 247, с. 218], *хлор* – аз юнонии «*khlore*» [77, с. 197; 247, с. 560], *карболен* – аз лотинии «*carbolines*» [77, с. 197; 247, с. 221], *кристалл* – аз юнонии «*kristallis*» [221, с. 201; 247, с. 268], *эвкалипт* – аз юнонии «*eukaliptos*» [221, с. 203; 247, с. 581].

Тавре аз таҳлили мисолҳои дар зер овардашуда маълум мегардад, истилоҳоти содаи дорусозӣ, ки дар забони фаронсавӣ истифода мешаванд, қисми камашон баромади фаронсавӣ дошта, аксаран аз забони лотинӣ гирифта шудаанд: *valeriane* – *нардсунбул* (аз лотинии «*Valeriana*») [258, с. 230], *goutte* – *қатрадор* (аз лотинии «*gutta*») [258, с. 148], *capsule* – *ғилофадор* (аз лотинии «*capsula*») [258, с. 103], *ortie* – *газана* (аз лотинии «*Urtica*») [258, с. 228], *leonure* – *газнаи сагак* (аз лотинии «*Leonurus*») [258, с. 144], *camomille* – *бобуна* (аз лотинии «*Chamomilla*») [258, с. 122], *thym* – *сесанбар* (аз лотинии «*Thymus*») [258, с. 188], *violette* – *бунафша* (аз лотинии «*Viola*») [258, с. 226], *rosier* – *настапан* (аз лотинии «*Rosa*») [258, с. 187].

Дар охир бояд чунин хулосаву натиҷагирӣ намуд, ки истилоҳоти дорусозии содае, ки дар забон ва истилоҳоти илмӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд, аслан аз рӯйи баромади худ ба забонҳои лотиниву юнонӣ тааллуқ дошта, ба таври баробар дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ истифода мешаванд.

2.4. Истилоҳоти сохтаи дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Истилоҳоти сохта бо ёрии пешванду пасвандҳо сохта мешаванд. Истилоҳоти сохтаи дорусозие, ки танҳо аз ҷузъҳои тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: *туришак* [226, с. 122], *торфӣ* [226, с. 564], *расида* [226, с. 198], *нашвӣ* [226, с. 122], *донагӣ* [226, с. 63], *хамира* [226, с. 462], *чарбӣ* [226, с. 536], *сагак* [226, с. 235], *луобча* [226, с. 124], *сӯрохча* [226, с. 256].

Истилоҳоти сохтаи дорусозие, ки аз калимаҳои байналмилалӣ бо ҷузьи тоҷикӣ сохта шудаанд: *калтсийдор* [221, с. 197], *хлордор* [221, с. 198], *эмулсиядор* [221, с. 202], *экстрактдор* [221, с. 203], *калийдор* [221, с. 207], *гидроксиддор* [221, с. 201], *ментолдор* [221, с. 209], *спиртдор* [221, с. 219], *суспензиядор* [221, с. 221], *вазелиннок* [221, с. 222].

Истилоҳоти сохтаи дорусозӣ дар забони фаронсавӣ. Дар забони фаронсавӣ низ истилоҳоти сохта аз калимаҳои решагии забони фаронсавӣ бо пасвандҳои пешвандҳо сохта шудаанд: *insipide* – *бетамъ* [264, с. 209], *apyrene* – *бедона* [256, с. 109], *phyloide* – *баргӣ* [264, с. 409], *diuretique* – *нешобӣ* [264, с. 189], *rafraichissant* – *салқинкунанда* [264, с. 609], *anthelminthique* – *зиддикирм* [264, с. 76], *antiemetique* – *зиддиқайқунӣ* [264, с. 75], *spherique* – *курравӣ* [264, с. 489], *purgatif* – *шикамӣ* [264, с. 411], *dedoublement* – *дукарата* [264, с. 178], *violette* – *бунафша* [264, с. 690], *uvette* – *зағоза* [264, с. 584].

Ҳамин тариқ, дар истилоҳозии соҳаи дорусозӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ пешванду пасвандҳои зерин (*-а, -ак, -ча, -иш, -нок, а-, in-, -ation, anti-, -que, de-, di-, -if, -ette*) фаъол будаанд. Дар забони тоҷикиву фаронсавӣ бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти дорусозӣ яке аз усулҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, дар истилоҳозиву истилоҳофаринии соҳаи мазкур ба таври фаровон мавриди истифода қарор дода шудаанд.

2.5. Истилоҳоти мураккаби дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Истилоҳоти мураккаби дорусозӣ аз ду ва ё зиёда калима таркиб меёбанд. Истилоҳоти мураккабе, ки танҳо аз ҷузьҳои тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: *серчарбу* – *beaucoup de graisse*, *маскинбахи* – *apaisant*, *шоҳраг* – *aorte*, *хокадору* – *poudre*, *буттамева* – *la baie*, *обназ* – *l'infusion*, *оғтобнарас* – *le tournesol*, *чойқаҳақ* – *le millepertuis*, *зиёҳдору* – *plante medicinale*, *зиёҳоба* – *l'eau medicinale*, *ҷуворимакка* – *le mais*, *чормағз* – *la noix* [270, с. 30-380]. Тавре аз мисолҳои

овардашуда маълум гардид, истилоҳоти номбаршуда аз дору, маводи доруворӣ ва ё аз гиёҳҳову растаниҳову дарахтони мухталифи шифой сохта шудаанд.

Истилоҳоти мураккабе, ки аз чузъҳои арабӣ сохта шудаанд: *акилулғизо, аксарудаво, касируддаво, маризудаво, маразулҳайвон, наботушиифо, таъсирудаво* [270, с. 141-612].

Истилоҳоте, ки аз чузъҳои тоҷикиву арабӣ таркиб ёфтаанд: *ширқӣём, дорудаво, марҳамдаво, гиёҳдаво, хокадаво, бугдаво, серғизо, сербавл* [270, с. 143-612].

Истилоҳоти мураккаби дорусозие, ки аз чузъҳои мухталифи байналмилалӣ сохта шудаанд. Аз лотиниву юнонӣ: *бромкамфора* = *бром* – *bromos*, *камфора* – *kamphora* [247, с. 215]; аз арабию русӣ: *бензолафтол* = *бензол* – «benzoa» – *афишӯраи хушбӯи доруворӣ* (*бен* – *хушбӯӣ* + *зоа* – *афишӯра* + *калимаи лотинии ol (oleum)* – *равгани молидани, афтол аз русӣ* – *равган*) [247, с. 65]; аз юнониву лотинӣ: *хлороформ* = *хлор* – «*khlore*», *форм* – «*forme*» [247, с. 548].

Истилоҳоти мураккаби дорусозие, ки аз чузъҳои мухталифи лотиниву фаронсавӣ, юнониву фаронсавӣ ё лотиниву юнонӣ ва фаронсавӣ сохта шуда, дар забони фаронсавӣ фаровон истифода мешаванд, инҳоянд: *melanocarpe* – *мевасиёҳ* [259, с. 233], *quadrifolie* – *чорбарга* [259, с. 102], *triflore* – *сегула* [259, с. 89], *triphylle* – *себарга* [259, с. 92], *multicolore* – *гуногунранг* [259, с. 98], *vesiculiforme* – *хубобшакл* [259, с. 302], *contrepoison* – *подзаҳр* [259, с. 186], *febrifuge* – *зиддивараҷа* [259, с. 348], *oblongiphille* – *дарозбарг* [259, с. 88], *hemicarp* – *ниммева* [259, с. 233], *pathogene* – *бемориофар* [259, с. 298], *multiflore* – *сергул* [259, с. 244], *polycarpique* – *сермева* [259, с. 221], *oligocarpe* – *камҳосил* [259, с. 197], *macrophylle* – *баргкалон* [259, с. 240], *chou* – *fleur* – *гулкарам* [259, с. 112], *millepertuis* – *чойкаҳак* [259, с. 238].

Ҳамчунин истилоҳоти дорусозии юноние, ки аз муарработи онҳо корбаст шудааст: *обнус* – *abnus* [77, с. 83], *анисун* – *anipun* [77, с. 122], *ақоқиё* – *aqaqya* [77, с. 115–116], *афсинтин* – *afsintin* [77, с. 111–112].

Тавре дар боло ёдовар шудем, «қарободин» низ яке аз истилоҳоти дорусозӣ буда, дар ин соҳа ҷойгоҳи хоссаро касб менамояд. Истилоҳи «қарободин» ҳамчун истилоҳи дорушиносӣ дар осори илмии табибони мо ба монанди Аҳмад ибни Рабеъ Ахавайнии Бухорӣ дар асараш бо номи «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб» ёд карда мешавад [58, с. 158]. Истилоҳи «**қарободин**» (**qarabadine**) шакли муарраби калимаи юнонии «**pharmokopya**» буда, ба маънои маҷмуаи қонуну қавоиди дастурҳои омодаву таҳия намудани доруҳо далолат менамояд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ истилоҳи мазкур ҳамчун илм дар бораи таҳия намудани ҳама гуна маводи доруворӣ шарҳу баён дода шудааст [226, с. 669].

Истилоҳи «**фармакопоя**» (**pharmakopoia**) бошад, аз калимаҳои юнонии «**pharmakon – дору**» ва «**poieo – месозам, омодаву таҳия мекунам**» далолат мекунад. Дар заминаи ҳамин истилоҳи дорусозӣ дар забони юнонии бостон истилоҳоти марбут ба ин фан, аз қабилӣ «**фармакогнозия – pharmakognosis**», «**фармакология – pharmakologos**», «**фармакотерапия – pharmakoterapiya**», «**фармакохимия – pharmakokhimiya**», «**фармацевт – pharmaceutis**» ва «**фармация – pharmacia**», ба миён омаданд, ки мехоҳем ҳар яке аз онҳоро шарҳу баён намоем, зеро дар илми дорусозиву дорушиносӣ онҳоро дар маҷмӯъ ба як мафҳуму маънӣ шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ҳарчанд истилоҳоти дорусозии дар боло зикршуда аз нигоҳи сохтор ва баромадашон алоқамандии ба ҳам наздик доранд, вале ҳар кадоме аз онҳо маънои махсуси истилоҳӣ дошта, дар соҳаи дорусозӣ ҷойгоҳи хоссаро касб намуда, маънӣ ва мафҳуми мухталифро ифода менамоянд.

Истилоҳи «**фармакопоя**» (**pharmakopoia**) ҳамчун муодили муарраби «**қарободин**» ба маънои маҷмуи дастурҳо доир ба омода намудани маводи доруворӣ далолат менамояд, ки дар он ба таври мукамал роҷеъ ба тавсифи доруҳо, тарзу усули омода намудани онҳо, тарзи нигоҳдорӣ ва ба фурӯш баровардани маводи доруворӣ, нишон додани таъсирнокии онҳо маълумот дода мешавад, яъне дар маҷмӯъ онро дар тибби муосир «дорусозӣ» ном мебаранд [247, с. 534].

Дар забони фаронсавӣ бошад, истилоҳи «фармакопея» чунин шарҳ дода шудааст: *Pharmacopée – «preparation des remèdes» Recueil officiel national des médicament, donnant leur constitution, leur activité et leur mode de préparation. Ensemble des médicaments [259, с. 1657].*

Истилоҳи «фармакогнозия» (*pharmakognosis*) низ баромади юнонӣ дошта, аз калимаи юнонии «*pharmakon – дору*» ва «*gnosis – илм, дониш*» гирифта шуда, ба маънои илм дар бораи доруҳо далолат менамояд, яъне шинохтани доруҳо ё худ фанни дорушиносӣ ном бурда мешавад [247, с. 533].

Истилоҳи мазкур дар забони фаронсавӣ тибқи луғатномаҳои этимологӣ чунин маънидод карда шудааст: *Pharmacognosie; de pharmaco- et -gnosie. Etudes des médicaments d'origine animals et végétale. [259, с. 1903].*

Истилоҳи «фармакотерапия – *pharmakoterapiya*» низ решаи юнонӣ дошта, ба чунин маъно шарҳ дода шудааст: *фармакотерапия – табобати бемориҳои мухталиф тавассути маводи доруворӣ ва шаклҳои мухталифи доруворӣ [247, с. 533; 217, с. 881].*

Истилоҳи «фармакотерапия» дар фарҳангномаҳои забони фаронсавӣ чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: *Pharmacothérapeien; de pharmaco et thérapie. Emploi thérapeutique des médicaments. – Branche de la pharmacologie qui étudie l'action des médicaments sur l'organisme malade [259, с. 1904]*

Истилоҳи дигари дорусозӣ ин «фармакохимия» (*pharmakokhimiya*) мебошад, ки доираи васеи истифода дошта, хусусиятҳои тиббиву дорушиносиву химиявиро доро мебошад. Истилоҳи мазкур дар «Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ» чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «*Фармакохимия*» *калимаи мураккаб буда, аз калимаҳои юнониву латинии бостон таркиб ёфтааст. Фармакохимия илм дар бораи химия, таъсири кимиёии маводи доруворӣ ва ҳамчунин усулҳои ҳосил намудани чунин маводи доруворӣ мебошад [247, с. 533].*

Дар сарчашмаҳо ва фарҳангномаҳои фаронсавӣ истилоҳи «фармакохимия» ба чунин маънӣ шарҳ дода шудааст: *Parmacochimie – pharmacie chimique – étudiant les produits définits [259, с. 1904].*

Истилоҳи «**фарматсевт**» низ аз калимаи юнонӣ реша гирифта, ба маънои мутахассиси маълумоти олидор буда, дараҷаи миёна ва ё олии илми дорусозиро соҳиб мебошад. Дар баъзе кишварҳои пешрафта ба ҷойи истилоҳи юнонии «**фарматсевт**» аз муодили латинии он «**провизор**» (*provisor*) истифода менамоянд, ки мантиқан фарқи кам дорад. Ба ин тафовут аст, ки истилоҳи «**фарматсевт**» ба маънои мутахассиси дараҷаи маълумоти миёна ва ё олии дорусозӣ буда, истилоҳи «**провизор**» мутахассиси дараҷаи маълумоти олии дорусозиро дар назар дорад [247, с. 410; 533].

Дар забони фаронсавӣ: *Pharmacien, ienne – 1620 de pharmacie. Titulaire d'un diplôme en pharmacie, qui lui donne le droit d'exercer sa profession dans une pharmacie* [259, с. 1620].

Истилоҳи «**фарматсия**» (*pharmakeia*) бошад, ҳамчун илми алоҳида дар бораи омӯзиши масоили коркард, ҳосил намудан, омода кардан, ҳифзу нигоҳдории маводи доруворӣ маънидод карда шудааст [247, с. 532].

Дар луғатномаҳои забони фаронсавӣ бошад, истилоҳи мазкур чунин шарҳу баён ёфтааст: *Pharmacien; farmacie «remède»¹³¹⁴ bas lat.pharmacia.gr.pharmakeia de parmakon “poison, remède”. Science des remèdes et des médicaments, art de les préparer et de les contrôler* [259, с. 1575].

Ба ғайр аз истилоҳи «қарободин», ки ба ҳамин истилоҳоти ғавқуззикр дар муқоиса шарҳу тавзеҳ додем, ягонтои ин истилоҳот дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба мушоҳида намерасад.

Дар байни ин истилоҳот танҳо истилоҳи «**фармакология**», ки аз решаи юнонии «*pharmakologos*» мебошад, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» маънидод карда шудааст. «Фармакология» як бахши илми тибби умумӣ буда, таъсири маводи дорувориро ба организм, коркарду омӯзиш ва роҳу усулҳои истифодабарии маводи дорувориро мавриди таҳлилу пажӯҳиш қарор медиҳад, яъне илм доир ба соҳаи дорусозӣ, сохтани дору, тайёр кардани даво мебошад [226, с. 466; 247, с. 532].

Дар мавриди истилоҳи «**фармакология**» низ чунин шарҳу баён дар забони фаронсавӣ қобили қабул доништа шудааст: *Pharmacologie; on disait la*

pharmaceutique; de pharmaco- et -logie. Etudes des médicaments, de leur action et de leur emploi = pharmacie, pharmacocinétique, pharmacodynamie, pharmacothérapie, psychopharmacologie [259, с. 1738].

Дар баробари истилоҳоти дорусозии юнонӣ, ки дар болотар ёдрас шудем, дар забони тиббии дорусозии муосири тоҷик истилоҳоти *дору, даво, дорувор, доруворӣ, доругӣ, доругузаронӣ, дорудон, дорухона, дорусоз, дорусозӣ, доруфурӯш, дорушинос, дорушиносӣ, доруназ [226, с. 444-447]* ба таври васеъ корбаст мешаванд. Баъзе аз ин истилоҳот ба тариқи зер шарҳу тавзеҳ дода шудаанд, ки хеле ҷолиб мебошанд.

Истилоҳи «*дору*» дар сарчашмаҳои тиббӣ ба маънои он чи барои рафъи беморӣ, дафъи ҷароҳат ва таскини дард истеъмол меkunанд, далолат менамояд. Истилоҳи «*доруворӣ*» бошад, ба мафҳуми маънии «*васоили табобатӣ*» кор фармуда мешавад [226, с. 466]. Истилоҳи «*доруназ*» аз исм ва асоси замони ҳозира сохта шуда, ба маънии «*дорусоз, созанда ва тайёркунандаи дору*» далолат мекунад [226, с. 466]. Истилоҳи «*дорусоз*» дар сарчашмаҳои тиббӣ ва луғатномаҳо чунин тафсир дода шудааст: *Дорусоз – он ки дар дорухона ба тайёр кардани даво машғул аст, яъне ба маънии доругар [226, с. 467].*

Истилоҳи «*доруфурӯш*» ба маънои «*фурӯшандаи дору*», «*доруфурӯш*» ба маънои «*фурӯши доруҳо*» шарҳу тавзеҳ дода шудааст [226, с. 467].

Истилоҳи «*дорухона*» ба маънои «*ҷойи таҳия ва омода кардани фурӯши доруҳо*» омадааст. Ба ҷойи истилоҳи «*дорухона*» баъзан истилоҳи «*давохона*» ва ё «*марҳамхона*» низ кор фармуда шудааст [226, с. 468-470].

Истилоҳи «*дорушинос*» ва «*дорушиносӣ*» дар илми тибби муосир васеъ истифода карда мешавад.

Истилоҳи «*дорушинос*» ба ҷойи истилоҳи юнонии «*фарматсевт*» ҳамчун эквивалент – муодили он васеъ кор фармуда мешавад. Ба ҷойи истилоҳи юнонии «*фарматсия*» бошад, дар тибби муосири тоҷик истилоҳи «*дорушиносӣ*» қобили қабул аст.

Истилоҳи «*дорушинос*» ба маънии мутахассиси соҳаи дорушиносӣ ва истилоҳи «*дорушиносӣ*» ба маънои як соҳаи илми тиб ва биология, ки доруҳо

ва таъсири онҳоро ба одаму ҳайвонот далолат мекунад, яъне муодили калимаи фармакология мебошад, шарҳу баён ва маънидод карда шудааст [226, с. 464 – 466].

Дар забони классикӣ ва осори тиббии ниёгон низ ба ҷойи истилоҳи «фармаколог – дорушинос», «фармакология – дорушиносӣ», «фарматсевт – дорусоз», «фарматсевтика – дорусозӣ» кор фармуда шудааст [271, с. 758].

Тавре дақиқу равшан гардид, дар замони Истиқлол истилоҳоти фавқуззикр дар забони тиббии дорусозӣ ва осори илмӣ дорушиносӣ ҳамчун муодили якдигар мавриди истифода қарор дода шудаанд. Мисолҳо ва истилоҳоти мураккаби дорусозӣ гувоҳи онанд, ки истилоҳоти мураккаби дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ аз ҷузъҳои мухталифи байналмилалӣ латинию юнонӣ, юнониву латинӣ, латиниву фаронсавӣ, юнониву фаронсавӣ таркиб ёфта, дар соҳаи дорусозӣ доираи фароҳи истифода доранд.

2.6. Ибора-истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Дар сохтани ибора-истилоҳоти дорусозӣ, ки яке аз роҳи усулҳои асосии истилоҳсозӣ ба шумор меравад, ҷузъҳои гуногун иштирок намудаанд. Гуфтан бамаврид аст, ки ибора-истилоҳоти дорусозӣ аз нигоҳи сохтор мухталиф буда, аз воҳидҳои гуногун таркиб ёфтаанд. Ин ҳолат ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам фаронсавӣ ба мушоҳида мерасад.

Мо дар зер истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавиро дар баробари ҳамдигар чунин таснофот намудем.

а) ибора-истилоҳоти дорусозие, ки аз ҷузъҳои тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: *найи нарма – roseau doux* [54, с. 7], *гули наставран – la fleur d'égantier* [54, с. 8], *растаниҳои гулдор – la plante florissante* [54, с. 8], *гурӯҳи растаниҳо – groupe des plantes* [54, с. 11], *кундаи ҷарахт – le billot* [54, с. 12], *ҳазандаи обӣ – reptile de l'eau* [54, с. 12], *равғани молиданӣ – huile de graissage* [54, с. 19],

ушнаҳои торфӯ – mousse de la tourbe [54, с. 24], бузғуми решаи ҷағалӣ – tige noueux [54, с. 23], растаниҳои захрнок – les mauvaises plantes [54, с. 26], анҷури тар – figue fraîche [54, с. 216], оҳаки обнохӯрда – chaux vive [54, с. 220], нари мурғ – plume de poulet [54, с. 221], оби испарғам – sirop de basilic [54, с. 132], олуи кӯҳӣ – la prune sauvage [54, с. 38], оби бобуна – le sirop de marguerite [54, с. 112], оби ангур – le jeu de raisin [54, с. 221], решаи най – la racine de roseau [54, с. 108], ниёзи сафед – l'oignon blanc [54, с. 102], захри сағ – bile de chien [54, с. 631], нони ҷуворӣ – le pain de maïs [54, с. 501], ҷизари буз – le foie de chevre [54, с. 113]:

б) ибора-истилоҳоти дорусозие, ки аз ҷузъҳои арабиву тоҷикӣ таркиб ёфтаанд: *давои оромбахш – le médicament calmant, ғизои сер – alimentation abondant [54, с. 38], амалиёти хунгузаронӣ – transfusion sanguine [54, с. 28], дами (хун) тунук – sang liquide [54, с. 14], қурси реза – berlingot [54, с. 19], адаси бенӯст – lentille sans peau [54, с. 211], марҳами оҳак – pansement de chaux [54, с. 137], шароби бунафша – sirop de violette [54, с. 112], усораи ангур – jeu de raisin [54, с. 161], марҳами зарди тухм – pansement des jaunes d'oeuf [54, с. 216]:*

в) ибора-истилоҳоти дорусозие, ки аз ҷузъҳои тоҷикиву арабӣ таркиб ёфтаанд: *оби набот – pastille [270, с. 113], шираи даво – sirop [270, с. 230], марҳами моеъ – onguent liquide [270, с. 232], таҳшини ғизо – lie de nourriture [270, с. 241], марҳами даво – liniment [270, с. 311], ширӣ тақтир – lait distillé [270, с. 230];*

г) ибора-истилоҳоти дорусозие, ки аз ҷузъҳои арабиву арабӣ таркиб ёфтаанд: *маводи моеъ – produit liquide [271, с. 141], маводи аззия – produit d'alimentation [271, с. 142], маводи адвия – les médicaments [271, с. 142].*

Тавре дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, қисми зиёди луғатномаҳо ва сарчашмаву таълифоти тиббиро шумораи зиёди гиёҳхоро растаниҳои шифобахш, гӯшти ҳайвоноту ҷонварон ва хазандагон, обҳои маъданӣ, ҳама гуна афшураву шарбатҳои нӯшидани фаро гирифтаанд, ки ҳамаи онҳо дар қолаби истилоҳоти дорусозӣ бо забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, юнонӣ ва

лотинӣ баён шудаанд. Усулҳои истилоҳсозии ин сарчашмаҳои тиббӣ имрӯз ҳам метавонад дар танзими низоми истилоҳоти дорусозӣ нақши муҳимми илмию амалӣ дошта бошад.

Чунин усули истилоҳсозии дорусозӣ дар забони фаронсавӣ низ ба назар мерасад, ки мо онҳоро дар баробари истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ зикр намудем. Дар ин усули истилоҳсозӣ дар забони фаронсавӣ унсурҳо ва ё ҷузъҳои лотиниву юнонӣ дар муқоиса ба истилоҳоти сода ва мураккаб камтар ба мушоҳида мерасад: *chou marin* – *карами бахрӣ* [256, с. 142], *potte de terre* – *картошка (себи заминӣ)* [256, с. 345], *bouton noir* – *шобезак (муғҷаи сиёҳ)* [256, с. 112], *lilas de mai* – *гули барфаки майӣ* [256, с. 312], *bouillon blanc* – *халанҷак (ҷӯшобаи сафед, ниёбаи сафед)* [256, с. 110], *en forme de noix* – *чормағзшакл* [256, с. 133], *poivrier noir* – *мурч (қаланфури сиёҳ)* [256, с. 377], *sous-arbrisseau* – *нимабутта* [256, с. 442], *raisin d'ours* – *халанҷак (ангури хирс)* [256, с. 516].

Таҳлило нишон дод, ки доираи истифодаи ибора-истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ нисбат ба истилоҳоти сода, сохта ва мураккаб хеле фарох буда, яке аз бахшҳои истилоҳоти соҳаи мазкурро ташкил медиҳанд. Дар ин зерфасл мо саъй намудем, ки ибора-истилоҳоти дорусозии фаронсавиро дар баробари ибора-истилоҳоти дорусозии тоҷикии онҳо ҷой диҳем, ки барои дарёфти маънии ибора-истилоҳот кӯмак хоҳад кард.

2.7. Гурӯҳбандии истилоҳоти маводи доруворӣ ва баъзе мушкилиҳо дар истилоҳсозии онҳо

Дорусозӣ ва ё дорушиносӣ маҷмуи қонуну қавоиде мебошад, ки тарзу усули масоили сохтану шинохти ҳама гуна маводи доругӣ, ҳифз ва нигоҳ доштани онҳо, истеҳсол ва тартиби ба фурӯш баровардани онҳоро дар бозори ҷаҳонӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши ҳамаҷониба қарор медиҳад.

Дорусозӣ ҳамчун илм қариб чоруним ҳазор сол пеш дар забони ҷомеаи ибтидоӣ ба вучуд омада буд. Дар давраи падаршохӣ – замони ба вучуд омадани

технологияи дорусозӣ одамон растаниҳо ва гиёҳҳои шифобахшро на танҳо дар шакли табиӣ истифода мебуданд, балки аз онҳо ҳама гуна дамбаҷу чӯшобаҳои доругӣ таҳияву омода сохта, онҳоро мавриди истифодаи тиббу табобат қарор медоданд.

Чунон ки аз таҳлили баъзе сарчашмаҳои илмиву тиббӣ бармеояд, дар аҳди қадим дар Миср, Чин, Юнон ва Рим созмонҳои ғуруҳи чаканаи маводи доругӣ ба вуҷуд омада буданд, ки табибон онҳоро бо маводи доруворӣ муҳталиф бо вазифаҳо ва тарзи истифодаи муайяни худ таъмин менамуданд. Дар ҳамаи замон низомии омӯзиш ва ба даст овардани маълумоти дорусозӣ ба роҳ монда шуд ва ташкили аввалин ғармбаҳои реҷа низ ба ҳамаи давраи рост меояд [76; 81; 82].

Дар давраи асрҳои миёна дар хилофати арабҳо, Аврупо ва Руси қадим омӯзиши ғанӣ химия рушду инкишоф ёфт, ки дар ин масъала ҳам мардуми машриқзамин, аз ҷумла тоҷикон дастболову муваффақ буданд.

Дар натиҷаи омӯзиши бемайлоии илми химия аз тарафи олимону пажӯҳишгарони соҳа, ҳамчунин доруҳонаҷиён усулҳои пешрафтаи таҳқиқи кимиёии доруҳо, василаҳои озмоишгоҳӣ, зарфҳо барои давоҳонаҳо оид ба таҳияву омода соختани маводи доругӣ, либоси махсуси соҳаи дорусозӣ ва дигар воситаҳои таълимии дорусозӣ ба миён омаданд [73].

Ҳаминро низ бояд таъкид намуд, ки олимону донишмандони тоҷик дар пешрафти илми кимиё саҳми бузург доранд.

Тавре дар бораи рушду нумуи илми кимиё ва яке аз поягузори он – Муҳаммад Закариёи Розӣ донишмандони маъруфи ватанию хориҷӣ аз қабилӣ Маҳмуд Наҷмободӣ, Абдулҳайхуҷа Комилов, У. И. Каримов ва Х. Ҳикматуллоев ибраз менамоянд, Розӣ яке аз поягузори илми кимиё буда, ҳатто баъзе аз олимони давраи ӯро «падарӣ илми кимиё» номидаанд [12, 34-38].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло таъкид намудан бамаврид аст, ки илми дорусозӣ ва дорушиносӣ дар машриқзамин поягузорӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, меҳоҳем, дар ин бахши рисола доир ба баъзе вазоифи мухталифи номгӯи доруҳо, ки барои ҳар як инсон аз аҳаммияти амаливу таҷрибавӣ ҳолӣ нест, маълумот диҳем.

Муаллифони сарчашмаҳои тибби ниёгон гиёҳу дарахтон, меваҷоту сабзаҷот, кабутиҷот, хӯрданиҳои давоӣ, ҷонварон, ҳайвонот, парандаҳо, хазандаҳо, кирмҳо, маъданҳо, шириниҳо, афшураҳо, шарбатҳо ва нӯшиданиҳои мухталифро ҳангоми омодаву таҳия намудани доруворӣ ҳамчун маводи хоми доруворӣ мавриди истифода қарор додаанд. Бо назардошти ин масъала мо истилоҳоти дорусозиро дар луғатномаҳо ва сарчашмаҳои тиббии ниёгонамон чунин тасниф намудем:

а) истилоҳоти дорусозие, ки аз гиёҳу растаниҳои шифобахш ва меваҷоту сабзаҷоту кабудичот ҳамчун маводи хоми доруворӣ сохта шудаанд: *тахач* – *absinthe*, *шафтолу* – *phêche* [210, с. 424], *бодом* – *amande*, *бобуна* – *marguerite*, *самомил* – *camomille* – *бобуна*, *печак* – *liseron*, *испарғам* – *basilic* [210, с. 721], *лиму* – *citron*, *дулона* – *aubérpine*, *гашиз* – *coriandre*, [210, с. 114], *гандум* – *blé*, *занҷабил* – *gingembre*, *зира* – *cumin* [210, с. 270– 274], *шанбалид* – *safran*, *ширинбия* – *réglisse*, *кишмиш* – *raisin sec (sans pépin)* [210, с. 582], *кунҷит* – *sesame*, *кӯкнор* – *pavot* [54, с. 110], *алаф* – *herbe*, *анғам* – *argousier*, *лӯбиё* – *fève*, *мош* – *lentille* [54, с. 340], *мушк* – *musc*, *мағзи бодом* – *amande*, *зағир* – *lin* [54, с. 301], *анор* – *grenade* [54, с. 376], *ангур* – *raisin*, *анҷир* – *figue*, *пӯдина*, *хулбу* – *menthe* [54, с. 112], *бед* – *saule*, *зирк* – *épine vinette*, *каду* – *potiron*, *коснӣ* – *chicorée* [54, с. 671], *зуф* – *plaintain*, *чукрӯ* – *rhubarbe*, *буҳӣ* – *coing*, *хурмо* – *datte*, *зардҷӯба* – *circuta*, *зардолу* – *abricot* [54, с. 422; 77, с. 116];

б) гӯшту пӯсти баъзе аз ҳайвоноту парандагон ва хазандагоне, ки ҳамчун истилоҳ дар маводи хоми доруворӣ истифода шудаанд: *гӯшти кабутар* – *la viande de pigeon* [2, с. 25], *гӯшти кабк* – *la viande de perdrix* [2, с. 7], *гӯшти саз* – *la viande de chien* [2, с. 10], *гӯшти харгӯш* – *la viande de lapin* [2, с. 154], *мағзи сару харгӯш* – *le cerveau de lapin* [2, с. 110], *харгӯши сиёҳи кӯҳӣ* – *lièvre noir de montagne* [2, с. 157], *гӯшти асп* – *la viande de cheval* [2, с. 157], *гӯшти хук* – *la viande de porc* [2, с. 154], *пӯсти мор* – *la peau de serpent* [2, с. 108], *пӯсти мори*

кӯр, кӯрмор – la peau d’orvet [271, с. 11], нӯсти қурбоқа – la peau de grenouille [271, с. 81], тухми моҳӣ – oeufs de poisson [271, с. 10], рағзани моҳӣ – graisse de poisson [271, с. 102], талхаи хурс – bile d’ours [271, с. 8], сандони уқоб – gésier d’aigle [271, с. 71], заҳри мор – poison de serpent [271, с. 78];

в) маъданҳои кӯҳӣ, ки дар сохтани маводи дорусозӣ қорбаст шудаанд: *санги сурма – antimoine, stibine [2, с. 71], боқимондаи сурб – plombe [2, с. 81], мумиё – momie [2, с. 42], нешоби оху – urine de chamois, gazelle [226, с. 431], хокистар – cendre [226, с. 401].*

Маводи дорувориро бошад, аз рӯйи вазифа ва тарзи истифодашон ба гурӯҳҳои зер ҷудо менамоянд.

Маводи доруворие, ки низоми узвҳои нафаскашӣ роҳҳои нафасро ба танзим мебароранд, инҳо мебошанд: *кардиалин – kardialin, цитинон – citinone, бемигрил – bemigrile, кодеин – kodeine*. Яке аз онҳо маъруф бо номи «кардиалин» мебошад. Доруи «кардиалин» ҳамчун доруи батанзимбарорандаи нафаскашӣ ва роҳҳои нафас ба таври васеъ истифода карда мешавад. Доруи мазкур нафаскаширо дар маркази роҳҳои нафасбарорӣ, ки дар мағзи дарозрӯя воқеъ аст, ба танзим дароварда, вобаста ба мавҷуд будани кислотаи карбонат дар хун фаъолияти қори маркази роҳҳои нафаскаширо беҳтар месозад [247, с. 223].

Маводи доруворие, ки барои баланд бардоштани фишори артериявӣ истифода мешаванд, аз рӯйи таъсирбахшии худ мухталиф мебошанд. Онҳоро ба ибораи дигар «*дорухои гипотензивӣ*» низ ном мебаранд.

Ҷунон ки маълум аст маводи дорувории мазкур дар шакли ибора-истилоҳот сохта шудааст, ки аз ҷузъҳои тоҷикиву лотинӣ иборат мебошад.

Доруи гипотензивӣ ҳамчун истилоҳи дорусозӣ дар ин соҳа маъмул аст. Вазифаи он паст намудани фишори артериалӣ дар шараёнҳои хунгард мебошад. Доруи мазкур, асосан, барои бартараф намудани хуруҷи бемории фишорбаландӣ, яъне якбора баландшавии фишори рағҳои хунгард, ки метавонад ба қавидани мағзи сар оварда расонад, тавсия дода мешавад. Худи

истилоҳи «*гипотензивӣ*» юнонӣ буда, ба маънои «*доруи насткунандаи фишори хун дар рағҳо*» далолат менамояд [247, с. 135].

Ба гурӯҳи доруҳои фишорпасткунандаи нейротропӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ номгӯи истилоҳоти *клофелин, катапресон, гемитон, клонидин, метилдофа, допегит, андомет ва пресинол* дохил мешаванд. Истилоҳи «*клофелин*» аз решаи юнонии «*klophelinum*» гирифта шуда, ба маънои «*хокадоруи сафед*» далолат менамояд, ки ҳангоми муолиҷаи бемории *гипертония – hypertonos*, яъне фишорбаландӣ истифода мешавад [247, с. 135].

Истилоҳоти дорусозие, ки ҳамчун маводи доруворӣ вазифаи ихроҷи пешобро дар гурдаҳо бештар менамояд. Ба ин гурӯҳ доруҳои пешоброни зерин ҳамчун истилоҳи дорусозӣ дохил мешаванд: *салуретик, тиазид, дихлотиазид, гипотиазид, фурасемид ва оксодолин*. Истилоҳоти мазкур баромади латинӣ дошта, дар соҳаи дорусозӣ васеъ истифода мешаванд [247, с. 200-301].

Дар истилоҳсозии дорувориҳо муодили тоҷикии онҳо низ истифода шудааст. Масалан, истилоҳоти дорусозие, ки ҳамчун маводи доруворӣ ба узвҳои ҳозимаи инсон таъсир мерасонанд инҳо мебошанд: беҳи шамшергиёҳ, решаи қоқу [2, с. 467].

Истилоҳи дорусозии *беҳи шамшергиёҳ, решаи қоқу, қиёми талх* ҳамчун маводи дорувории талх барои бемороне, ки иштиҳо надоранд, тавсия дода мешавад. Ҳамчунин истилоҳи «*персен*», ки доруи пудинаи тез ва лимон буда, таъсири оромбахшӣ дорад [2, с. 601].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи дорусозӣ ҳар яке аз истилоҳот ба ҳайси маводи доруворӣ вазифаҳои хосаи худро дошта, аз лиҳози мансубияти забонӣ ба забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, латинӣ, юнонӣ тааллуқ доранд.

Дар баробари ҳамаи ин дар истилоҳсозии дорусозӣ ва ҳам дар мавриди интиҳоби истилоҳот баъзе камбудиву норасоиҳо низ қой доранд, ки мехоҳем фикру андешаҳои хешро доир ба ин масъала мухтасаран баён намоем.

Истилоҳи юнонии «*аптека*» (*apotheka*) дар луғатномаҳо «муассиса ва ё корхонаи омодаву таҳия намудани дору ва ҳифзу нигоҳдории онҳо» шарҳу тавзеҳ дода шудааст [247, с. 51]. Ба қойи ин истилоҳ хуб мебуд аз муодили

тоҷикии он аз истилоҳи «*дорухона*» истифода намуд. Дар сарчашмаҳои тиббии мо ба ҷойи ин калима аз истилоҳи «*давохона*» ва «*марҳамхона*» низ истифода намудаанд. Дар робита ба ин калима истилоҳоти дорусозии дигаре аз қабili марҳамбаҳо (арзиши дору), марҳамдон (аптечка), марҳаммол, марҳамкаш барои истифода дар нутқ ворид шуданд [247, с. 497]. Дар муассисаҳои тиббӣ ва соҳаи дорусозӣ ба ҷойи истилоҳи «*аптечка*» аз ибораи «*қуттичаи дорувории кумаки аввалия*» истифода менамоянд. Вале дар осори тиббии гузаштагонии мо дар баробари истилоҳоти зикршуда аз муодили тоҷикии он бо номи «*марҳамдон*» истифода намудаанд, ки маъниро расотару дақиқтар ифода менамояд ва хушӯҳанг низ мебошад.

Дар мавриди истилоҳоти «*аптека*» [247, с. 51], «*дорухона*» [227, с. 467; 270, с. 601], «*давохона*» [227, с. 368; 270, с. 670] гуфтан зарур аст, ки ҳар кадоме аз ин истилоҳот дар забони тоҷикӣ мавқеи истифодаи худро доранд. Дар тибби муосир бештар аз истилоҳи «*дорухона*» истифода менамоянд.

Ба ҳамин монанд дар сарчашмаҳо ва луғатномаҳои дорусозии тоҷикӣ истилоҳи юнонии «*аптека*» ва «*фарматсевт*»-ро дорусоз ва ё давосоз тарҷума намудаанд. Ҳарчанд калимаи «*давосоз*» (*фарматсевт*) ва «*давосозӣ*» (*фарматсия*) ба ҳамин маъниҳо қор фармуда шуда бошад ҳам, вале имрӯз мутахассисони соҳаи дору аз истилоҳи «*дорусозӣ*» ва «*дорусоз*» васеъ истифода мебаранд. Ҳатто метавон ба ҷойи истилоҳи «*дорусоз*» аз истилоҳи «*давосоз – фарматсевт*» ва «*давосозӣ – фарматсия*» истифода намуд [54, с. 27; 227, с. 397- 398].

Қобили тазаккур аст, ки барои дақиқу амиқ омӯхтани ҳар истилоҳи соҳавӣ омӯзиш ва дақиқ намудани маънии аслии он шарти зарурӣ аст, зеро асоси ҳар як илмро истилоҳоти илмӣ он ташкил медиҳад. Бинобар ин, истилоҳ бояд ҳар чи бештар аз нигоҳи маънӣ ба мутахассисон фаҳмо бошад.

Боиси таассуф аст, ки имрӯз дар соҳаи дорусозӣ низ мафҳумҳо ва истилоҳоти дорусозие истифода мешаванд, ки ба мутахассисони соҳа душворӣ пеш меорад. Хусусан, дар шарҳу тавзеҳи номи доруҳо, маводи доруворӣ,

шаклҳои доруворӣ, шакл ва қолаби доруҳо, номи давоҳои мухталиф мутахассисон ба душвории рӯ ба рӯ мешаванд.

Яке аз сабабҳои чунин душворфаҳмиҳо нодуруст маънидод намудани номгӯӣ ва маводи доруворӣ мебошад. Дар сурати мантиқан нодуруст шарҳу тавзеҳ додани истилоҳоти дорусозӣ дар луғатномаҳои фарҳангномаҳо чунин нуқсонҳо ва норасоӣҳо дар истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ба мушоҳида мерасад. Бо назардошти ҳамин масъала, якчанд истилоҳоти марбут ба дорусозӣ ва роҳҳои табобати онро аввалан дар шакли нусаҳеҳ ва пас аз он шакли дақиқу саҳеҳи онро дар қавсайн ишора менамоем: маводи доругии табобатии марбут ба ҳалалдоршавии туршизоӣ (доруи зидди бемориҳои туршизо ё худ давои туршизо), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои реш ва рӯдаи дувоздаҳангушта (доруи зидди бемории рӯдаҳо), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои чигар ва роҳҳои талҳадон (доруи зидди бемориҳои чигару талҳа), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои чигар (доруи чигар ё давои чигар), маводи доругӣ барои сусти кардани баъзе аз минтақаи организм (воситаҳои сусткунанда, маводи сусткунандаи организм), маводи доругии табобатии зидди бемории фарбеҳшавӣ (маводи зидди фарбеҳӣ), маводи доругии табобатӣ барои бемории қанд (доруи бемории қанд), маводи комплексикунонидашудаи витаминҳои гурӯҳи В (маҷмуи витаминҳои гурӯҳи В), маҳлулҳои доругии ба дохили организм воридкунанда (маҳлулҳои воридкунанда), маводи доругии табобатӣ барои табобати бемориҳои қалб (доруи қалб).

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, истилоҳоти дорусозии марбут ба бемориҳои рӯда, чигар, талҳадон, бемориҳои фарбеҳшавӣ, қанд, гурӯҳи витаминҳо ва номгӯии онҳо аз нигоҳи услубиву забонӣ нодуруст шарҳ ва ё тавзеҳ дода шудаанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки номгӯии истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла дорусозӣ, аксаран ба забонҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, вале имрӯз мутахассисони мо саъй менамоянд дар воситаҳои таълимӣ, китобҳои дарсии тиббӣ, луғатнома ва фарҳангномаҳо номи ин гуна истилоҳотро ба забони тоҷикӣ шарҳ ва ё тарҷума кунанд, ки дар натиҷа маънӣ ва мафҳуми

истилоҳот ҳалалдор гардида, ё аз маънии аслии истилоҳ дур шуда, баъзе нуқсон ва ё норасоӣҳо дар ифодаи чунин истилоҳот ба миён меояд. Масалан, якчанд истилоҳоти дорусозие, ки марбут ба бемории пӯст мебошанд: маводи доругии табобати бемориҳои пӯст (доруи пӯст), маводи доругии табобатии аз нурҳои баланди фиолетивӣ Ҳимоякунанда (доруҳо зидди нурӣ), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои реш ва ҷигар (доруи зидди реш ва ҷигар), маводи молиданиҳое, ки марбут ба рағғани моҳӣ мебошанд (рағғанӣ моҳӣ), маводи доругии дар беруни организм қабулкунанда (доруи истифодаи беруназорганизмӣ), маводи доругии табобатии зидди микробҳо (доруи зиддимикробӣ), маводи доругии табобатӣ барои низоми найчаҳои пешобгард (доруи пешоброн), маводи доруворӣ барои зидди бемориҳои уфунатӣ (доруи зиддиуфунатӣ), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои пешобравӣ (доруи зидди пешоб), маводи доругии табобатӣ барои бемориҳои занона (доруи бемориҳои узвҳои занона).

Ҳамин тариқ, қариб дар тамоми соҳаҳо номгӯи истилоҳоти дорусозӣ бо каме нуқсон ва ё бо тарҷумаи нодуруст мавриди истифода қарор дода шудаанд, ки дар танзим ва ҳамгунсозии истилоҳоти соҳаи дорусозӣ нофаҳмиҳо ба вуҷуд меоранд.

Як камбудиву норасоии дигаре, ки дар истилоҳоти дорусозӣ ба мушоҳида мерасад, дар он зухур меёбад, ки то ҳол дар низоми дорусозии мо номгӯи маводи дорувориро ба таври дақиқу равшан аз рӯи вазифа ва мақсади доруҳо ба номи истилоҳии онҳо муайян накардаанд. Мо онҳоро аз рӯи вазифа, мақсади истифода метавонем чунин таснифот намоем. Гурӯҳи доруҳои зиддиварам: **эстрогенҳо, гестагенҳо, антиэстрогенҳо, антиандрогенҳо, интерферонҳо**; гурӯҳи доруҳои зиддишамолхурӣ: **оксикамҳо, фенаматҳо, коксибҳо**; доруи зиддимикробӣ, антибиотикҳо, сулфаниламидҳо, кортикостероидҳо; гурӯҳи доруҳои зидди туршизо: **ранитидин, фамотидин, омепразол, эзомепразол**; гурӯҳи доруҳои табобати меъдаву рӯда: **мебеврин, платифиллин, дротаверин, атропин, метоклопрамид**; гурӯҳи доруҳои табобати ҷигар ва талҳадон: **урсодезоксихолевая кислота, глициризиновая**

кислота, фосфолипидҳо; гурӯҳи доруҳои зидди шамолхурӣ, табобати рӯдаҳо ва зиддимикробӣ: лоперамид, сулфасолазин, бифидум, бифидобактерияҳо.

Бо чунин роҳ мумкин аст, то андозае низоми истилоҳоти дорусозӣ ба танзим дароварда шавад.

Масъалаи дигар, дар роҳи суфтаву равон сохтан ва ислоҳи ҳама гуна камбудиву нуқсонҳои ҷойдошта дар истилоҳоти дорусозӣ муродифпазирии истилоҳот мебошад, ки метавонад барои ислоҳи онҳо мусоидат намояд.

Табиист, ки ҳодисаи муродифпазирӣ ба истилоҳоти илмӣ хос нест. Бинобар ин, муродифпазиро дар истилоҳоти дорусозӣ метавон яке аз хусусиятҳои нави он маҳсуб донист.

Ҳамин нуктаро низ бояд таъкид намоем, ки бо дарназардошти услуби истифода, мансубияти забонӣ, истилоҳоти муродифии дорусозиро метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намуд. Аз ин рӯ, гурӯҳи муродифоти соҳаи дорусозиро ба гурӯҳи муродифоти дохилӣ ва хориҷӣ ҷудо менамоянд. Ба гурӯҳи муродифоти дохилии дорусозӣ истилоҳоте дохил мешаванд, ки аз рӯйи баромади худ ба забони тоҷикӣ тааллуқ доранд: *дору – даво, дармон, марҳам; дорухона – давохона, дармонхона, марҳамхона; дорусоз – давосоз, дармонсоз, марҳамсоз; дорусозӣ – давосозӣ; давобахш, дармонбахш, шифобахш; гиёҳпизишкӣ – гиёҳшифой, гиёҳдармонӣ.*

Дар истилоҳи дорусозии забони тоҷикӣ чунин истилоҳот хеле кам ба мушоҳида мерасанд.

Гурӯҳи муродифоти хориҷии дорусозӣ истилоҳоте мебошанд, ки ба забонҳои бегона мансуб мебошанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки муродифоти хориҷии дорусозӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд: *алгелдрат, алмагел, алюмаг, маалокс, гастратсид, маалукол; алпразолам, алзолам, золомакс, хелекс, алпростадил, алпростан, вазаппростан, кварданект; аброксол, амброксол – верте, амброксол – рихтер, амброксол – виал, амброксол – вармед, аброксол – хемофарм; аминифиллин, зуфиллин, аминифиллин – эском, эуфиллин-дарница; амлодипин, амловас, амлодак, амлодипин – сандоз, амлодипин – тева; бендазол, дибазол, дибазол*

– *виал, дибазол – дарница, дибазол – убр; бромгексин, бромгексин – акри, бромгексин – хеми, бромгексин – никомед; галантамин, нивалин, реминил; гентамицин, гентамицин – акос, гентамицин – фереин, гентамицин-к; диклофенак, волтарен, диклак, дикловит, диклоген, диклобене.*

Мо дар боло аз гурӯҳи муродифоти хориҷии дорусозӣ якчанд гурӯҳи силсилаи муродифоти дорусозиро барои намуна овардем. Дар ҳар як силсилаи муродифоти овардашуда, калима–истилоҳоте ҳастанд, ки аз ҳама бештар дар низоми истилоҳотии соҳаи дорусозӣ қобили истифода мебошанд ва онҳоро истилоҳоти меҳварӣ ном бурдан мумкин аст, ки мақоми истилоҳиро ба худ касб намудаанд, яъне дар муродифпазирӣ чандин истилоҳ метавонанд истифода шаванд, вале танҳо яке аз онҳо метавонад ба таври меҳварӣ – асосӣ мақоми истилоҳиро касб намояд. Бинобар ин, дар силсилаи муродифоти хориҷии дорусозии дар боло овардашуда истилоҳоти *алгелдрат, алпразолам, алпростадил, аброксол, аминофиллин, амлодипин, бендазол, бромгексин, галантамин, гентамицин ва диклофенак* ҳамчун истилоҳи меҳварӣ дар силсилаи муродифот дар низоми истилоҳотӣ маҳсуб доништа мешаванд.

Ҳангоми таҳлилу баррасиҳо дар ин фасл маълум ва равшан гардид, ки чун дар дигар соҳаҳо дар соҳаи истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ низ аз нигоҳи дарки моҳият, мазмуни истилоҳ, шарҳу тавзеҳи истилоҳот, меъёрҳои интиҳоби истилоҳ ва роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ баъзе камбудиву нуқсонҳо роҳ ёфтааст, ки дарки маънии аслии истилоҳоти дорусозиро барои хонандагон душвор месозад. Аз ин рӯ, дар мавриди масоили муҳимми гуфташуда, забоншиносон ва истилоҳшиносону дорусозонро месозад, ки дақиқкор бошанд.

Ҳамин тариқ, мо дар боби дуҷуми рисола масоили муҳим ва муҳталифи истилоҳоти дорусозиро аз нигоҳи сохтор, риояи меъёрҳои интиҳоби истилоҳсозӣ, усулҳои асосии истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ, истилоҳоти сода, сохта, мураккаб, ибора-истилоҳоти мазкурро дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ аз нигоҳи сохторӣ мавриди омӯзиш қарор дода, баъзе аз истилоҳоти дорусозиро аз нигоҳи этимологӣ шарҳу тавзеҳ низ додем.

Дар боби мазкур ҳамчунин роҷеъ ба баъзе нуқсонҳо ва камбудиву норасоӣҳо дар истилоҳсозии тиббӣ ва ҳам дорусозӣ фикру андешаҳои хешро баён намудем. Ба чунин натиҷа расидем, ки дар луғатномаву фарҳангномаҳои тиббии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ, аз ҷумла истилоҳсозии дорусозӣ ва меъёрҳои интиҳоби он ғалатҳо роҳ ёфта, дар шарҳу баёни баъзе истилоҳоти дорусозӣ камбудиву норасоӣҳо мавҷуданд.

Сабаби дигари чунин камбудиву норасоӣҳо ин майлу рағбат доштани мутахассисони соҳаҳои гуногуни тиб, аз ҷумла мутахассисони соҳаи дорусозӣ ва тарҷумонҳо ба тарҷумаи тахтуллафзии истилоҳоти дорусозӣ мебошад. Табиист, ки ҳангоми тарҷумаи матнҳои тахассусӣ маъно ва мафҳуми аслии матн коҳиш меёбад. Дар робита ба ин масъала чанд намунаи мисолҳоро барои намуна дар боло ёдовар шудем. Аз ин рӯ, лозим ва зарур аст, ки дар заминаи имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ сохтани муодили тоҷикӣ ва фаронсавии истилоҳоти иқтибосии дорусозиро хубтару беҳтар ба роҳ монем.

БОБИ Ш

ТАҲЛИЛИ МАЪНОЙ ВА ТАСНИФОТИ ИСТИЛОҲОТИ ДОРУСОЗӢ АЗ НИГОҲИ МАНСУБИЯТИ ЗАБОНӢ

Матолиби мукаддамотӣ. Забон ва истилоҳоти илмӣ дар қатори дигар унсурҳои забонӣ ҳамчун яке аз пояҳои асосии давлатдорӣ милливу пойдорӣ давлати соҳибистиклол нақши асосиву ҳалқунанда дорад. Қобили зикр аст, ки дар замони пурмочарову пурошуби таърихи тоҷикон забони миллӣ дар таъмини ягонагиву ваҳдати миллии тоҷикон ҳамчун парчами муборизони роҳи озодиву сулҳу суббот ва истиқлол аҳаммияти бузургеро касб намуда буд. Аз ҷумла, тоҷикон истиқлоли хешро дар охири солҳои 80-уми асри гузашта, маҳз аз истиқлоли забонӣ оғоз намуданд ва барои эълон намудани забони тоҷикӣ ҳамчун забони расмӣ давлатӣ дар саросари ҷумҳурӣ саъю талошҳои зиёде карданд.

Барои боз ҳам мустаҳкам намудани забони расмӣ давлатӣ бошад, пеш аз ҳама, пояҳо ва заминаҳои забони миллии тоҷикиро таҳким бахшидан лозим ва зарур аст. Вале бояд таъкид намуд, ки забони миллии тоҷикӣ танҳо дар ҳамон давру замон забони расмӣ давлатӣ ва ё худ забони илму фарҳанг мегардад, ки бо ин забон маҷмуи истилоҳоти мухталифи илмӣ ва соҳавӣ ба вучуд оварда шавад. Маҷмуи истилоҳоти илмӣ ва соҳавӣ ҳамон ҳазинаи бойи луғавӣ, ба ҳисоб меравад, ки тоҷикон дар тули таърихи чандинасраи худ ба миён овардаанду дар нахустосори хеш мавриди истифода қарор дода, тавассути он фарҳангу тамаддун ва андешаҳои илмӣ хешро инъикос намудаанд.

Зикр бояд кард, ки маҷмуи истилоҳот, ки асоси забони миллиро ташкил медиҳад, монанди ҳуди забон ва соҳибони он яксонӣ яқнавохт пойдор намемонад. Ҳар як фикру андешаи нави илмӣ ва ҳар як падидаи тозаӣ моддиву иҷтимоӣ, ки дар забон ва ҷомеа ба вучуд меояд, маҳз тавассути забони расмӣ давлатӣ ва истилоҳоти мухталифи соҳавӣ он ифода карда мешавад.

Бинобар ин, таҳлилу баррасии дақиқи илмӣ масоили истилоҳу истилоҳшиносӣ дар забони миллии мо аз муҳимтарин масъалаҳои забоншиносии муосир маҳсуб доништа мешавад, вале, мутаассифона, дар соҳаи дорусозӣ то ба имрӯз таҳқиқоти алоҳида ва назаррасе ба анҷом нарасидаву ҳамчунин тарзу тариқ ва қолабҳои истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ дорусозӣ дар забони тоҷикӣ то ба ҳанӯз ба тарзи лозим ва зарурӣ тадқиқ нагардидааст. Барои ҳалли ҷабҳаи чунин масъалаи муҳими истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ дар забоншиносии муосир, пеш аз ҳама, бояд калимаву истилоҳоти осори гузаштагонӣ илмӣ тоҷикон аз нигоҳи сохториву маъноӣ, решашиносӣ ва роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар осори қадима тибқи дастовардҳои илмӣ забоншиносии гузаштаву имрӯза ҳамаҷониба мавриди мутолиа қарор дода шавад, зеро осори гузаштагонӣ мо ба аслу решаи забонамон назиктар буда, аз тобеияти забонҳои ғайр дуртар мебошад ва ин имкон медиҳад, ки истилоҳоти дорусозии тоҷикии қадим ба ин васила аз нав эҳё карда шавад.

Бо дарназардошти фикру андешаҳои ҷавуззикр дар ин қисми рисола истилоҳоти дорусозӣ аз нуқтаи назари сохтори дастуриву маъноӣ луғавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Илова бар ин, таҳлили решашиносии бархе аз истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои муқоисасиёванд ва таснифоти мавзӯи онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, таъйин ва мушаххас гардидааст.

3.1. Нақши луғатномаҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозӣ

Луғат ва луғатнигорӣ дар дунёи илму фарҳанг ва забону адаби тоҷикӣ мавқеи хоса дошта, ҳамчун воситаи инсонро ба сайри маъниҳо мепайвандад. Аз ин рӯ, илми луғатнигорӣ дар ҷамъоварию маънидодӣ маҷмуи муҳталифи истилоҳоти илмӣ яке аз самтҳои рушду такомулҷфтаи забоншиносии муосир маҳсуб доништа мешавад. Луғатномаҳо инъикоскунандаи тамаддуни ҳар як ҷавму миллат, ҳазинаи забони миллии мебошанд. Ҳамчунин таҳия ва тадвини луғатҳои муҳталифи соҳавӣ имкон фароҳам меоранд, ки меъёрҳои истилоҳ, истилоҳсозӣ, интиҳоби истилоҳ ба танзим дароянд, маънӣ ва мафҳумҳои

пӯшидаву норавшан ба хонанда дастрас гардад ва ба ин васила сатҳи дониши мутолиакунанда боло бардошта шавад.

Илми луғат низ як баҳши муҳимми илми забоншиносиву истилоҳшиносӣ маҳсуб доништа шуда, дар забоншиносӣ бо номи лексикография маълуму машҳур аст. Ба ибораи дигар, лексикография аз калимаи юнонии «*lexicos*» гирифта шуда, ба маънои *калима ва ё луғат* ва «*grapho*» ба маънои «*менависам*» далолат мекунад. Яъне илми лексикография дар хусуси назария ва амалияи луғату луғатнигорӣ, аз хусуси тартиб додану таҳия намудани луғатҳои мухталифи соҳавӣ ва масоили назарии сохти дастурии онҳо маълумоти муфассал медиҳад [247, с. 282].

Бояд таъкид намуд, ки луғатнигорӣ ҳамчун як баҳши вожашиносиву истилоҳшиносӣ бо соҳаҳои мухталифи он алоқамандии ногустастанӣ дорад. Мавзӯҳои муҳимми назариявии луғатнигорӣ дар истилоҳшиносӣ ҳаллу фасл мегардад. Чунончи, қабл аз он ки луғат ва ё истилоҳоти тахассусие ба миён ояд, лозим ва зарур аст, ки дар навбати аввал мафҳум ва маъноҳои истилоҳии он таъйин карда шавад ва ё танҳо баъд аз дақиқу равшан намудани якмаъноиву соҳавӣ будани он дар луғатномаҳо шарҳу эзоҳ дода мешавад.

Луғатнигории назарӣ бошад, қавонину қавоиди бунёдии луғатнигориро дақиқу равшан намуда, дар хусуси ба танзим даровардани истилоҳоти муқоисвӣ ва дигар навъи луғатҳо, қолаби ягонаи онҳо, тарзу тариқи интиҳоби истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда маълумоти бештар медиҳад. Таъкид бояд намуд, ки ин баҳши луғатнигорӣ лозим ва зарур мешуморад, ки маводи луғоти ҷамъоваришуда аз нигоҳи шарҳу тавзеҳоти грамматикӣ, савтӣ, таснифоти маъноӣ, ки ба сохтори дастурии луғатномаҳо алоқамандӣ доранд, хусусияти ягонаву якхела дошта бошанд, ки яке аз меъёрҳои зарурии интиҳоби истилоҳоти дорусозӣ низ дар ҳамин аст. Тавре К. Я. Авербух дар асари хеш «Истилоҳ ҳамчун объекти омӯзиш ва роҳу воситаҳои интиқоли мафҳум» таъкид менамояд, луғатномаи истилоҳоти тахассусӣ бояд аз нигоҳи тавзеҳоти грамматикиву ҷиҳатҳои савтӣ ягонаву якнавохт бошанд [60, с. 141-144].

Мақсаду мароми асосии луғатнигории амалӣ таъмин намудани зарурат ва эҳтиёҷоти ҳаёти иҷтимоӣ ба шумор меравад. Чунин луғатномаҳо бояд барои дарк намудани нозукиҳои истилоҳоти тахассусӣ ва фаҳми истилоҳоти соҳаҳои дигар ёрии амалӣ расонанд. Дар соҳаи луғатнигориву луғатшиносӣ бояд ба истилоҳоти тахассусӣ, ба меъёрҳои забони расмии давлатӣ мувофиқ будани он, хангоми тарҷума таносуби маъноӣ доштани онҳо бо забонҳои дигар, сайри таърихии истилоҳот аз нигоҳи илмӣ тариқи решашиносии истилоҳот аҳаммият бояд дод, ки шартӣ нахустини истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мебошад.

Таърихи луғатнигории тоҷикон ба ҳазорсолаҳо мерасад. Луғатнигории мо таърихи бою ғанӣ дошта, дар тули асрҳо рушду такомул ёфта, луғатҳои зиёди соҳавӣ, тафсирий, тарҷумавӣ, решашиносӣ, шевагӣ, дузабонаву чандзабонаро ба майдони илму фарҳанг овардааст.

Луғатномаҳои мухталифи тахассусӣ барои ҳар як соҳибзабон маҳзани бебаҳои илмиву фарҳангӣ буда, асрҳо барои ташаккул ва рушду равнақи забонмӯзии ҳар як узви ҷомеа хизмати шоиста менамоянд. Луғатномаҳо барои аз бар намудани маънои луғавии ин ё он истилоҳоти соҳавӣ аҳаммияти илмӣ дошта, ҳамчун манбаи пурарзиштарини воситаи муҳимми забонмӯзиву забондонӣ маҳсуб доништа мешаванд [207; 208].

Дар робита ба ин масъала таъкид бояд намуд, ки дар замони шуравӣ ва ҳам дар даврони истиқлол луғатномаҳои соҳавии зиёде ба нашр расиданд [209; 210; 213].

Дар соҳаи тибби умумӣ ва дигар бахшҳои мухталифи он солҳои охир луғатномаҳои зиёде ба вучуд омадаанд.

Чунонки маълум аст, соли 1986 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон наشري луғати 4-ҷилда бо номи «Фарҳанги тиббӣ» бо як қисми иловагӣ ба анҷом расида, интишор шуд. Фарҳанги мазкур бо забонҳои русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ тартиб ва ба танзим дароварда шудааст, ки донишманди маъруфи тоҷик М. Я. Расулов барои таҳияву тадвин намудани чунин як фарҳанги бузург зиёда аз 40 сол заҳмат кашидааст [216, 217, 218, 219].

Ҳангоми таҳлили фарҳанги мазкур дар заминаи тибби ҳозираи Шарқу Ғарб (тоҷикиву фаронсавӣ) истилоҳоти зиёди тиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ ҷамъоварӣ шуда, бештари чунин истилоҳот ба русиву тоҷикӣ ва латинӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Мутолиаи фарҳанг нишон медиҳад, ки тибби қадимаи тоҷикону фаронсавӣҳо дар истилоҳсозиву истилоҳгузинии забонҳои байналмилалӣ низ саҳм доранд. Фарҳанги мазкур асосан истилоҳоти арабӣ, тоҷикӣ, латинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русиву дигар забонҳоро дар бар гирифтааст: *гули хайрӣ, бодиён, дору, доругиёҳ, дорудармонӣ, дорушифо, дорушифой, даво, даводармонӣ, давосоз, давогар, давоилоҷ, давоилоҷӣ, давохона, давохонаӣ, беоб, беобӣ, моеъ, моеъгӣ, шохдона, сафед, сафеда, равған, равғанӣ, молидан, молиданӣ, азометоний, адипрозин, аллкаин, аллохол, албутсид, амидохлорид, аминозин, ампула, анестезол, антибиотик, антипирин, апрофен, апоморфен, аралія* [216, с. 12-123].

Бо мурури замон якчанд луғатҳои тахассусӣ аз ҷониби олимону донишмандони тоҷик ба вуҷуд омадаанд, ки дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти тиббӣ, аз ҷумла дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ нақши муҳим доранд.

Соли 1998 аз тарафи донишманди тоҷик Ш. Р. Раҷабалиев «Луғати мухтасари русӣ-тоҷикии асабшиносӣ» ба нашр расид, ки ба яке аз шохаҳои илми тиб, ба истилоҳоти асабпизишкӣ бахшида шудааст. Ин луғатнома ҳамчун дастури таълимӣ барои донишомӯзону мутахассисони соҳаи асабдармонӣ пешниҳод шудааст. Луғатномаи мазкур дар оянда метавонад барои навиштани рисолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои дигари таълимӣ мусоидат намояд [220].

Дар робита ба ин масъала донишманди тоҷик И. С. Соатов соли 1997 «Луғати мухтасари дандонпизишкӣ»-ро ба нашр расонид, ки зиёда аз 1000 истилоҳоти соҳаи дандонпизишкӣ дар бар гирифтааст. Луғати мазкур барои устодону донишҷӯёни бахши дандонпизишкӣ донишгоҳҳо, донишқадаҳо, омӯзишгоҳҳои тиббӣ, табибони дандон ва дигар мутахассисону алоқамандони

соҳаи дандонпизишкӣ дастури шоистае буда, барои аз худ намудани истилоҳоти касбӣ кӯмак мерасонад [222].

Дар баробари ба миён омадани луғатномаҳои соҳавӣ олимону донишмандони тоҷик саъю кӯшиш менамуданд, ки роҳу воситаҳои ҷолиби истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои дурусти интиҳоби истилоҳоти мухталифи соҳавиро ба роҳ монанд.

Коргузорӣ дар мақомоти расмӣ давлатӣ, муқотибот ва муносибатҳои идораву корхонаҳо, созмонҳо, кумитаҳо, санадҳои ҳуқуқиву дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ба забони расмӣ давлатӣ сурат гирифта бошад ҳам, вале падидаҳои нави иҷтимоӣ, сиёсӣ, технологияи нави муносири компютерӣ тақозо менамуд, ки таркибот, луғат, мафҳуму маъниҳо ва маҷмуи истилоҳот, истилоҳоти умумитиббӣ, алаҳхусус истилоҳоти соҳаи дорусозии забони тоҷикӣ таҷдиди назар ва ба танзим дароварда шавад.

Тавре ёдовар шудем, луғатнигорӣ ва луғатномаҳои гуногуни соҳавӣ забони тоҷикӣ таърихи беш аз ҳазорсолаҳо дошта, ҳамчун ҳазинаи бойи маънавӣ то ба мо дар шаклҳои гуногун расидаанд. Дар луғатномаҳо одатан роҷеъ ба тағйиру таҳаввулоти истилоҳоти таҳассусӣ ва баъзе истилоҳоти наवे, ки дар забон падида омадаанд, бо шарҳу эзоҳи муфассал ва доираи қорбурди онҳо маълумот дода мешаванд.

Ҳамин нуқтаро низ бояд изҳор намуд, ки масъалаи таълиф ва тақмилу тадвини луғатномаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқосиба бо дигар ҷамоҳири собиқ шуравӣ дертар оғоз гардид.

Пас аз баргузории нахустин Конференсияи илмӣ алифбои нави тоҷикӣ (лотинӣ) дар Тошканд (1929) ва тибқи қарори Анҷумани нахустини илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон (1930) зарурати созмон додани Кумитаи луғат ва истилоҳот пеш омад.

Баъдан аз ҷониби олимону донишмандони кумитаи мазкур масоили гуногуни таҳияву ба нашр расонидани луғатномаҳои истилоҳӣ соҳавӣ, танзими дақиқу равшани усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинии забони тоҷикӣ, масъалаи тарҷумаи истилоҳот, интиҳоби дурусти истилоҳоти таҳассусӣ

ва шарху эзоҳи дурусти баъзе истилоҳоти мураккаб мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт [57].

Тавре ба аҳли илму адаб маълум аст, луғатнигориву фарҳангнигорӣ дар соҳаҳои мухталифи илм қорест басо мураккабу душвор. Ҳар як луғатнома аз ҷиҳати сабку услуб, сохтор ва меъёрҳои луғатсозии худ аз дигар нави луғатномаҳо тафовут дорад.

Анъанаи луғатнигорӣ дар байни аҳли илму фарҳанги тоҷик аз замонҳои қадим мавҷуд буда, аввалин намунаи луғатҳои тафсириро ба асрҳои IX-X нисбат додан ба эҳтимол рост меояд. Баъзе сарчашмаҳо дар хусуси мавҷуд будани луғатномаи Абулҳафси Суғдӣ (асри IX) ва Ҳаким Қатрон (асри X) маълумот диҳанд ҳам, то ба мо нарасидаанд. Ба гуфтаи муаллифи «Фарҳанги Рашидӣ» луғати Абулҳафси Суғдӣ бо номи «Рисолаи Абулҳафси Суғдӣ» то асри XVII дар байни аҳли калом бадеъ мавриди истифода қарор гирифта будааст [211; 212; 214; 215].

Аввалин луғатномае, ки то ба замони мо расидааст, «Луғати Фурс»-и Абумансур Алӣ ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ ба шумор меравад. Чунон ки аз гуфтаи Асадии Тӯсӣ бармеояд, ин луғат танҳо шарҳу эзоҳи истилоҳоти гуногуни тоҷикиро фаро гирифтааст. «Ғарази мо андар ин фарҳанг тафсири луғоти порсӣ, ки дидам шоиронро, ки фозил буданд, валекин луғоти порсӣ кам медонистанд» [113]. Қобили зикр аст, ки Асадии Тӯсӣ донандаи хуби забон буда, дар луғатномаи хеш бештар ба калимаҳои душворфаҳм аҳаммият дода, онҳоро дақиқу равшан тафсир намудааст. Баъдан, барои далели гуфтаҳои худ аз эҷодиёти шоирони замони Рӯдакӣ – Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, хулоса, аз зиёда 100 нафар адиб шарҳу тафсирот овардааст. Луғати зикршуда барои пайдо намудани маъниву мафҳумҳои қадимаи тоҷикӣ ва ҳам муайян намудани решаи калимаҳо ёрии амаливу илмӣ мерасонад.

Ҳамин нукта ҷолиби диққат аст, ки забони тоҷикӣ (форсӣ) аз асрҳои XI сар карда, дар Ҳиндустон ташаккул ёфт ва минбаъд забони расмии давлатӣ эътироф гардид. Анъанаи луғатнигорӣ дар ин сарзамини тамаддунофар равнақу ривож ёфт ва дар натиҷа чандин луғатҳои тафсирий ба миён омаданд. Маҳз дар

хамин давра Ҳиндустон яке аз марказҳои вожашиносӣ ва истилоҳшиносӣ тоҷикӣ махсуб ёфта, дар ин ҷо як қатор луғатномаҳои мухталифи соҳавӣ ба майдон омаданд.

Қобили қайд аст, ки анъанаи луғатнигорӣ дар замони мо низ идома дошта, соли 1938 аз ҷониби адиб ва олими намоёни тоҷик С. Айнӣ «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» ба итмом расонида шуд ва соли 1976 нашр гардид. С. Айнӣ бо номбар намудани баъзе омилҳо, аз қабili дастрас набудани луғатҳои тафсирии гузашта ба ҷомеаи имрӯза, кухна шудани калимаҳо ва маънои нав қабул намудани як қатор калимаҳо дар луғатҳои пешин, душвориву мушкилот дар пайдо намудани калимаҳоро таъкид намуда, таҳия намудани чунин луғатро зарур донистааст. Луғатномаи мазкур низ дар пайдо намудани баъзе аз истилоҳоти дорусозӣ ёрии амалӣ расонида метавонад.

Луғатнависи тоҷикон дар давраи нав ба дастовардҳои беназир ноил гардид. Соли 1969 «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (иборат аз ду ҷилд) дар зери таҳрири олимони шинохтаи тоҷик М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ ба нашр расид [223; 224].

Дар мавриди луғатнигориву луғатнависӣ фикру андешаҳои олимону донишмандон мухталиф аст. Масалан, Я. И. Калонтаров аҳамияти ҷавҳурҳои муҳим доштани луғати истилоҳотро хотирнишон сохта, ба меъёрҳои илмӣ сохтори истилоҳоти тахассусӣ эътибори хоса медиҳад [110].

Дар робита ба ин масъала дар забони фаронсавӣ қорҳои зиёде ба анҷом расидааст. Дар забони фаронсавӣ низ тибқи қарорҳои дахлдор истилоҳоти соҳаҳои мухталиф аз нав эҳё карда шуда, қоркард ва ба танзим дароварда шуд. Фаронсавӣ дар самти истилоҳ ва истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ аз таҷрибаи забонҳои пешрафтаи байналмилалӣ бештар хубтар истифода менамоянд. Чанд роҳу воситаҳо ва усулҳои мухталифе вучуд доранд, ки забони фаронсавӣ аз он истифода намуда, хазинаи истилоҳоти илмӣ соҳаҳои мухталифро бою ғани гардонидаст [186; 187; 188; 191]. Муҳаққиқони фаронсавӣ дар тартиб додани луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо аз маъхазҳои тамоми тамаддунҳо ва забонҳои байналмилалӣ истифода кардаанд. Бо забони фаронсавӣ як қисми бузурги

луғатномаву фарҳангномаҳо интишор шудаанд, ки имрӯзҳо дастраси тамоми башарият буда, мо чанде аз онҳоро номовар мешавем: «Le petit Robert: Dictionnaire de la langue française», «Le Robert Micropoche: Dictionnaire de la langue française», «Dictionnaire français-latin» – Jehan Thierry, «Dictionnaire de la pensée médicale» – Dominique Lecourt, «Dictionnaire des plantes médicinales et vénéneuses de France» – P.V. Fournier, «Le guide familial des plantes médicinales» – D. Lousse.

Қобили зикр аст, ки луғатномаҳо ва таҳияву тадвин намудани луғатҳои мухталифи соҳавии тиббӣ, аз ҷумла луғатномаҳои дорусозӣ аз нигоҳи усули тартиб, шарҳи мафҳумҳо ва истилоҳоти тиббии дорусозӣ дар замони ҷаҳонишавии тамаддунҳо аҳаммияти хосса доранд, зеро дар зимни матнҳои умумитиббӣ, мафҳумҳои умумитиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ низ дар муқоисаи забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ муфасссал шарҳ дода мешаванд.

Сониян нашри луғатномаҳои мавзӯӣ дар риштаҳои мухталифи умумитиббӣ, ки дар онҳо ба ғайр аз истилоҳоти хоси соҳаҳои асабшиносӣ, қалбшиносӣ, саратоншиносӣ, бемориҳои гӯшу гӯлӯю бинӣ, шикастабандӣ, устухоншиносӣ, чашмпизишкӣ миқдори зиёди истилоҳоти махсуси соҳаи дорусозии муосирро низ фаро мегиранд. Дар маҷмӯъ луғатномаҳои нашршуда ҳар кадом ба таври худ барои ҳар чи бештар дақиқу равшан намудани истилоҳоти мухталифи соҳавӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ шарту шароити баҳсу мунозираи истилоҳоти дорусозиро ба миён овардаанд.

Дар луғатномаҳои мухталифи соҳавӣ, аз ҷумла луғатномаҳои тафсирии дорусозии тоҷикиву фаронсавӣ ба истиснои миқдори ками истилоҳоти замони шуравӣ аксари истилоҳоти дорусозии даврони муосир имрӯз дар тибби муосири ҷаҳонӣ ва забони тиббӣ мутадовил (ҷорӣ) буда, дар луғатномаҳои замони муосир ворид шудаанд [230; 234; 235;]. Ба андешаи мо, муаллифони баъзе аз ин луғатномаҳо дар шарҳу эзоҳи истилоҳоти наवे, ки дар натиҷаи рушду такомули илму техника ва ташаккули ҳаёти сиёсии ҷомеа ба миён омадаанд, душворӣ қашида, маънӣ ва мафҳуми дақиқи онро баён накардаанд: **аденоцит – аденотсит, аллергический – аллергетикӣ, ампутация –**

ампутатсия, ангиома – ангиома, аномалия – аномалия, артропатия – артропатия, атеросклероз – атеросклероз, атрофия – атрофия, атрофический – атрофӣ, ахлоргидрия – ахлоргидрия, билирубиновый – билирубинӣ, биоклиматология – биоклиматология. Муаллифон метавонистанд муодили тоҷикиву фаронсавӣ онро низ ба хонандагон шарҳ диҳанд. Масалан: *аденоцит – ҳучайраи задуӣ [230, с. 12], аллергический – ҳассосиятнокӣ [230, с. 67], ампутация – буридани дасту пойҳо [230, с. 121], ангиома – омоси рағҳои хунгард [229, с. 132], аномалия – инкишофи нодурусти бадан [229, с. 144], артропатия – номгӯи бемориҳои буғум [230, с. 231], атеросклероз – тангшавии рағҳои хунгард [229, с. 256], атрофия – хурд шудани узвҳо [230, с. 278], ахлоргидрия – набудани намаки шираи меъда [230, с. 312], биоклиматология – илми иқлимшиносӣ [229, с. 142].*

Чойи шакку шубҳае нест, ки луғатсозиву луғатнигорӣ кори сахл нест ва ҳар кадоме аз муаллифони луғатномаҳои таҳассусӣ калимаҳои зиёд, алалхусус истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ дар заминаи таҷрибаҳои бунёдӣ, маъноӣ, мафҳумҳои мураккаб ва истилоҳоти номафҳумро бо роҳу воситаҳои тафсири шарҳ додаанд. Зимнан бояд таъкид намуд, ки истилоҳоти дорусозие, ки дар луғоти мазкур ҷамъоварӣ шудааст, аз доираи ҳамон роҳу усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҷорӣи замон берун нарафтааст. Воқеан, то ҳанӯз ислоҳи таркибот, истилоҳоти тиббии дорусозии номафҳуму норавшан ва ё роҳу равишҳои истилоҳсозии нав ба чойи онҳо аз имконоти дохилии забони тоҷикиву фаронсавӣ мувофиқ ба меъёр ва усулҳои пешрафтаи истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ мавриди истифода қарор нагирифтааст. Чунин ислоҳкориҳо дар роҳи такмилу таҳаввули истилоҳгузинии забони тоҷикиву фаронсавӣ дар ҳоли рушди бемайлони аст. Дар ин солҳо илова ба луғатномаҳои сершумори соҳавӣ доир ба улуми тиббӣ луғатҳои зиёд низ, аз ҷумла *«Словарь клинической терминологии» [233], «Латинско- русский медицинский словарь» [234], «Терминологический медицинский словарь на лат. нем. франс. и русс. языках» [235]* ва ҷанде дигар ба нашр расиданд, ки онҳо баъдтар ҳамчун як сарчашмаи хуби интихоби истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои

точикиву фаронсавӣ гардида, дар оянда мутахассисони соҳаи дорусозӣ ва луғатнигорони ин соҳа бо диду назари нав аз онҳо истифода хоҳанд кард.

Қобили таваччуҳ аст, ки кору фаъолият, таҳия ва тадвини луғатномаҳои тиббӣ, алаҳхусус истилоҳоти дорушиносӣ, асабпизишкӣ, дандонпизишкӣ, чашмпизишкӣ, гиёҳдармонӣ, қалбшиносӣ, пешобшиносӣ, рағшиносӣ, саратоншиносӣ ва ғ. баъди таъсис додани Кумитаи мустақили истилоҳот дар назди Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1991) ва алаҳхусус дар замони истиқлол вобаста ба мақсаду вазифаҳои нави илмӣ, амалӣ ва иҷтимоии забони расмӣ давлатӣ бо дарназардошти таҳким бахшидани истилоҳоти соҳавӣ он ривочу раванқ ёфта, метавон гуфт, ки марҳилаи нави бознигарии истилоҳоти таҳассусӣ ба миён омад. Сарфи назар аз он ки дар роҳи таҳияву тадвини луғатномаҳои соҳавӣ монеаҳои душворӣ зиёд буданд, тайи чанд соли истиқлол луғатномаҳои истилоҳоти зиёде ба ҷоп расиданд.

Тавре аз омӯзиши луғатномаҳо бармеояд, луғатномаҳои нави ихтисосӣ, аз ҷумла луғатномаҳои мухталифи истилоҳӣ аз чанд ҷиҳат аз луғатномаҳои ҳаммисли қаблӣ худ тафовут дошта, афзалияти бештареро низ доро мебошанд. Аввалан, муаллифони луғатномаҳо саъю талош намудаанд, ки аз анъанаҳои пешини истилоҳсозиву истилоҳгузинии гузаштагонӣ худ ба таври васеъ истифода намоянд. Баъдан, кӯшиши истифодаи роҳу усулҳои пешрафтаи истилоҳгузинӣ ва унсурҳои аслии истилоҳсозии имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ ва таҷрибаи истилоҳсозиву меъёрҳои интихоби истилоҳи дорусозӣ дар забонҳои муқоисавшавандаи тоҷикиву фаронсавӣ ба роҳ монда шудаанд.

Дар тамоми қорҳое, ки дар самти луғатнигориву луғатнависии таҳассусӣ анҷом дода шудаанд, аз нуқтаи назари таҳияву тадвини луғатнигориву фарогири маводи бойи луғавӣ ноқисиву камбудӣҳо ҷой доранд, ки баргараф намудани онҳо амри воқеӣ ба шумор меравад.

Масъалаи маънӣ, мафҳум, шарҳу эзоҳи истилоҳот дар луғатномаҳо мавқеи хоса дорад. Дар робита ба ин масъала мавқеи луғатҳои тафсирий ё худ таҳассусӣ хеле муҳим аст. Таъкид бояд намуд, ки захираи бою ғании таркибот ва истилоҳоти соҳавӣ, дар мавзуи мавриди баҳси мо (истилоҳоти тиббии

дорусозӣ) маҳз дар ҳамин гуна луғатҳо гирд оварда мешаванд. Тамоми забонҳо чунин навъи луғатҳоро доро мебошанд, зеро ин навъ луғатҳо на танҳо барои забоншиносон, балки барои мутахассисони соҳаҳои гуногун низ ҳамчун манбаи аввалини шинохтани истилоҳот маҳсуб доништа мешавад.

Ба назари мо, луғатҳои истилоҳӣ ё тахассусӣ бояд маънои калима ва таркибу истилоҳоти соҳавиро шарҳ дода, мавқеъ ва мавриди истифодаи онҳоро бо мисолу дар матнҳо ва берун аз онҳо низ нишон диҳанд. Дар мавриди шарҳи маънии истилоҳот бояд якмаъноии истилоҳоти тахассусӣ шартӣ асосӣ бошад.

Воқеан, луғатҳои тахассусӣ яке аз манбаъҳои боэътимод ва муҳим дар шинохтани истилоҳоти илмӣ ба шумор меравад, ки доир ба мавқеи истеъмоли хусусиятҳои сарфиву нахвӣ, тарзи талаффуз, меъёри истифодаи услубӣ, сайри таърихӣ ва ё решашиносии истилоҳот маълумоти зарурӣ медиҳанд.

Дар баъзе ҳолатҳои зарурӣ ба таври истисно истилоҳот ва ё таркиботи илмӣ маъноан ба забони дигар тарҷума карда мешаванд. Тарҷума нозукиҳои хоси худро дорад. Ҳангоми тарҷума маънои асосии он ба эътибор гирифта мешавад. Ҳамин нуктаро қайд намудан бамаврид аст, ки барои хубтару беҳтар аз худ кардани истилоҳоти тарҷумашаванда бояд тарзи талаффузи онҳо дар шакли овонавсии байналмилалӣ оварда шавад: *анестезия – набудани ҳассосият – anaesthesia [240, с. 35], аплазия – набудани инкишоф дар узвҳо – aplasia [240, с. 56], блефароптозис – афтидани абрӯҳо – blepharoptosis [240, с. 96], ботулизм – захролудшавӣ аз маводи консервонидашуда – botulismus [240, с. 131], галакторея – ҷоришавии шир – galactorrhoea [240, с. 178].*

Қайд намудан бамаврид аст, ки шумораи мазмун ва мафҳуми истилоҳоти тахассусӣ дар ҳар як забон (тоҷикӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ) ба як тарзу яқсонӣ яқнавохт намебошад. Аз ин лиҳоз, мавқеи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикиву фаронсавӣ) доираи маънои маҳдуд ва ниҳоят фарохро фарогир мебошанд. Масалан, «*фигон бардоштан*» (аз *таъсири дору*) – *рыдать, плакать, стонать*. Дар ин ҷо бояд як истилоҳ ё муодили дақиқу равшани он интиҳоб карда шавад, зеро интиҳоб карда гузоштани истилоҳи зарурӣ ё худ муодили дурусти он чунин маъно ва ҳукмро дорад, ки бар ивази истилоҳи

тарҷумашаванда ҳамон истилоҳи интихобшударо, ки ҳукм ва ё мақоми истилоҳиро молик аст, истифода бурдан комилан равост: *ба фигон омадан (аз таъсири дору) – закрыть, законить, застонать.*

Ҳангоми мураттаб сохтани луғатҳои истилоҳӣ манбаи пайдоиш ва сайри таърихӣ истилоҳот, яъне решашиносии истилоҳот низ аҳаммият дорад. Унсурҳои луғавӣ ҳар як истилоҳоти тахассусиро дар бештари луғатҳо дидан мумкин аст. Масалан, дар бораи истилоҳоти дорусозии «*позаҳр*» чунин сайри таърихиро раво доништан ҷолиб аст. Вобаста ба далелҳое, ки дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ва «Бурҳони қотеъ» овардаанд, истилоҳи «*позаҳр*» ҳамчун истилоҳи дорусозӣ ба сифати моеи поккунандаи заҳр, несткунандаи заҳр маънидод шудааст, ки заҳрро дар тану ҷисми инсон ботил месозад. Чунон ки гуфтаанд, дар асл «*повзаҳр*» бувад, яъне «*тамизкунандаи заҳр*». Калимаи «*пов*» ба маънии шустушӯ, шӯстан омадааст ва бо мурури замон ҳарфи «*вов*» ҳазф шудааст, яъне коҳиш ёфтааст. Баъзе аз муҳаққиқон, аз ҷумла Муҳаммадхусайни Бурҳон дар «Бурҳони қотеъ» менигорад, ки «*позаҳр*» муҳаффафи «*подзаҳр*» аст [215, с. 1123].

Ҳамин тариқ, маводи луғати решашиносӣ дар таҳким бахшидани маъноии истилоҳии калимаҳо аҳаммияти бузург дорад. Олими олмонӣ М. Фесмер хусусияти якмаъноӣ, шабоҳати тағйироти савтӣ ва умумияти сохти дастурии истилоҳотро муҳим меҳисобад [251, ҷ. II, с. 1234].

Дар натиҷаи таҳлилҳо равшан гашт, ки ҷаҳони мутамаддин ба луғатҳои соҳавӣ-истилоҳӣ ниёз дошта, дар ин радиф луғатномаи истилоҳоти дорусозиро низ ёдовар шудан лозим аст, зеро луғатномаҳо пайвандгари таърихи илму фарҳанг, бозшинохти арзишҳои аслии маънавиёт маҳсуб меёбанд. Луғатномаву фарҳангҳо ва луғатнигорӣ метавонад ҳазинаи истилоҳотро бою ғанӣ сохта, дар ташаккул, таҳаввул ва рушди минбаъдаи истилоҳоти соҳавӣ, бахусус истилоҳоти дорусозӣ заминаи мусоид фароҳам оварад. Бинобар ин, дар бахшҳои дигар дар бораи вижагиҳои истилоҳоти асили тоҷикӣ, арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, англисӣ, ҳиндӣ, олмонӣ ва русӣ, ки дар луғатномаҳо оварда шудаанд, иброи назар менамоем.

3.2. Нақши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар ташаккули истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Ба аҳли илму адаби забонҳои мухталиф маълум аст, ки иқтибосшавии истилоҳот аз як забон ба забони дигар амри воқеӣ ба шумор меравад. Ҳодисаи иқтибосшавии истилоҳот, ки дар натиҷаи робитаи гуногуни фарҳангиву забонӣ ба миён меояд, яке аз роҳу усулҳои бою ғанӣ гардидани захираи луғавии ҳар як забон маҳсуб мешавад. Мусаллам аст, ки забон ҳам аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосӣ ва ҳам аз ҳисоби имкониятҳои истилоҳсозиву истилоҳофаринии дохилизабонӣ рушду инкишоф ёфта, таркиб ва ё мафҳумҳои нави илмиро ба вуҷуд оварда метавонад [5; 36; 55; 139].

Чараёни иқтибосшавӣ як ҳодисаи маъмулии забон буда, дар тамоми забонҳо дида мешавад. Ҳатто забонҳои байналмилалӣ низ аз ин ҳодиса дар канор нестанд [10; 74; 75]. Дар ин баҳши рисола мо саъй намудем, то фикру андешаҳои хешро доир ба нақши истилоҳоти иқтибосӣ ва рушду такомули онҳо дар истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ибраз намоем.

Раванди иқтибосшавии истилоҳоти дорусозӣ дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ аз даврони қадим сарчашма гирифта, доираи таъсири он то ба имрӯз ба мушоҳида мерасад.

Дар рушду такомул ва ташаккулу таҳаввулоти истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ низ ин раванд нақши назаррас дорад, зеро ин чараёни маъмулии забонӣ қудрату тавонмандии забонҳоро афзуда, забонҳои тоҷикӣ, лотинӣ ва фаронсавиро аз нигоҳи ифодаи дақиқу равшани истилоҳоти илмӣ дорусозӣ муқтадир сохтааст.

Ҳамин нуктаро қайд намудан лозим аст, ки вобаста ба муносибату алоқамандии забонҳои форсии тоҷикиву лотинӣ, форсии тоҷикиву юнонӣ ва баъд аз густариши ислом тоҷикиву арабӣ истилоҳоти иқтибосии зиёде аз ин забонҳо дар бахшҳои мухталифи илм, алалхусус истилоҳоти дорусозӣ ба ин забонҳо ворид гардида, олимону донишмандони мо дар осори илмӣ тиббии дорусозии хеш аз он ба таври фарох истифода намудаанд [15; 16; 17].

Бо далели ин матлаб дар ин фасли рисола дар мавриди хусусиятҳои истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, ҳамчунин роҷеъ ба истилоҳоти иқтибосии дорусозии забонҳои арабӣ, ҳиндӣ, юнонӣ, англисӣ, русӣ, олмонӣ ва ғайра дар ин забонҳо, ки дар сарчашмаҳои тиббӣ ва луғатномаҳои соҳавии забонҳои ғавқуззикр ҷамъовариву истифода шудаанд, ибрази андеша менамоем.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ аз забонҳои дигар ҳамчун яке аз манбаъҳои асосии бою ғанӣ гардидани захираи луғавии ҳар як забон, аз ҷумла дар мавзӯи мавриди баҳси мо ин забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ маҳсуб доништа мешаванд, ки бо хусусиятҳои дохилии истилоҳворидсозии худ аз ҳам фарқ мекунанд. Робитаҳои забониву фарҳангии олимону донишмандони машриқзамин, аз ҷумла тоҷикон бо юнониён, чиниён, мисриён, ҳиндувон ва баъдан мамолики арабу қавмҳои туркзабон дар таркиби луғавии ин забонҳо таъсири амиқе аз худ боқӣ гузоштааст, ки таносуби истилоҳоти иқтибосии дорусозии ин забонҳоро дар забонҳои тоҷикиву лотинӣ ва фаронсавӣ таҳлилу баррасӣ намудан аз аҳаммияти илмиву амалӣ оӣ нахоҳад буд.

Ҷараёни таърихӣ марҳилаҳои иқтибосшавии истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои воридкунанда ба таври мухталиф сурат гирифтааст. Яъне, дар марҳилаи таърихӣ то истилои арабҳо таъсири забонҳои юнонӣ, ҳиндӣ, чинӣ, суриёнӣ ба забони тоҷикӣ бештар будаву ба забони лотинӣ камтар будааст, зеро забони лотинӣ низ дар замони худ ва дар навбати худ забоне будааст, ки бо забону истилоҳоти илмӣ дигар забонҳо, алалхусус забони фаронсавӣ қудрату тавонмандӣ мебахшидааст ва ин забонҳое, ки дар боло зикр намудем манбаи асосии истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ ба забони тоҷикӣ ба шумор мерафтанд. Аммо марҳилаи баъдиисломӣ дақиқу равшан намуд, ки забони арабӣ ҳамчун манбаи асосии иқтибоси истилоҳоти соҳаи дорусозӣ ба забони тоҷикӣ гардидааст [163; 164].

Баъди ба миён омадани давлати пурқудрати Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ дар асри XX дар қаламрави тамоми ҷумҳуриҳои тобеи он, ҳамчун дар ҷумҳурии мо манбаи асосии истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ

забони русӣ ба шумор мерафт. Пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиқлол шудани Тоҷикистон таъсир ва нуфузи забонҳои байналмилалӣ забони англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ба забони мо боз ҳам бештар ба мушоҳида мерасад.

Бинобар ин, барои омӯзиш ва таҳлилу баррасии бевоситаи истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дараҷаи истифодаи ин гуна истилоҳоти дорусозӣ дар соҳаи тибби умумӣ аз равишҳо ва усули тавсифиву таърихӣ истифода шудааст. Усули тавсифии омӯзиши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ ин як фосолаи ҷузъии ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳот буда, як марҳилаи муайяни истифодаи чунин истилоҳоти иқтибосиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Усули таърихӣ омӯзиши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ бошад, истилоҳот, истилоҳозӣ, роҳу воситаҳо ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳоти иқтибосии дорусозиро дар марҳилаи муайяни таърихӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки мо дар таҳқиқоти худ аз ин роҳу равишҳо истифода намудем.

Истилоҳоти иқтибосии дорусозие, ки аз қадим то ба имрӯз ҷамъоварӣ шудаду дар сарчашмаҳои илмӣ тиббӣ дорусозӣ ва дигар луғатномаҳои таҳассусии дорусозии тоҷикиву лотинӣ ва фаронсавӣ истифода шудаанд, аз истилоҳоти иқтибосии забонҳои юнонӣ, ҳиндӣ, олмонӣ, англисӣ, русӣ ва ғ. иборат мебошанд. Бинобар ин, бо назардошти шумора ва мавқеи истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар ташаккул, таҳаввул ва рушди бемайлоии минбаъдаи истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ ва фаронсавӣ мо истилоҳоти иқтибосиро ба истилоҳоти иқтибосии дорусозии тоҷикӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, англисӣ, арабӣ, ҳиндӣ, русӣ ва ғ. гурӯҳбандӣ намуда, дар баъзе ҳолатҳо онҳоро аз нигоҳи решашиносӣ дақиқу равшан намуда, ҳамчунин маъно ва мафҳуми истилоҳии онҳоро то дараҷае барои ғайримутахассисон шарҳу эзоҳ додем.

3.2.1. Истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ

Истилоҳозӣ ҳамчун роҳу воситаи асосӣ бою ғанӣ гардидани таркиби луғавӣ ҳар забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ мебошад. Олимон

донишмандон доир ба ин масъала роҳу воситаҳои мухталифро ишора намудаанд.

Забоншиноси рус В.С. Расторгуева дар баробари дигар муҳаққиқон ду роҳу воситаи асосии истилоҳсозиро дар забони тоҷикӣ таъкид намудааст: калимасозӣ ва таркибафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ ва таркиботи нав тавассути унсурҳои номустақили калимасоз (пешванду пасвандҳо) [240, с. 540- 541].

Ҳамчунин Л.С. Пейсиков фикру андешаи худро дар ин масъала баён намуда, ба панҷ роҳу воситаи истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ (классикӣ) ишора менамояд: 1. вандафзоӣ (аффиксация); 2. нимвандафзоӣ (полуаффиксация); 3. ҷотабдилдихӣ (транспозиция); 4. вожаафзоӣ; 5. калимашавии ибораҳо [151, с. 60-104].

Донишманди тоҷик Ш. Рустамов низ фикру андешаи хешро дар бораи роҳу усулҳои истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ баён намуда, ба шаш усули истилоҳсозии исмҳо ишора менамояд [37; 38; 39; 158, с. 90-98]. Гуфторҳои болоиро натиҷагирӣ намуда, роҳу воситаҳои истилоҳсозиро дар забони тоҷикӣ ба усулҳои зер метавон ҷудо намуд:

1. **Усули сарфӣ** – сохтани истилоҳот бо пешванду пасвандҳо ва пешояндҳои забони тоҷикӣ;

2. **Усули нахвию сарфӣ** – сохтани истилоҳоти мураккаб ва омехта;

3. **Усули сарфию нахвӣ** – аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузоштани истилоҳот;

4. **Усули луғавию нахвӣ**, яъне ба вожаи мураккаб табдил ёфтани ибораи изофӣ ва ё ҷумла, ки дар истилоҳсозии тоҷикӣ каммаҳсул аст;

5. **Усули луғавию маъноӣ**. Ин усули истилоҳсозӣ бо сермаъноии калимаҳо ва ба миён омадани омонимҳо алоқамандӣ дорад.

Дар баробари ин, бархе аз олимону донишмандон дар бораи истилоҳсозии ихтисораҳои соҳаи истилоҳоти дорусозӣ низ фикру андешаҳои ҷолибе доранд, ки, мутаасифона ин усули истилоҳсозӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам фаронсавӣ каммаҳсул аст.

Таъкид бояд намуд, ки ҳама гуна истилоҳоти тиббӣ низ ба монанди калимаҳо ва таркиботу мафҳумҳои тиббӣ ба ҳамин усулҳои маъмули истилоҳсозӣ сохта мешаванд ва аз ин миён сохтмони дастурии истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ низ истисно нест.

Бо таваҷҷуҳ ба ин мақсад тарзу усули асосии истилоҳсозиву истилоҳофариниро дар сарчашмаҳои қадимаи илмии тоҷикӣ ва ҳам дар луғатномаҳои мухталифи дорусозӣ, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ таълиф шудаанд, аз нигоҳи сохтмони дастурӣ ба тариқи зер гурӯҳбандӣ намудем.

1. Усули сарфӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванду пасвандҳо ва пешояндҳо:

а) сохтани истилоҳоти дорусозӣ бо пешвандҳову пешояндҳо:

Пешвандҳо ва пешояндҳо, ки дар сохтмони сарфии истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ иштирок мекунанд, ҳамон пешвандҳову пешояндҳо мебошанд, ки то ба имрӯз дар истилоҳсозиву калимасозии забони тоҷикӣ маъмул мебошанд ва мо онҳоро дар зер бо тартиб ёдовар мешавем.

– Пешванди **абар-**. Пешванди мазкур маънии бузургӣ ва дар самти боло қарор доштанро ифода менамояд: *абарсар (дар болои сар қарор доштан), абаркитф, абардуш (дар болои китф мондани ягон дастгоҳи тиббӣ), абардаст, абармиён, абардаво, абардору (пеш аз як дору доруи дигаре хӯрондан).*

– Пешванди **андар-**. Ин пешванд ҳаракатҳои мухталиф ва ё равиши амалро ба дохил (ба дохили доруворӣ) ё ҳолати онро дар дохил (дар дохили организм) ифода мекунад: *андароб [216, с. 13], андархун [216, с. 13], андарпешоб [216, с. 17], андарҷигар [216, с. 18], андармиён [216, с. 11], андарбозувон [216, с. 81], андармасона [216, с. 16], андармағз [216, с. 81], андарварид [216, с. 161].*

Пешванди мазкур дар луғатномаҳо одатан бо масдар бештар истифода шудааст: *андархун омадан [216, с. 16], андароб омадан [216, с. 13], андарпешоб рехтан [216, с. 17], андарҷигар мондан [216, с. 18], андармиён*

дармондан [216, с. 11], андарбозувон нишастан [216, с. 81], андармасона хобидан [216, с. 16].

– Пешоянди **дар**. Ин пешоянд шакли ихтисоршудаи пешванди андар- буда, ба ҳамон маънӣ кор фармуда мешавад: *дар моеъ (ҳазм нашудани дору) [54, с. 23], дар моя (таъсири дору) [54, с. 23], дар меъда (ҷой доштани дору) [54, с. 31], дар хун (нарафтани таъсири дору) [54, с. 62], дар дам [54, с. 62], дар пешоб [54, с. 82], дар зовия (нарафтани таъсири ҳаб) [54, с. 181], дар шона (мондани асари доруворӣ) [54, с. 122].*

– Пешояди **бо**. Ин пешоянд бо ҳиссаҳои мухталифи нутқ ҳамроҳ шуда, ҳиссаҳои гуногуни нутқ месозад, ки дорой ва соҳибиятро ифода менамоянд: *бо шиш омехтан (дар мавриди доруҳо) [1, с. 29], бо хун даромехтан (дар мавриди ҳабҳои мухталиф) [1, с. 62], бо гиёҳ (табобат кардан) [2, с. 63], бо равған (молидан, маҳс кардан) [2, с. 63], бо испанд (омода намудани гиёҳдоруҳо) [2, с. 181], бо гашич (марҳам молидан) [2, с. 163].*

– Пешванди **бе**-. Ин пешванд сифатсоз буда, набудани ҳосият ва ё чизеро далолат мекунад: *бегиёҳ [54, с. 18], бедаво [54, с. 14], бедармон [54, с. 18], берастанӣ [2, с. 12], беравған [2, с. 22], бенамак [2, с. 19], бедору [2, с. 18], бетархун [2, с. 19], беҳиёр [2, с. 22], бешоҳтут [2, с. 31], бефилфил [2, с. 33], бетарёк [2, с. 19].*

– Пешванди **по-** (**под-, пов-**). Ин пешванд ба мафҳум ва маънии зид будан, муқобили чизи дигаре будан дар се шакл мавриди истифода шудааст (по-, под-, пов-). Пешванди мазкур ҳам дар «Китоб-ул-абния ан ҳақоик-ул-адвия»-и Абу Мансури Муваффақи Ҳиравӣ, ҳам дар «Китоб-ул-сайдана фит-тиб»-и Абурайҳони Берунӣ ва ҳам дар «Ҳидоят-ул-мутаалимин фит-тиб»-и Аҳмади Аҳавайнии Бухорӣ дар ҳамин як шакл истифода шудааст: *позаҳр [2, с. 6], бодзаҳр– подзаҳр [77, с. 251-254], повзаҳр [58, с. 113- 117].*

б) сохтани истилоҳи дорусозӣ бо пасвандҳо.

Тавре дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо ва омӯзиши ҳамаҷонибаи сарчашмаҳои илмӣ (осори илмӣ қадим), луғатномаҳои тиббӣ, аз ҷумла луғатномаҳои мухталифи дорусозӣ дақиқу равшан гардид, пасвандҳо низ дар

истилоҳсозии мафҳумҳои тиббӣ нақши муҳим ва назаррас доранд. Қобили зикр аст, ки аксари пасвандҳое, ки ҳам дар баъзе осори илмӣ гузаштагон ва ҳам дар луғатномаҳои мухталифи соҳавӣ мавриди қорбаст қарор дода шудаанд ва ё аз онҳо истифода намудаанд, дар айни замон низ пасвандҳои асосии истилоҳсозии забони тоҷикӣ дар сохтмони истилоҳофаринии соҳаи дорусозӣ маҳсуб мешаванд [66; 67; 68]. Пасвандҳои тоҷикиро, ки дар истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ иштирок намудаанд, бо баъзе мисолҳо ёдовар мешавем:

– дар асоси замони гузаштаи феъл бо ҳамроҳ кардани пасванди **-а**: *омехта (ҳангоми омезиш ёфтани доруҳо, ҳабҳо) [54, с. 13], пухта (тайёр намудани доруҳо дар кӯраҳо) [54, с. 48];*

– пасванди **-анда**: *гармкунанда (гарм кардани доруҳо), [54, с. 44], хушккунанда (хушконидаи доруҳои таҳияшуда, ҷараёни дорусозӣ) [218, с. 441], давокунанда [54, с. 42], давосозанда [54, с. 40], гармкунанда (асбоб ва ё дастгоҳи таҳияи ҳабҳо) [54, с. 41];*

– пасванди **-гар**: Ин пасванд дар истилоҳоти дорусозӣ барои сохтани истилоҳоте, ки касб, шуғлу ҳунарро ифода намудааст, ба қор рафтааст: *давогар [54, с. 31], марҳамгар [217, с. 441], доругар [216, с. 331], илҷгар [54, с. 61], тадбиргар [218, с. 301];*

– пасванди **-гоҳ**: Ин пасванд исми макон сохтааст. Қобили зикр аст, ки Л.С. Пейсиков пасванди «-гоҳ»-ро нимванд ном бурда, фикру андеша дорад, ки нимванди «-гоҳ» дар форсии миёна ва давраи аввали ташаккули забони тоҷикӣ (форсии дарӣ) ҳамчун калимаи мустақил будааст [151; 43; 44]. Масалан: *доругоҳ [54, с. 34], давогоҳ [54, с. 33], марҳамгоҳ [54, с. 41];*

– пасванди **-иш**. Ин пасванд ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ шуда, исми амал сохтааст: *сабзиш (пухта расидани растаниҳо ва гиёҳҳои доруворӣ) [54, с. 48], омезиш (омехтани моеъҳои доруворӣ) [54, с. 60], гудозиш (гудохтани равғанҳои шифобахш бо растаниҳо) [54, с. 42], озмоиш (озмудани маҳлулҳои доруворӣ) [54, с. 62], гармиш [54, с. 16];*

– пасванди **-ӣ**: *давоӣ [54, с. 31], дорӯӣ [54, с. 32], марҳамӣ [54, с. 113], молиданӣ [54, с. 64], равғанӣ [54, с. 31].*

Дар натиҷаи таҳлилу баррасии мисолҳои овардашуда муайян гардид, ки дар сарчашмаҳои илмӣ, луғатномаву фарҳангномаҳо пешванду пасвандҳо аз бисёр унсурҳои асосӣ ва ҷаъоли истилоҳсозиву истилоҳнигорӣ ба шумор мераванд.

2. Усули нахвию сарфӣ. Ин усул низ ҳамчун усули маъмултарини истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ дар сарчашмаҳо ва дигар луғатномаҳо ба мушоҳида мерасад.

Таъкид бояд кард, ки ҳамаи он муҳаққиқоне, ки дар бобати сохтмони дастурии истилоҳоти мураккаб мулоҳизаронӣ кардаанд, дар таҳқиқоти худ аз равиш ва усули ягона ҷонибдорӣ нанамуда, балки ҳар кадом бо усули хоси худ дар ин масъала изҳори назар кардаанд. Истилоҳоти соҳаи дорусозӣ низ дар навбати худ дар асоси таркибҳои мухталифи мавҷуда, аз қабили таркибҳои пайваст, таркибҳои тобеъ, ки як қисми таркиб ба қисми дигар тобеъ аст, таркибҳои тавсифӣ, ки як қисми таркиб қисми дигарро дақиқу равшан менамояд сохта шудаанд. Дар сохтани истилоҳоти дорусозӣ бештар таркибҳои қолаби детерминативӣ, ки нишонаи асосӣ ва умумии ин таркибҳо тобеияти як чузъ ба чузъи дигар вобаста ба таносуби маънои дохилӣ аст, истифода шудаанд.

Муаллифони луғатномаҳо ва сарчашмаҳои илмӣ тиббӣ дар ифодаи номи ғизоҳо ва навъи давоҳо бештар аз истилоҳоти тоҷикӣ истифода намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар баҳши истилоҳоти дорусозӣ истилоҳоти тоҷикиюласл бар истилоҳоти иқтибосии дигар забонҳо афзалият доранд.

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо ба хулоса омадем, ки истилоҳоти дорусозии тоҷикиро чунин гурӯҳбандӣ намоем:

1. Номгӯи шириниҳо ва нӯшиданиҳо, ки аз онҳо маводи доруворӣ ва доруҳои шифобахш омода месозанд: *оби ғашниз* [218, с. 541], *оби анор* [218, с. 540], *равгани бобуна* [218, с. 771], *шири меш* [218, с. 890], *шири буз* [218, с. 890], *гӯштоба* [58, с. 401], *панир* [58, с. 411], *равгани бодом* [218, с. 770], *оби харбуза* [218, с. 331], *шири асб* [2, с. 164], *шири уштур* [2, с. 163], *нахудоб* [2, с. 345].

2. Номи гиёҳу дарахтони давоӣ ва мевачоту сабзавоти доруворие, ки аз онҳо доруҳои табобатӣ омода месозанд: *биҳӣ* [54, с. 14], *беданҷир* [54, с. 16], *зардолу* [54, с. 21], *гашнӣ* [54, с. 32], *зардҷӯба* [54, с. 41], *анор* [54, с. 12], *ангубин* [54, с. 13], *зирк* [54, с. 44], *каду* [54, с. 83], *гандум* [54, с. 31], *кунҷид* [54, с. 61], *мағзи бодом* [54, с. 82], *кӯкнор* [54, с. 393], *нони ҷуворӣ* [58, с. 341], *шибит* [58, с. 242], *ҳазориспанд* [58, с. 430], *карнаб* [58, с. 542], *кишмиш* [58, с. 578].

3. Ашё, маводи доруворӣ ва анвои маъданҳои шифобахше, ки аз он доруву даво таҳия мекунанд: *сурби сапед* [2, с. 81], *мум* [2, с. 62], *санги лочувард* [2, с. 76], *санги мақнотис* [2, с. 77], *ангишт* [58, с. 369], *гили дору* [58, с. 421], *гӯғирди порсӣ* [58, с. 218], *арзиз* [58, с. 501], *арзизи хом* [58, с. 504], *қаҳрабо* [58, с. 308], *абрешим* [58, с. 502].

Дар истилоҳсозии истилоҳоти дорусозӣ ҳама гуна тарзу усулҳои истилоҳсозиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зер ҷудо намудем:

1. Истилоҳоти содаи дорусозӣ: *мум* [54, с. 42], *намак* [54, с. 32], *амруд* [54, с. 8], *турб* [54, с. 113], *фохта* [54, с. 84], *зира* [54, с. 32], *сарв* [54, с. 48], *себ* [1, с. 49], *шир* [1, с. 73], *шакар* [1, с. 76], *бодом* [1, с. 19], *мавиз* [1, с. 54], *пудина* [1, с. 83], *турунҷ* [1, с. 93].

2. Истилоҳоти сохтаи маводи дорусозӣ: *гура* [58, с. 218], *дунба* [58, с. 229], *захра* [58, с. 261], *зарда* [58, с. 213], *тароша* [58, с. 432], *шира* [58, с. 508], *бунафша* [58, с. 301], *шӯра* [58, с. 584], *хокистар* [58, с. 651].

3. Истилоҳоти мураккаби маводи дорусозӣ: *панироб* [54, с. 84], *каждум* [54, с. 41], *ҳазориспанд* [54, с. 93], *сағнистон* [54, с. 76], *зардҷӯба* [54, с. 32], *беданҷир* [54, с. 21], *гӯштоба* [54, с. 48], *симоб* [54, с. 62], *мурғобӣ* [54, с. 48], *шоҳтара* [54, с. 72], *сапеддор* [54, с. 39].

4. Ибора-истилоҳоти маводи дорусозӣ. Дар сохтани ибора-истилоҳоти дорусозӣ ҳамаи усулҳои асосӣ ва маъмулии истилоҳсозӣ истифода шудаанд. Дар ин бахш танҳо ибора-истилоҳоти ҷузъҳои тоҷикӣ ба тоҷикиро ҳамчун мисол меорем: *оҳаки обнаҳӯрда* [58, с. 300], *туҳми беданҷир* [58, с. 256], *пиёзи*

сурх [58, с. 504], *пиёзи сапед* [58, с. 508], *ангубини исфаҳонӣ* [58, с. 308], *барги сӯзанбарг* [77, с. 108], *боли мурғ* [77, с. 107], *мурғи даштӣ* [77, с. 201], *найи хушк* [77, с. 49], *оби олу* [77, с. 209], *писти чавин* [77, с. 168], *хардали сапед* [77, с. 192], *саргини кабутар* [77, с. 181], *доруи муш* [2, с. 18], *захри саг* [2, с. 16], *шикамбаи гусфанд* [2, с. 89], *сунбули хӯшбӯй* [2, с. 91].

Ин ҷо зарур медонем, ки якчанд истилоҳи дорусозиро, ки аз ҷузъи гиёҳҳои мухталиф таркиб ёфтаанд, шарҳу эзоҳ диҳем. Истилоҳи «*озоддарахт*» ҳамчун истилоҳи маводи дорусозӣ дар тибби қадимаву муосир маъмул буда, шарҳи латинии дарахт *melia azeddarach* аст, ки аз номи форсии тоҷикии он ба миён омадааст ва аз латинӣ ба русӣ дар шакли «*мелия ацедерах*» ворид гардидааст.

Истилоҳи «*бодинҷон*» муарраби «*бодинго*»-и тоҷикист, ки ба арабӣ ва аз арабӣ маротибаи дигар ба тоҷикӣ ворид гардидааст. Абурайҳони Берунӣ низ асли ин истилоҳи дорусозиро аз се ҷузъи таркибӣ *бод*+ *ин*+ *ҷон* яъне «*ин ҷон бод*» иборат медонад [75, с. 136], ки, албатта ин баҳсталаб аст.

Истилоҳи «*зариндарахт*», ки ба забони арабӣ иқтибос шудааст, аз таркиби сифати «*зарин*» ва исми «*дарахт*» ба миён омадааст. Истилоҳи дорусозии «*нормушк*» ба маънии «*анори мушкбор*» аз ду исм (*нор*+ *мушк*) таркиб ёфтааст [77, с. 283].

Ҳамчунин, аз тарафи донандагони илми дорусозиву дорушиносӣ, ки аз растаниҳо, гиёҳҳо, мевачот, сабзавот таркиб ёфтани навҳои доруҳоро қайд менамоянд, аз маъданҳои гуногун, ки бештари онҳо ҳосияти табобатӣ ҳам доранд, ишора шудааст, аз қабилӣ: *оҳан* [54, с. 181], *ёқут* [54, с. 113], *симоб* [77, с. 173- 174], *нуқра* [77, с. 184], *зар* [2, с. 131], *зари холис* [2, с. 131], *зари сурх* [2, с. 132], *сим* [2, с. 134].

Вожаи «*таранҷубин*» истилоҳи соҳаи дорушиносӣ буда, ба маънии «*ангубини тар*» маънидод шудааст, ки шахди ҳангоми гармии зиёд дар танаи гиёҳи уштурхор баамаломадаро меғӯянд [77, с. 80- 84].

Ҳамин тариқ, истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ, ки аз ҷузъи гиёҳҳоро растаниҳо, мевачоту сабзавот, ҳайвонот ва анвои маъданҳо таркиб ёфтаанд, аз

ташаккулу таҳаввули забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Дар аксари ин гуна истилоҳоти дорусозӣ маъниҳо кӯтоҳу мучаз баён гардидаанд.

3.2.2. Истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Таҳқиқоти илмии забоншиносӣ дар ҳама бахшҳои мухталифи он, аз ҷумла омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи истилоҳоти тиббии дорусозӣ бидуни омӯхтани луғат ва истилоҳот, пеш аз ҳама, омӯзиши маводи илмии дорусозии марбут ба забони лотинӣ ғайри қобили қабул аст.

Захираи луғавии байналмилалӣ истилоҳоти соҳаи дорусозӣ ва фарҳангу луғатномаҳои соҳаи мазкур иқтибосоти лотинӣ мебошанд.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки дар бораи истилоҳоти дорусозӣ, гиёҳҳо, растаниҳо, маъданҳо, шаклҳои маводи дору, мевачоту сабзавоти шифобахшу доруворӣ дар сарчашмаҳои қадими забони лотинӣ маводи бештаре ба назар мерасад.

Бинобар ин, маҷмуи истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои мухталифи Аврупо аз шумораи умумии истилоҳоти иқтибосии дорусозии лотинӣ аз ин ҳодисаи маҷмуии забон истисно нестанд.

Қобили қайд аст, ки забони лотинӣ, ки дар як давраи муайяни таърихӣ ҳамчун як бахши асосии забони илмӣ дар тамаддуни ҷаҳониву сарзамини Аврупои Ғарбӣ қабул шудааст, бидуни ягон шакку шубҳа, ба рушду такомули забонҳои миллии ҳар як давлату кишвар, дар маҷмуъ ва алаҳхусус, забони истилоҳоти дорусозӣ таъсири бевоситаи худро расонидааст: *acorus calamus* – *шамшергиёҳи ботлоқӣ* [221, с. 91], *absinthium* – *тахач* [221, с. 99], *absorbens* – *ҷаббанда* [221, с. 102], *acetum* – *сирко* [221, с. 119], *acidum* – *кислота* [221, с. 109], *acus* – *сӯзан* [221, с. 201], *adeps* – *чарбу* [221, с. 19], *adhaesivus* – *часнак* [221, с. 28], *adiposus* – *серчарбу* [221, с. 23], *adjuvans* – *ёридуханда* [221, с. 31], *admisceo* – *омехтан* [221, с. 42], *adstringo* – *бастан* [221, с. 28].

Гуфтан бамаврид аст, ки вобаста ба истилоҳоти дорусозӣ, гиёҳҳо, растаниҳо, маъданҳо, мевачоту сабзавоти шифобахшу доруворӣ дар сарчашмаҳои қадимаи забони фаронсавӣ маводи бештаре ба назар мерасад. Дар маҷмӯъ чунин мавод имрӯз дар тибби муосири Фаронса ба таври васеъ коркард мешаванд ва аз ин гуна растаниву гиёҳҳои шифобахш маводи дорувории зиёде омода мегардад, ки мо номгӯӣ баъзе аз онҳоро дар зер ба сифати истилоҳи дорусозӣ дарҷ менамоем. *Angelique* – *ешиум* [210, с. 47], *estragon* – *тархун* [210, с. 291], *marjolaine* – *кокутӣ* [210, с. 436], *basilic* – *райҳон* [210, с. 90], *fenouil* – *шибум розиёна* [210, с. 311], *ail* – *сур* [210, с. 32], *rhubarb* – *чукрӣ, ревоҷ* [210, с. 617] *menthe* – *пудина* [210, с. 443], *epine vinette* – *зирк* [210, с. 284], *cumin* – *зира* [210, с. 200], *argousier* – *ангам* [210, с. 60], *eglantine* – *настаран* [210, с. 261], *les fruits de genévrier* – *меваи арча* [210, с. 339], *aubépine* – *дулона* [210, с. 75], *sésame* – *кунҷит* [210, с. 644], *noix* – *чормағз* [210, с. 470], *chevrfeuille* – *бушол ё мушол* [210, с. 148], *ail de montagne* – *сурниёзи кӯҳӣ* [210, с. 32], *prèle* – *чилбуғум, хома* [210, с. 1761], *liseron* – *печак* [210, с. 421], *oseille* – *шилха, туршак* [210, с. 487], *ferule* – *рова* [210, с. 313].

Бояд зикр кард, ки истилоҳоти зерин дар забони фаронсавӣ мавриди истифодаи умум қарор дошта, баъзан аз онҳо бидуни тарҷума, мустақиман ба дигар забонҳо гузаштаанд: *cachet* – *ҳаб*, *capsule* – *гилофадору* [264, с. 123], *cataplasme* – *тарбандӣ* [264, с. 135], *sinapismes* – *хардал* [264, с. 154], *collyre* – *доруи обакӣ барои чаши* [264, с. 231], *drogue* – *маводи мадҳушкунанда* [264, с. 146], *comprimé* – *ҳаб* [264, с. 234], *suppositoire* – *шамъчадору* [264, с. 234], *élixir* – *ҷавҳар ё нақеъ* [264, с. 233], *médicament générique* – *доруи ғайриширкатӣ* [264, с. 241], *intramusculaire* – *дохилимушакӣ* [264, с. 123], *artère* – *раги шараён* [264, с. 237], *intraveinuse* – *дохиливарид* [264, с. 73].

Ҳамин нуктаро низ қайд кардан бамаврид аст, ки забонҳои лотинӣ ва юнонӣ аз сарчашмаҳои нахустини таърихи пайдоиши хеш аз нигоҳи марзӣ, худудӣ, таърихӣ бо ҳам таъсир ва равобити мутақобила доштанд. Дар натиҷаи чунин ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ баъзе нишонаҳои илмиву фарҳангӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ аз юнонӣ ба лотинӣ ва аз лотинӣ ба забони фаронсавиву

точикӣ ҳамчун истилоҳоти иқтибосӣ ворид шуда, пас аз муддате ба қавонину қаваида забонҳои муқоисашаванда мувофиқ шуда, комилан ҳазм шудаанд. Чараёни воридшавӣ ва азхудкунии истилоҳоти дорусозӣ аз юнонӣ ба латинӣ зуд роҳ ёфт, зеро бештари табибони сарзамини Рум аз аҳли Юнон буданд.

Олимону донишмандони тоҷик низ бо истифода аз донишу фарҳанги юнонии хеш дар заминаи тарҷумаи арабии осори дорусозии онҳо дар таълифоти худ ба осори тиббии дорушиносии олимону донишмандони Юнону Рим, аз қабили Афлотун, Букрот, Цолинус, Диюскуридус ва дигарон ба таври фарох истифода намудаанд, ки имрӯз ҳам дар тибби муосири Шарқ мавриди истифода қарор дорад.

Истилоҳоти дорусозии латинӣ қисмати бузургтарини истилоҳоти тиббиро фаро мегирад, ки маъниву мафҳумҳои асосиро дақиқу равшан ифода менамояд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи унсурҳои латинӣ ба ташаккулу таҳаввули минбаъдаи воҳидҳои луғавӣ мусоидат мекунад.

Истилоҳоти латинӣ қариб дар ҳама соҳаҳои илму фарҳанг, табиӣёт, риёзиёт, фалсафа, ситорашиносӣ, кайҳоншиносӣ, физика, кимиё, аз ҷумла дорусозӣ ба мушоҳида мерасад, ки ба давраи аввали забони форсии тоҷикӣ рост меояд.

Дар раванди рушду такомули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ унсурҳои латиниву юнонӣ, латиниву фаронсавӣ ба ҳам омада, истилоҳоти нави фаронсавиро сохтаанд, ки мафҳумҳои мушаххасро ба вучуд овардаанд.

Дар баробари истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа истилоҳоти дорусозӣ, номгӯи доруҳо, маводи доруворӣ, номи гиёҳу растаниҳои шифобахш, маъданҳоро равшанҳои молиданӣ ва қисматҳои илми тиббу табобат дар асоси роҳи усулҳои латинӣ сохта шудаанд, ки бо роҳи мустақим ба забони фаронсавӣ дохил шудаанд: *harmale* – *испанд* (аз латинии «*Peganum harmala*») [258, с. 193], *pathogene* – *бемориюфар* (аз латинии «*pathogenus*») [258, с. 304], *multiflore* – *сергул* (аз латинии «*multiflorus*») [258, с. 256], *menthe* – *пудина* (аз латинии «*Mentha*») [258, с. 221], *absinte* – *тахач* (аз латинии «*Artemisia*

absinthium») [258, с. 124], *platane d' Orient* – чинор (аз лотини «*Platanus orientalis*») [258, с. 306], *purpure* – арзувонӣ (аз лотини «*purpureus*») [258, с. 312], *leonure* – газнаи сагак (аз лотини «*Leonurus*») [192, с. 144], *heterogene* – гуногуннавъ (аз лотини «*heterogenus*») [258, с. 122], *camomille* – бобуна (аз лотини «*Chamomilla*») [258, с. 112], *somnifere* – хобовар (аз лотини «*somnifer*»), *pin* – савабар (аз лотини «*Pinus*») [258, с. 213], *carvi* – сияҳдона (аз лотини «*Carum carvi*») [258, с. 143], *fenouil* – шибум (аз лотини «*Foeniculum*») [258, с. 186], *violette* – бунафша (аз лотини «*Viola*») [258, с. 226], *pistachier* – нуста (аз лотини «*Pistacia*») [258, с. 122], *animal* – ҳайвон (аз лотини «*animalis*») [179, с. 47], *anis* – бодиён (аз лотини «*Anisum*») [258, с. 48], *artère* – шохраг (аз лотини «*arteria*») [179, с. 64].

Бо воридшавии истилоҳоти дорусозии лотинӣ ба забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ захираи луғавии ин забонҳо ғанитар гардид. Воқеан, забони лотинӣ низ дар баробари забони юнониву дигар забонҳои байналмилалӣ манбаи асосии бою ғанӣ сохтани истилоҳоти дорусозӣ будааст.

Рушду такомули истилоҳоти тоҷикиву фаронсавӣ дар соҳаи дорусозӣ дар заминаи луғатҳои лотиниву юнонӣ сурат гирифтааст.

Истилоҳоти лотинӣ дар ташаккули низоми истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ ва фаронсавӣ нақши муҳимро бозиданд. Илова бар ин, истилоҳоти лотинӣ дар заминаи таърихи тиббу табобати юнониён, услуби нигориши луғатномаҳо аз аҳди юнони бостон сарчашма гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар сарчашмаҳои илмии тиббии қадим бештар ба мушоҳида мерасанд. Истилоҳоти иқтибосии лотинӣ дар забони тоҷикӣ ба қонуну қавоиди савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқ гардонида шуда, дар баъзе мавридҳо таъсири бевоситаи забони арабӣ низ дар ин замина ба назар мерасад. Баъзе аз истилоҳоти дорусозие, ки дар забони лотинӣ муодили тоҷикӣ надоранд, бо забони сода шарҳу баён ёфтаанд. Истилоҳоти дорусозии лотинӣ дар бештари соҳаҳои тибби муосир ворид шуда, барои ифодаи доираи васеи истилоҳоти дорусозии байналмилалӣ, ки мафҳумҳои нави илмиро ифода мекунанд, ба таври фарох истифода мешаванд.

3.2.3. Истилоҳоти дорусозии арабӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Дар бештари сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва луғатномаҳои истилоҳии дорусозӣ истилоҳоти иқтибосии зиёде оварда шудааст, ки бештари ин гуна истилоҳотро вожаҳои иқтибосии арабӣ ташкил медиҳанд.

Воқеан, баъди футухоти арабҳо забони арабӣ дар тамоми Шарқи Наздик ва Миёна доираи васеи густариш пайдо намуда, мақоми забони байналмилалиро касб намуд.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки доираи густариши забони арабӣ мисли халқу қавмiateҳои дигар, ки ба кулӣ забони модарии хешро аз даст доданд, натавонист истиқлоли забонии тоҷиконро дарҳам шиканад. Дар ҳақиқат забони арабӣ тавонист нуфузи комил ва рахнаи амиқ дар пайкараи ин забонҳо боқӣ гузорад, вале забони порсии тоҷикӣ боз ҳам назар ба ҳамон пуштибонии фарҳанги нерӯманду тавоно, то ҳадде тавонист дар муқобили ҳучуми барқосои забони арабӣ худро ҳифз кунад. Бар хилофи чунин андешаҳо истилоҳоти зиёде дорусозӣ, ки аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дохил гардиданд, бо қудрату тавонмандии ин забон тавоноии бештаре афзуда, дар баёни матолиби илмии дорусозӣ доираи имконоти фарохеро фароҳам оварданд, ки то имрӯз забони тоҷикӣ аз он ба таври фаровон истифода менамояд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар сарчашмаҳои илмии тоҷикӣ ва ҳам дар луғатномаҳои соҳаи дорусозӣ, ки муаллифони пешинаи он ҷамъоварӣ кардаанд, шумораи истилоҳоти тиббии арабӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозии арабӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад.

Таъкид бояд намуд, ки дар сарчашмаҳои илмии қадим ҳангоми шарҳу эзоҳи мақсад ва вазифаҳои илми дорушиносиву дорусозӣ истилоҳи илмии «карободин»-ро истифода мекардаанд, ки дар баъзе осори нахустини тиббии тоҷикон, махсусан дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тибб»-и Аҳавайнии Бухорӣ ин истилоҳ мавриди зикр қарор дода шудааст. Воқеан доираи истилоҳоти дорушиносии «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тибб» дар муқоиса ба

дигар сарчашмаҳои тиббӣ аз қабили «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Китоб-ул-абния ан ҳақоиқ-ул-адвия»-и Абу Мансури Муваффақи Ҳиравӣ, «Рағшиносӣ» ва ё «Рисола дар набз»-и Абуалӣ ибни Сино, «Китоб-ус-сайдана фит-тибб»-и Абурайҳони Берунӣ ва «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Саид Исмоили Чурчонӣ нисбатан фарох буда, муаллифи асар намуди зиёди хӯрданиҳову нӯшиданиҳо ва номгӯи зиёди доруҳоро дар бобати муолиҷа ва ё табобати ин ё он беморӣ ишора намуда, чанд намунаеро аз он барои далели фикру андешаҳои худ ба хонанда пешниҳод менамояд. Қобили қайд аст, ки дар луғатномаҳо ва сарчашмаҳои тиббӣ истилоҳоти дорусозии арабӣ низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Ин истилоҳоти дорусозии арабӣ дар марҳилаи рушду такомули забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд [150].

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти дорусозии арабиро аз нигоҳи сохтор ба тарзи зер чудо намудан мумкин аст:

1. Истилоҳоти сода: *масмӯ* [54, с. 102], *мисқол* [54, с. 39], *музмин* [54, с. 31], *муолиҷа* [54, с. 87], *мизоч* [54, с. 109], *думмал* [54, с. 21], *аломат* [54, с. 113], *адас* [54, с. 13], *аҷсом* [54, с. 14], *бухур* [54, с. 19], *анбар* [54, с. 18], *ахлот* [54, с. 13], *хилт* [54, с. 14], *ақраб* [54, с. 28], *бавл* [54, с. 14], *бухор* [54, с. 18], *идрор* [54, с. 33], *луоб* [2, с. 213], *манӣ* [2, с. 281], *марҳам* [2, с. 271], *рим* [2, с. 311], *садид* [2, с. 344], *таҳлил* [1, с. 132], *тақтир* [218, с. 138], *усора* [217, с. 142], *ҳазм* (*ҳазми дору*) [1, с. 601], *ҳалила* [217, с. 408], *ҳаб* [1, с. 592], *ғизо* [218, с. 243], *шароб* [1, с. 491].

2. Истилоҳоти сохта: *луобӣ* [2, с. 213], *музминӣ* [54, с. 89], *муолиҷавӣ* [54, с. 89], *мизочӣ* [54, с. 110], *бухорӣ* [54, с. 120], *анбарӣ* [54, с. 19], *ахлотӣ* [54, с. 14], *хилтӣ* [54, с. 34], *римӣ* [54, с. 312], *таҳлилӣ* [54, с. 131], *тақтирӣ* [54, с. 138], *ғизой* [54, с. 544], *шаробӣ* [54, с. 493].

3. Истилоҳоти мураккаб: *давоъ-ус-саратон* [216, с. 31], *давоъ-ул-қалб* [216, с. 32], *давоъ-ул-кабид* [216, с. 28], *давоъ-ул-узула* [216, с. 28], *давоъ-ул-шараён* [216, с. 17], *давоъ-ул-музмин* [1, с. 31], *зиқ-ул-адвия* [216, с. 41], *доъ-ул-адвия* [1, с. 42], *бавл-ул-адвия* [1, с. 43], *идрор-ул-адвия* [216, с. 48], *зот-ул-адвия* [1, с. 18], *ҳайз-ул-даво* [58, с. 530], *илал-ул-даво* [58, с. 31], *ихтибос-ул-*

даво [58, с. 34], чанин-ул-адвия [58, с. 38], маъқад-ул-адвия [58, с. 89], ҳифз-ул-саломатӣ [1, с. 31], шаҳват-ул-даво [54, с. 31], амроз-ул- даво [2, с. 31], асаб-ул-адвия [54, с. 32].

4. Ибора-истилоҳоти дорусозии арабӣ. Ҷузъҳои таркибии ин истилоҳот арабӣ бошанд ҳам, дар асоси қонуну қоидаҳои иборасозии забони тоҷикӣ сохта шудаанд: *ақсоми даво [1, с. 31], анвои даво [1, с. 38], асрори даво [1, с. 31], давои балғам [1, с. 44], давои маъқад [1, с. 41], давои азалоти руҳ [1, с. 41], давои азалоти масона [54, с. 22], давои бавосир [54, с. 31], давои бавлия [54, с. 31], давои асаб [54, с. 28], ахлооти сафровӣ [54, с. 355], давои балғами рақик [54, с. 223], давои қуввати манӣ [54, с. 218], сукути қувват [54, с. 301], ҳабби собир [54, с. 302], ҳабби қавӣ [54, с. 308], ҳабби саратонӣ [54, с. 108], ҳабби қарнӣ [54, с. 101], ҳабби мизочи муфрад [54, с. 103].*

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки баъзе аз муодилҳои форсии истилоҳоти дорусозии арабӣ дар тибби муосир мавқеъ пайдо карда, имрӯз низ мавриди истифодаи қорамандони соҳаи дорусозӣ қарор гирифтаанд. Аз ин рӯ, бештари истилоҳоти дорусозии арабиро имрӯз дар низоми истилоҳии забони тоҷикӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар натиҷаи хулосабарориҳо маълум гардид, ки дар истилоҳоти дорусозии арабӣ, ки дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд, истифодаи қавоиди дастурии забони арабӣ, пасвандҳои ҷамъи арабӣ, пасвандҳои тоҷикӣ, мувофиқати категорияҳои ҷинсияту сифату мавсуф риоя гардидааст. Ҳамчунин дар ибора-истилоҳозии дорусозии арабии навъи детерминатив бештар назаррас аст.

Ҳамзамон, вобаста ба баҳши мавзуи мавриди таҳқиқ баъзе аз истилоҳоти дорусозии арабиро чунин шарҳ додан лозим аст:

Аз забони арабӣ ба забони фаронсавӣ низ вожаҳои сершумор, аз он ҷумла истилоҳоти дорусозӣ ворид гардидаанд, ки дар болотар аз онҳо ёдовар шудем. Ин ҷо зарур мешуморем то аз як қисми онҳо ёдовар шавем: *alcool — нушобаи мадҳушкунанда, аз вожаи арабии al-kohl [259, с. 54], alcoolique – спиртдор – аз калимаи арабии alcool ва пасванди фаронсавӣ que [259, с. 54], estragon –*

эстрагон аз забони арабии tarkhoun [259, с. 822], café – қаҳва – аз вожаи арабии qahwa [259, с. 263], coton – нахта – аз калимаи арабии qutun [259, с. 484], orange – афлесун, аз калимаи арабии narandj [259, с. 1540], abricot – зардолу – дар забони каталонӣ albercos ва аз калимаи арабии al – barquq гирифта шудааст [259, с. 8].

Тавре таҳлилҳо дар асоси мисолҳои овардашуда нишон медиҳанд, истилоҳоти дорусозии арабӣ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони фаронсавӣ хеле бештар ба мушоҳида ба назар мерасад. Ҳамунин аз рӯйи маводи ҷамъоваришуда маълум гардид, ки дар истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ ва фаронсавӣ саҳми истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот назаррас мебошад.

3.2.4. Истилоҳоти дорусозии юнонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Истилоҳоти дорусозии юнонӣ бо роҳи воситаҳои мухталиф ба забонҳои дигар ворид шудаанд. Ин истилоҳоти қариб дар ҳамаи забонҳо ба миқдори муайян ба мушоҳида мерасанд. Воқеан, истилоҳоти тиббии юнонӣ дар низоми луғавиву истилоҳотии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ низ дида мешаванд.

Аз таърихи илми тиб маълум аст, ки воридшавии истилоҳоти тиббии юнонӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ ба забони тоҷикӣ таърихи ҳазорсолаҳо дошта, аз замони ҳукмронии сулолаи Ҳахоманишҳо оғоз гардида, то ба замони Сомониён ва, баъдан, то ба даврони мо низ идома ёфтааст, зеро таърихи тибби қадими юнонию ҷолинисиву ҳипокративу дигар намояндагони он то ба имрӯз ба мушоҳида мерасад [83; 84].

Аз забони юнонӣ дар баробари истилоҳоти соҳаи молияву қарз, ҳуқуқ, фалсафаву нучум, улуми диниву табиӣ, филизоту маъданҳо истилоҳоти соҳаи дорусозӣ, гиёҳҳо, растаниҳо, рағванҳои молидании шифобахш ба забони тоҷикии (форсӣ) миёна ворид шуда буданд. Истилоҳоти умумии тиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ дар ин миён мақоми хоса дошта, далели ҳама гуна

робитаҳои мухталифи байнидавлатӣ миёни мардумони юнониву эронӣ (точикон) дар сартосари илму фарҳанги ҳамон даври замон маҳсуб доништа мешаванд [92; 98].

Аз рӯйи баъзе сарчашмаҳои илмӣ тиббӣ Абурайҳони Берунӣ донандаи хуби забони юнонӣ будааст. Абурайҳони Берунӣ дар фасли панҷуми асари худ – «Китоб-ус-сайдана фит-тиб» дар бораи омӯзиши забони юнонӣ дар овони кӯдакияш ёдовар шуда таъкид менамояд, ки «юноние дар сарзамини мо манзил гирифт. Ман ҳар гоҳ пеши ӯ донаву тухму меваи растаниҳо ва чизҳои дигар мебурдам ва номашонро ба забони худӣ ӯ мепурсидам. Сипас, ин номҳоро барои худ сабт мекардам» [77].

Ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки Абурайҳони Берунӣ аз овони ҷавонӣ ба омӯзиши забони юнонӣ майлу рағбати беандоза зоҳир намуда, аз ҳамон замон ба омӯзиши забони юнонӣ машғул шудааст. Масъалаи дигар дар робита ба ин мавзӯ ҳамон сиёсати сулҳҷӯёнаву фарҳангдӯстонаи Сомониён буд, ки ба ин восита олимону донишмандони зиёд аз кишварҳои мухталиф ба сарзамини ин давлат сарчамъ оварда шуда, бе ягон таассуби диниву мазҳабӣ канори ҳамдигар қору фаъолияти илмӣ хешро идома дода, ҳазинаи тибби худро ғанитар месохтанд.

Ҳамин тариқ, ба андешаи олими маъруф А.Кристенсен мадориси таҳассуси тиб ташкил гардид, ки машҳуртарин онҳо мадрасаи тиббии Гундишопур маҳсуб доништа мешавад [12, с. 20- 25]. Ин мадрасаи тиббӣ баъдан бо номи Академияи Гунди Шопур маълуму машҳур гардид.

Олимону донишмандони тоҷик низ дар осори хеш истилоҳоти дорусозии юнониро истифода намуда, баъдан тавассути забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудаанд.

Нуктаи ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки баъзе аз донишмандони мо ба монанди Абурайҳони Беруниву Муваффақи Ҳиравӣ бо истифода аз илми тиббу табобати юнониён ва осори илмӣ ин давр – дар заминаҳои тарҷумаи арабии онҳо – дар таълифоти худ ба осори олимону донишмандони Юнону Рум – Архимед, Птолемей, Аристотел, Афлотун, Букрот, Дийускарідус, Ҷолинус ва дигарон

иснод карда, нисбат ба баъзе фикру андешаҳои онҳо андешаҳои хешро изҳор намуда, баъзеи онро пазируфта, бархе аз фикру андешаҳои онҳоро дар мавриди дорусозиву дорушиносӣ қабул накардаанд. Аз ин рӯ, истилоҳоти дорусозии юнониро бештар истифода намудаанд. Бояд зикр намуд, ки дар ин маврид истилоҳоти дорусозии юнонӣ ба баъзе қавоиду қавонини савтиёти забони арабиву тоҷикӣ мувофиқ гардонида шудаанд. Ин ҳолат дар мавриди табдили баъзе ҳарфҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ва баъзе ҳарфҳои юнонӣ ба тоҷикиву арабӣ сурат гирифтааст. Масалан, шакли истилоҳоти дорусозии юнонии «*graphion*», «*chalcketorion*», «*kadris*», «*diaphragma*», «*kostos*» ва «*gangrena*» ба шакли муарраб ва ё тоҷикии онҳо чунин оварда шудааст: *graphion* – *карободин*, *chalcketorion* – *қалқатор*, *kadris* – *қамрон*, *diaphragma* – *диэфпрозмо*, *kostos* – *қуст*, *gangrena* – *зантараё*.

Дар баъзе луғатномаҳои тахассусии дорусозӣ истилоҳоти юнониро дар шакли тарҷума низ овардаанд. Масалан, истилоҳи «*mekon antirodes*» дар шакли «*кӯкнори сафед*» [54, с. 184], «*tamarandus indiaca*» дар шакли «*тамри ҳиндӣ*» [54, с. 282], «*huoscumaes niger*» дар шакли «*банги сиёҳ*» [54, с. 141], «*semen lini*» дар шакли «*донаи загир*» [54, с. 192], «*fructus cannabidis*» дар шакли «*канабдона*» [54, с. 189] тарҷума шудаанд, ки маънӣ ва мафҳуми истилоҳоти дорусозиро то ҳадде дақиқу равшан намудаанд.

Истилоҳи дорусозии юнонии «*adinatium cappilus veneris*» дар баъзе осори тиббӣ қадим ба забони арабӣ «*казбарат-ул-биър*» оварда шудааст, ки муодили истилоҳи дорусозии онро дар забони тоҷикӣ дар шакли «*нари сиёвушон*» ба кор бурдаанд. Истилоҳи дорусозии юнонии «*dracheana drago*», ки тарҷумаи он дар шакли «*хуни морон*» корбаст шудааст, бо забони арабӣ «*дам-ул-ахвайн*» ва аз арабӣ ба забони тоҷикӣ онро «*хуни сиёвушон*» тарҷума кардаанд.

Ба ҳамин монанд истилоҳи дорусозии юнонӣ «*akhilleios*», ба ибораи дигар гӯем «*ахилӣ*», ки ба ҳайси як давои манъкунандаи хун ҳангоми хунравии шадид дар организм ва ҳамчун ба сифати давобахшандаи чароҳатҳо эътироф шудааст, дар забони тоҷикӣ дар шаклҳои «*бӯйимодарон*», «*бӯйимодарон*» ва ё «*оҳангиёҳ*» корбаст шудааст. Ба ҳамин тарзу восита истилоҳоти дорусозии

юнонии «*amulum*» дар забони тоҷикӣ дар шакли «*санги ҷухудон*», «*fraxinus excelsior*» – «*забони гунҷишкон*» мавриди истифода қарор дода шудаанд [77, с.100- 146].

Истилоҳи дорусозии юнонии «*kundur*» ба маънии гиёҳи хушбӯйе, ки дар кӯҳҳо бисабзад ва дар замин бисёр нарӯяд ва баргу меваи ӯ ба муруд шабоҳат дорад, ки дар истилоҳсозии дорусозӣ доираи васеи истифода доштааст [77, с. 259].

Ҳамин нуктаи ҷолибро метавон гуфт, ки бо шарофати ба ҳам омезиш ёфтани тамаддунҳои эрониву юнонӣ ва ҳам тавассути робитаҳои мухталифи сиёсӣ иҷтимоӣ ва илмӣ фарҳангии форсизабонону (тоҷикон) юнониёни қадим дар ифодаи баъзе маъниву мафҳумҳои тиббу табобат ва ҳам истилоҳоти дорусозӣ ба забони юнонӣ ва аз забони юнонӣ ба дигар забонҳо, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ аз худ нақши сазоворе боқӣ гузоштааст, ки то ҳанӯз аҳаммияти назариявӣ ва амалии хешро дар таҷрибаи дорусозии тоҷикон гум накардааст.

Истилоҳоти дорусозии юнонии «*saccharum ossicinarum*» ба забони арабӣ «*қасаб-ул-сакар*» тарҷума шудааст. Ин истилоҳ дар замони классикӣ хеле маъмул будааст. Муодили тоҷикии он бо номи дарахти дорувории «*найшакар*» дар истилоҳи дорусозӣ ёд карда мешавад. Калимаи «*шафтолу*» бошад ҳамчун як навъи меваи шифобахш дар соҳаи дорусозӣ мақоми хосе дорад, ки он дар асл меваи тоҷикӣ буда, ба забони юнонӣ «*persikon*», яъне «*себи форсӣ*» ном бурда мешавад. Муарраби он дар шакли «*farsak*», яъне номи латиниаш «*persica vulgaris mill*» буда, номи имрӯзаи вай ба забони русӣ «*персик*» мебошад [77, с.221].

Тавре гуфтем, роҳу усулҳои истифодаи истилоҳоти юнонӣ ба таври мухталиф сурат гирифтааст. Қисме аз истилоҳоти дорусозии юнонӣ мустақиман ва ё ғайримустақим, яъне тавассути забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Қобили қайд аст, ки дар масъалаи воридшавии истилоҳоти юнонӣ қавоиду қавонини савтиёти забонҳои иқтибоскунандаву иқтибосшаванда риоя шудааст. Масалан, дар забони арабиву тоҷикӣ ҳарфи «пи»-и юнонӣ (π) вучуд надорад, дар забони арабӣ ба ҷойи он ҳарфҳои «ба» ва

ё «фа» истифода гардидаанд. Азбаски ҳарфи «гамма»-и юнонӣ дар арабӣ мавҷуд нест, бар ивази он ҳарфи «ҷим» мавриди истифода қарор гирифтааст, бинобар ин, дар форсии тоҷикӣ Гургон, дар забони арабӣ онро Ҷурҷон ном баранд.

Истилоҳи дорусозии «*кайлус*» ва ё «*килус*» муарраби юнонии «*chilos*» ба забони юнонӣ ва ин кайлус ба монанди ранги сафед буда, ҳамчун истилоҳи дорусозии «*кашқоб*» барои чигар аҳаммияти табобатӣ дорад. «*Килус*» муарраби юнонии «*chilos*» дар тибби муосир ба номи «*хилус*» маъмул буда, ҳамчун моддаи моеи ширмонанд дар соҳаи дорусозӣ истифода мешавад [219, с. 337- 341].

Истилоҳи дорусозии юнонии «*afyun*» ҳамчун «*шираи гиёҳи шифобахш*», «*чакида*» дар тибби дорусозӣ то имрӯз истифода мешавад [54, с. 42]. Истилоҳи мазкур дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб»-и Аҳмади Ахавайнии Бухорой [58, с. 191– 196] ва дар «Китоб-ул-абния ан- ҳақоик-ул-адвия»-и Абумансури Муваффақи Ҳиравӣ [2, с. 40- 51] ва дар осори Берунӣ [77, с. 113] низ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Калимаи «*afsantin*», ки ўро ба юнонӣ «*афсинтиюн*» ном мебаранд, ҳамчун истилоҳи дорусозӣ дар забони тоҷикӣ бо номи «*дарманаи талх*» ном бурда мешавад, ки имрӯз ин гиёҳро «*marva*» низ мегӯянд ва мутаассифона ин истилоҳи дорусозӣ то ба имрӯз боқӣ намондааст [77, 111- 112].

Таъкид намудан бамаврид аст, ки бештари истилоҳоти дорусозии юноние, ки номи гиёҳу растаниҳо, дарахтон, меваву сабзачоти шифоиву дорувориро ифода меkunанд, доираи истифодаашон хеле фароҳу густурда буда, дар баробари истилоҳоти тоҷикӣ қарор доранд.

Aftinun – ҳамчун истилоҳ ва маводи доруворӣ ба номи тоҷикии «*печак*» ва ё «*зарпечак*» маъмул аст [239, с. 760- 761].

Anisum – муарраби юнонии «*anison*» ба ҳайси як растании шифобахши доругӣ, ки асосан аз тухми он ҳамчун дору ва ё марҳам истифода менамоянд. Ин калима бо истилоҳи «*оби анисун*» низ корбаст шудааст [77, с. 122].

Amirausiya – ҳамчун истилоҳи дорусозӣ ба ҳайси таоми худоён дар асотири Юнони қадим барои беморони мухталиф истифода мешудааст [77., с. 161-172].

Калимаи «*asorun*» ҳамчун истилоҳи соҳаи дорусозӣ муарраби юнонии «*asazon*» буда, муодили тоҷикии он бо номи «*нордин*», ёд мешавад, ки онро «*сунанди баррӯ*» низ мегӯянд, яъне ба маънои ҳамон «*нордини даштӣ*» далолат мекунад [77, с. 96-97].

Калимаи «*anisun*» ҳамчун истилоҳи дорусозӣ бо номи «*бодиён*» дар забони тоҷикӣ ном бурда шудааст [77, с. 121-122].

Калимаи «*agagiya*» ҳамчун истилоҳи дорусозӣ дар забони тоҷикӣ бо номи «*шираи ақоқиё*» ном бурда мешавад ва дар тибби муосир барои ҷароҳатҳои вазнин мавриди истифода қарор дода мешавад [77, с. 114-115].

Истилоҳи дорусозии «*agti*» муарраби юнонии «*akte*» ҳамчун гиёҳи шифобахш дар тибби гузаштаву имрӯза истифода мешавад, ки онро ба забони арабӣ «*ақораиш*» ва ба юнонӣ «*актӣ*» ба тоҷикӣ «*шӯркума*» ном баранд [58, с. 403-411].

Истилоҳи «*obnus*» ҳамчун навъи хурмои шифобахшанда дар бемориҳои мухталифи зуком маъмул аст [77, с. 83-84].

Истилоҳи «*gardamana*» ҳамчун гиёҳи кӯҳии шифобахш барои бемориҳои мухталифи пӯст истифода мешавад, ки онро дар тоҷикӣ «*зираи ваҳшӣ*» низ мегӯянд [77, с. 401- 409].

Истилоҳи дорусозии юнонии «*helyun*» муарраби юнонии «*eleion*» ҳамчун доруи шифоии бо номҳои мухталифи «*асфароғус*» ва «*мавоқансус*» низ ёд карда мешавад, ки дар забони тоҷикӣ онро «*морҷӯба*» низ мегӯянд.

Истилоҳи «*turmus – турмус*» дар бисёре аз сарчашмаҳои илмиву тиббӣ ва аз ҷумла дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб» бо номи «*боқилаи мисрӣ*» низ ёд карда мешавад, ки дар илми дорусозӣ хеле мутадовил аст [58, с. 431].

Истилоҳи «*tarhahsgug*» – тарҳашхӯҳ муарраби юнониаш «*taraxacum officinale wiga*» буда, муодили тоҷикии он «*коҳуи даштӣ*» ва ё «*коснӣ*» ном

бурда мешавад, ки ҳамчун гиёҳи доруворӣ дар куҳҳои Тоҷикистон низ фаровон ба мушоҳида мерасад [54, с. 108].

«**Abargolsa**» – «**абарғолсо**» ҳамчун истилоҳи дорусозӣ барои бемориҳои навъи сарӣ истифода мешавад [2, с. 17].

«**Abulqisua**» – «**абулқисё**» навъе аз доруст, ки барои бемориҳои фалачи аъзои бадан истифода мешавад [2, с. 17].

«**Qust**» – «**қуст**» ҳамчун истилоҳи соҳаи дорусозӣ муарраби юнонии «**costos**» буда, растанӣ ва ё чӯбест ба сифати дорувории навъи занчабилро гӯянд, ки дар соҳаи дорусозӣ истифодаи васеъ дорад [77, с. 418-419].

«**Kuhsus**» – «**кушус**» – муарраби юнонии «**kyscuta**» буда, муодили он дар забони тоҷикӣ бо номи «**зарпечак**» ёд карда мешавад [77, с. 324].

«**Mazariun**» – «**мазариюн**» дар юнонӣ «**daphe mazerium**» хонда мешавад ва дар забони тоҷикӣ ба маънӣ ва мафҳуми «**зайтуни заминӣ**» далолат мекунад [77, с. 478].

Таъкид бояд намуд, ки дар баробари калима–истилоҳоти дорусозии содаву сохтаву мураккаб ибора-истилоҳот низ ба таври фаровон ба назар мерасанд: *қурси диёнитис* [77, с. 471– 474], *тарёки бузург* [77, с. 261], *зусантариёи мирӣ* [77, с. 421], *оби анисун* [77, с. 131], *беҳи халюн* [77, с. 81], *қурси айловис* [77, с. 479], *қурси анбарбарис* [77, с. 112].

Чунон ки аз ибора-истилоҳоти дорусозии ғавқуззикр маълум гардид, ин истилоҳот аз калимаҳои мухталифи тоҷикиву арабиву юнонӣ истилоҳоти дорусозии нав сохтаанд.

Дар забони фаронсавӣ бошад, истилоҳоти дорусозии юнонӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд: *haematogen* – *haematogenne* – *гемоген*, *hydrochlorid* – *hydrochloride* – *гидрохлорид*, *hexamidin* – *hexamidine* – *гексамидин*, *hypoxia* – *hypoxie* – *кам будани оксиген дар бофтаҳо*, *hyperglykaemia* – *hyperglykaemie* – *баланд будани қанд дар хун*, *microchirurgia* – *microchirurge* – *микрохирургия*, *myocardit* – *myocardite* – *миокардит (илтиҳоби мушакҳои дил)*, *toxicologia* – *toxicologi* – *илм дар бораи маводҳои захрнок*, *toxicos* – *toxique* – *захрнок* [41, с. 215 -236].

Таҳлило нишон дод, ки саҳми истилоҳоти юнонӣ дар ғанигардонии таркиби луғавии забонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар ғанисозии истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ба таври назаррас ба мушоҳида мерасад.

3.2.5. Истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Тавре аз сарчашмаҳои илмиву таърихӣ маълум аст, равобити мухталифи забонӣ ва доду гирифти илмиву фарҳангӣ миёни тоҷикону (форсизабонон) ҳиндувон таърихи тулониву бостонӣ дошта, аз замонҳои пеш сарчашма гирифтааст [40, с. 14-41].

Далели таърихӣ бар он аст, ки забонҳои эронии қадим ва забонҳои бостонии ҳиндӣ ҳар ду аз як сарчашма маншаъ гирифта, дар ҳазораи аввали пеш аз мелод ба хонаводаи забонҳои эронӣ ва ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой тааллуқ доштанд. Ҳамин нуктаро низ хотирнишон бояд сохт, ки олимону донишмандони олмонӣ дар робита ба ин масъала ҳатто аз истилоҳи «ҳиндугерманӣ» истифода менамуданд. Истилоҳи «ҳиндуаврупой» бошад аз ҷониби донишманди маъруфи олмонӣ Франс Бопп бори нахуст мавриди истифода қарор дода шудааст, ки то имрӯз ин истилоҳ маъмул аст [59; 61; 62; 92].

Қобили зикр аст, ки воридшавии истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ, ки ҳар ду аз як хонаводаанд, бештар аз ду омили таърихӣ сарчашма гирифтааст.

1. Яке аз омилҳои асосие, ки то ба имрӯз эътироф карда шудааст, ин аслу баромади ягона ва хусусиятҳои умумии ин забонҳо мебошад [85].

2. Решаҳои таърихӣ, робитаҳои илмиву фарҳангӣ ва таъсири мутақобилаи ин гуна робитаҳо дар давраҳои муайяни таърихӣ яке аз омилҳои дигари таърихӣ будааст [63; 64].

Зикр намудан бамаврид аст, ки таъсири илму фарҳанг, таърих ва тамаддуни бостони Хинд то андозае дар рушду такомули илму фарҳанги тоҷикон нақши муҳим дорад. Таъсири чунин омилҳо дар сарчашмаҳои тиббии мо дақиқу равшан ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, баъзе аз муаллифони осори тиббӣ, махсусан Абулмансури Муваффақи Ҳиравӣ дар осори тиббии хеш бо номи «Китоб-ул-абния ан-ҳақоик-ул- адвия», ки ба илми дорушиносӣ бахшида шудааст, аз тибби ҳиндуён истифода намудани худро борҳо ишора намудааст. Тавре дар муқаддимаи китоби худ фармудааст: «Ҳакимони Хинд дар ин ҷода таҷрибаи бештар доранд ва ман роҳи ҳакимони Хинд гирифтам, аз он ҷиҳат, ки дору он ҷо бештар аст ва ҳиммати он мардумон андар ҳикмати дору болиғтар аст» [2, с. 4-6].

Истилоҳоти дорушиносии ҳиндӣ бошад, аз нахустосори тиббии тоҷикон аз ҳама бештар дар таълифоти Абурайҳони Берунӣ дида мешавад. Тавре аз баъзе ишораҳои ҳуди муаллифи «Китоб-ул-абния ан-ҳақоик-ул-адвия» бармеояд, Абурайҳони Берунӣ яке аз донандагони хуби забон ва илму фарҳанги ҳиндуён будааст. Абурайҳони Берунӣ барои омӯхтани забону фарҳанги ҳиндӣ ба билоди Хинд рафт ва миёни ҳиндувон иқомат кард ва забоншон биёмӯхт ва аз дониши пизишкии дорушиносии онҳо баҳраманд шуд [273].

Истилоҳоти дорушиносии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳу воситаҳои илмиву фарҳангӣ ворид шудаанд. Истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ аввалан бо забонҳои эронии миёна, пас аз он ба забонҳои форсии миёна дохил шудаанд.

Сабабҳо ва омилҳои воридшавии истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) мухталиф будаанд. Яке аз сабабҳои асосии ин робитаҳои илмӣ тиббии ҳиндувону эронӣ будааст, ки тавассути фарҳангистони тиббии Гундишопур ба миён омадааст. Ба шарофати чунин як мадрасаи бузурги тиббӣ осори тиббии ҳиндувон аз ҳиндӣ ба арабӣ ва баъдан ба забони тоҷикӣ тарҷума гардида, ба ин васила захираи луғавии дорушиносии тоҷикӣ аз ҳисоби калимаҳо ва истилоҳоти ҳиндӣ бою ғанӣ мегардид.

Доираи истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ аз ҷониби муаллифони осори тиббии бостон ва луғатномаҳои пешин ба таври мухталиф сурат гирифта, ҳар

кадоме аз онҳо тибқи шеваи забондониву истилоҳсозиву истилоҳгузинии хеш аз онҳо истифода намудаанд, яъне воридшавии истифодаи истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ якрангу якнавохт набудааст. Дар зер якчанд истилоҳоти иқтибосии ҳиндиرو дар забони тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ медиҳем:

Bang – **банг** дар ҳиндии бостон ҳамчун истилоҳи дорусозӣ дар мавриди як навъи дарахти шифобахш истифода мешудааст, ки онро дар забони ҳиндӣ **bhong** – **бонг** низ мегӯянд [2, с. 234].

Истилоҳи дорусозии «**занҷабил**» ба маънии давои маъруф ва марҳами тамъйизкунанда дар илми тибби муосир корбаст мешавад.

«**Apzar**» яке аз истилоҳоти соҳаи дорусозӣ буда, онро аз дарахти сандал, ки худ баромади ҳиндӣ дошта, аз он ҳар навъ мушқу анбар ва равғаниҳои молиданӣ омода месозанд [58, с. 231- 242].

Истилоҳи дорусозии «**kangar** – **кангар**» яке аз навъҳои растании шифобахш буда, дар тибби гузаштаву имрӯза мутадовил будааст. Дар ин бора Абуалӣ ибни Сино дар ҷилди дувуми «Ал-қонун фит-тиб» низ ёдрас мешавад, ки барои аксари бемориҳо ҳамчун гиёҳи давобахш истифода мегардид [1, с. 145- 152; 127].

Истилоҳи дорусозии ҳиндии «**kafur** – **кофур**» навъе аз моеи хушбӯю муаттар аст, ки аз гиёҳ ва ё растании райҳон ва ё бобуна, ки дар гузашта ҳар ду ин гиёҳу растанӣ бо номи дарахти кофур маъмул буданд, дар тиббу табобат истифода гардида, бештар дар ҷазира ва соҳили дарёҳо мерӯйидааст [77, с. 436-437]. Дар забони фаронсавӣ низ истилоҳи «**kafur**» ба маънии бӯйи хуш, ки аз гулу гиёҳҳои давоӣ таҳия мешаванд, қобили истифода мебошад [256, с. 114].

Истилоҳи дорусозии «**lok** – **лак**» дар забони ҳиндӣ номи растании сурхранг ва ё қаҳвай, ки аз баъзе гиёҳон, аз ҷумла аз як гунаи коктус ба даст меомадааст ва дар илми тиб одатан дар мавриди ҷароҳати вазнин истифода гардида, ба забони юнонӣ онро «**алохос**» ва ба ҳиндӣ «**лока**» гӯянд [77, с. 474-475].

Истилоҳи дорусозии «*mos – мош*» аз як навъи гиёҳ омода мегардид, ки донаест ба андозаи адас (наск) ва аз ӯ гирдтар буда, аз нигоҳи таркиби тиббии худ ба боқила шабоҳат доштааст [77, с. 481-482].

Истилоҳи дорусозии «*norgil – норгил*» як навъи гиёҳ ва ё растании ҳиндӣ буда, дар сарчашмаҳои тиббӣ аз он бо номи «*чавзи ҳиндӣ*» низ ном бурдаанд, зеро равғани норгил ба равғани чавз шабоҳат дошта, хусусиятҳои онро доро мебошад [77, с. 509-510].

Истилоҳи дорусозии «*dind – динд*», ки аз решаи бостонии «*danti – дантӣ*» ба миён омадааст, ҳамчун буттаи давобахшанда дар илми дорусозӣ қорбаст мешудааст, ки дар сарзамини Ҳинду Чин рӯйида, тухми он ба писта монанд будааст [77, с. 259].

Китоби «Китоб-ус-сайдана фит-тибб», ки дар тибби муосир ҳамчун як сарчашмаи дорусозиву дорушиносӣ эътироф шудааст, илм дар бораи доруҳо ва маводи дигари доруворӣ буда, анвои мухталифи доруворие, ки аз маъданҳо, моеъҳо, равғанҳо, гӯшти ҳайвоноту набототу парандаву хазандаҳо, дарахту растаниҳову гиёҳҳои шифобахш омода месозанд, мавриди омӯзишу таҷрибаи амалӣ қарор медиҳад.

Истилоҳи «*сайдана*» дар забони ҳиндӣ «*чандал – sandal*» дар ҳиндии бостон «*sandan – чандан*» оварда шудааст. «*Чандан*» шакли муаррабишуда буда, ба маънои «*дарахти сандал*» фаҳмида мешавад, ки хусусияти шифобахшандагӣ дошта, ба таббӣ баланд манфиатовар буда, заъфи меъдари низ даво мебахшад [77, с. 354-355].

Аз рӯйи андешаҳои муаллифи «Ҳидоят-ул-мутааллимин фит-тиб» низ истилоҳи дорусозии «*sakar – шакар*», ки аз калимаи ҳиндии бостон «*sarkara*» ба миён омадааст, калимаи арабии «*sukkar – суккар*», калимаи юнонии «*sakarobe*», латинии «*sakharum – сакҳарум*» ва калимаи русии «*сахар*» низ аз ҳамин решаи санскрити ҳиндӣ сарчашма гирифтааст [72, с. 154-161].

Ҳақим Майсарӣ дар «Донишнома»-и хеш аз истилоҳи «*tutiya – тӯтмӯ*» ёд оварда, онро ба ҳиндии бостон нисбат медиҳад. Ин истилоҳи дорусозӣ ба маънии купороси мис далолат намуда, ба қавли муаллифи «Китоб-ус-сайдана

фит-тиб» – Абурайҳони Берунӣ ин истилохро ба забони форсӣ санги мис низ ном мебаранд [77, с. 341].

Истилоҳи дорусозии «*занҷабил*», ки дар боло каме дар бораи он маълумот додем, аслан аз калимаи «*pilpil*»-и ҳиндии бостон ба миён омадааст [77, с. 289- 291]. Абурайҳони Берунӣ бошад, дар «Китоб-ус- сайдана фит-тибб» асли ин истилоҳи дорусозиро, ки аз гиёҳи «занҷабил» таҳияву омода мешавад, аз калимаи «*biboli*» медонад, ки аз истилоҳи ҳиндии «*pipolli – nupolī*» ба вучуд омадааст ва онро дар форсӣ бо номи «*filfil – филфил*» низ ёд мекунанд [239, с. 242]. Қобили зикр аст, ки дар соҳаи дорусозӣ истилоҳоти зиёде, аз қабili «*филфили сабз*», «*филфили фарангӣ*», «*филфили сиёҳ*», «*филфили қирмиз*» (*сурх*), «*филфили ҳиндӣ*» истифода мешавад [239, с. 241-242].

Истилоҳи «*тарбуза*» дар ҳиндии бостон дар шакли «*tarimbujam – таримбучам*» буда, онро дар Ҳиндустон «*тарбуз*» низ гӯянд. Истилоҳи «*тарбуза*» имрӯз дар тибби муосир дар забони тоҷикӣ (форсӣ) бо номи «*ҳиндувона*» бештар истифода мешавад [239, с. 731].

Истилоҳи «*шумраҷ – sitraj*» беҳи растании хушбӯе аст, ки ранги сурху маззаи тунд дорад ва онро дар ҳиндии бостон «*чирита*» ё худ «*чумрак– sitrag*» мегӯянд, ки барои бемории навъи барас ва баҳақ манфиат дорад [77, с. 344-345].

Истилоҳи «*қарантул*» ба гули табобатие далолат менамояд, ки макони он Ҳиндустон будааст. Ин истилоҳ дар ҳиндии бостон бо номи «*каранпхул*» ёд мешавад ва маънии он «гули шуои офтоб» аст. Аммо дар «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» омадааст, ки «*каранпхул*» дар забони ҳиндӣ маънии «*гули гӯш*»-ро дошта, калимаи «*каран*» дар забони ҳиндӣ ба маънои гул омадааст [239, с. 581].

Дар соҳаи истилоҳи дорусозӣ ҳамчунин таркибҳое ба мушоҳида расидаанд, ки аз чузъҳои ҳиндиву форсӣ ва ё форсиву ҳиндӣ ба миён омадаанд: *гулшакар* [77, с. 441], *найшакар* [77, с. 445], *шакари сапед* [77, с. 223], *сандалии зард* [77, с. 302], *оби ҳалила* [77, с. 172], *ангури сурх* [77, с. 337], *равгани нилуфар* [77, с. 112].

Ҳамчунин дар сарчашмаҳои илмиву таърихӣ ва луғатномаҳо бо истифода аз калимаву ибораҳои ҳиндӣ истилоҳоти дорусозие сохта шудааст, ки маъниву

мафҳуми мансубиятро далолат манамоёнд: *намаки ҳиндӣ* [54, с. 113], *уди ҳиндӣ* [54, с. 141], *сунбули ҳиндӣ* [54, с. 84], *харбузаи ҳиндӣ* [54, с. 182].

Таъкид намудан бамаврид аст, ки истифодаи истилоҳоти аслии ҳиндӣ дар осори тиббии гузаштагонӣ мо ба таври фарох ба мушоҳида мерасад, ки ин аз ошноии тоҷикон ба осори тиббии мардуми ҳинд гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки калимаҳо, таркибҳо ва истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ аз ҷумлаи қадимтарин ва кӯҳнатарин истилоҳоти ин соҳа буда, воридшавии онҳо ба забони мо ҳанӯз аз замони бостон оғоз гардидаву то ба замони мо идома дорад.

Хулоса, истилоҳоти дорусозии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои мухталифи иқтибосшавии калимаву ибораҳо, аз ҷумла ба таври иқтибоси бевосита – мустақим ва бавосита – ғайримустақим, яъне тавассути забони арабиву дигар забонҳо дохил шуда, хазинаи истилоҳоти дорусозии моро бою ғанӣ сохтаанд.

3.2.6. Истилоҳоти дорусозии англисӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Забони англисӣ низ ҳамчун забони байналмилалӣ дар рушду такомули фарҳанги ҷаҳонӣ, алаҳусус дар соҳаи истилоҳоти дорусозии забонҳои мухталиф таъсири бузурге расонидааст. Ин ҳодиса дар аввали марҳилаҳои мустамликадорӣ англисҳо оғоз шуда бошад ҳам, вале таъсири забони англисӣ ва воридшавии истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ ба забони тоҷикӣ пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардида буд. Ин ҳодиса, яъне воридшавии истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ ба забонҳои латиниву фаронсавӣ кам ба мушоҳида мерасад.

Мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор додани масъалаи истилоҳоти иқтибосии дорусозии англисӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва таснифоти онҳо яке аз мавзӯҳои муҳимми илми забоншиносӣ ва истилоҳшиносии муосир дар забонҳои пешрафтаи ҷаҳон ба

шумор меравад, ки омӯзиши илмӣ онҳо марҳилаи ҷадидеро дар забоншиносии муқоисавӣ боз намудааст. Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, ки дар баҳши истилоҳоти иқтибосии англисии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ таҳқиқоти алоҳида ба анҷом нарасидааст. Бо дарназардошти ҳамин нукта, ки дар илми забоншиносӣ марҳилаи наво хоҳад буд, саъю талош намудем, истилоҳоти дорусозии англисиро дар ин забонҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Дар бораи хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм дар забони англисӣ таҳқиқот анҷом ёфта бошад ҳам, вале паҳлуҳои мухталифи хусусияти лексикӣ маъноии истилоҳоти иқтибосии англисии соҳаи дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ то ҳанӯз пурра баррасӣ нашудаанд. Аз ин рӯ, саъй намудем чунин вижагиҳои истилоҳоти иқтибосии англисиро дар забонҳои муқоисашаванда мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Пеш аз ҳама, бояд иқрор шуд, ки забони англисӣ дар баробари забонҳои дигари аврупоӣ бо оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣҳо мансуб аст. Забони англисӣ дар баробари забонҳои олмониву ҳолландӣ ба забонҳои нахустгерманӣ мансуб мебошад. Он ба воситаи бисёре аз забонҳои дигари байналмилалӣ ташаккул ёфтааст.

Дар соҳаи истилоҳоти дорусозии тоҷикӣ ва фаронсавӣ гурӯҳи истилоҳоти иқтибосиеро аз забони англисӣ мисол овардан мумкин аст, ки имрӯз дар ин забонҳо ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Истилоҳоти иқтибосии дорусозии англисӣ ба захираи луғавии аксари забонҳо, аз ҷумла тоҷикӣ ва фаронсавӣ таъсири худро расонидааст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки бештари истилоҳоти дорусозии иқтибосии англисӣ ба забонҳои муқоисашаванда тавассути забони фаронсавӣ ворид шуда, ба таркиби истилоҳоти дорусозӣ, ҳамчун ба имлои истилоҳоти он таъсири муайяне расонидааст. Шарҳи баъзе аз истилоҳоти дорусозии англисиро дар забони тоҷикӣ чунин гурӯҳбандӣ мекунем:

– Истилоҳоти маъмулии дорусозии англисӣ, ки дар ҳаёти ҳамагӯза мавриди истифода қарор гирифтаанд: *intend* – *тавсия додан* [230, с. 87], *intensity*

– *зудтаъсир* [230, с. 88], *interection* – *таъсири мутақобила* [230, с. 89], *interchange* – *мубодилаи доруҳо* [230, с. 98], *interfere* – *омезиш* [230, с. 103], *interference* – *мудохила* [230, с. 107], *interrelation* – *муносибати ҳамдигарии доруҳо* [230, с. 123], *infoxicant* – *сархушкунанда* [230, с. 132], *intoxication* – *заҳролудшавӣ* [230, с. 123], *acute* – *таъсири дору* [230, с. 53], *introduction* – *воридшавии дору* [230, с. 135], *invariable* – *тағйирнопазирии дору* [252, с. 121], *inverse* – *таъсири муқобила* [252, с. 127], *inversive* – *зудтаъсир* [252, с. 132], *investigate* – *омӯзиши дору* [252, с. 136], *inner* – *дохилӣ* [252, с. 139], *innocuous* – *безарар* [252, с. 176], *innowate* – *ивази дору* [252, с. 183], *input* – *ворид кардан* [252, с. 213], *insight* – *қобилияти дору* [252, с. 243], *inspection* – *муоина* [252, с. 179], *inspiration* – *нафаскашӣ* [252, с. 231], *instance* – *талабот (ба дору)* [252, с. 224], *instale* – *барқарорӣ* [252, с. 211].

– Истилоҳоти дорусозии марбут ба бемориҳои қалб: *aortic insufficiency* – *норасоии шохраг ва даҳлезҳои дил* [230, с. 123], *coronary artery disease* – *бемории рағҳои афсарии қалб* [230, с. 197], *congestive heart failure* – *гурифти заъфии дил* [230, с. 165], *acardia* – *набудани дил ҳангоми таваллуд* [230, с. 97], *asystole* – *аз тапиш мондани дил* [230, с. 142], *septol defect* – *сурохиҳо дар даҳлези дил* [230, с. 183].

Чунон ки аз истилоҳот ва ибора-истилоҳоти ғавқуззикр ба назар мерасад, баъзе аз истилоҳоти дорусозии овардашуда аз нигоҳи баромад асли забонҳои лотинию юнонӣ дошта, дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ низ бо каме тағйироти савтӣ истифода бурда мешаванд.

3.2.7. Истилоҳоти дорусозии олмонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Забони олмонӣ дар қатори дигар забонҳои байналмилалӣ дар баррасии илмӣ масоили вижагӣҳои луғавию маъноӣ ва ҳамчунин дар таснифоти истилоҳоти соҳаи дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ аз муҳимтарин забонҳо ба ҳисоб меравад. Чунон ки дар натиҷаи омӯзиши тибби олмониҳо

бармеояд, олимон ва донишмандони немис тибби бостонии Шарку Ғарбро омӯхта, барои тибби мардумии худ як мактабе боз намуданд, яъне дастовардҳои тибби Шарку Ғарбро мавриди омӯзиш қарор дода, масоили назариявӣ, амалӣ ва таҷрибавии онро аз нигоҳи худ омезиш додаанд. Олимон ва пажӯҳишгарони соҳаи тибби Олмон доруву давоҳоро ба баҳши алоҳидаи табobati амалӣ, тибби таҷрибавӣ, тибби назариявӣ, назарияи амалӣ ва таҷрибавии доруҳо чудо намуда, мақсад, вазифа, таркибот ва вояи ҳар як маводи дорувориро ба зергурӯҳҳо тақсим намуда, раванди функционалӣ – вазифавии ҳар як доруро вобаста ба таркиби маводи доруворӣ дар баҳшҳои мухталифи тибб ба роҳ мондаанд.

Таърихи дорусозии Олмон нисбат ба дигар соҳаҳои мухталифи тибб ва ҳам дар муқоиса бо коркарди маводи дорувории дигар кишварҳо тафовут дошта, вобаста ба он дастгоҳҳои нави муосири дорусозӣ, коркарди судманди доруҳои мухталиф барои анвои бемориҳо, инчунин тамоюлҳои вобаста ба он фарқкунандаву таъсиррасонанда, дастгоҳҳо, афзорҳо, техникаву технологияи нави коркарди доруҳоро ба миён овард, ки ҳамаи ин дар навбати худ андешаву афкори нави тибби муосир буда, дар забоншиносии муосир дар қолаби истилоҳоти дорусозӣ баён карда мешавад.

Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намоем, ки таркибҳо, мафҳумҳои дорусозӣ, истилоҳоти дорусозие, ки имрӯз дар забони олмонӣ истифода мешаванд, истилоҳоти иқтибосӣ буда, бештари онҳо аз забонҳои латиниву юнонӣ ба ин забон ворид шудаанд, ки аз нигоҳи қавонину қавоиди савтӣ хусусиятҳои забонҳои русиву англисиро дар худ нигоҳ доштаанд: *analyse* – *муоина* [235, с. 23], *blutt* – *хун* [231, с. 64], *blutgruppe* – *гурӯҳи хун* [235, с. 86], *blutbild* – *нишондоди хун* [235, с. 123], *blutvergiftung* – *вайроншавии хун (аз таъсири дору)* [235, с. 152], *urologie* – *нешобиносии* [235, с. 213], *neurologie* – *асабиносии* [235, с. 262], *transplantation* – *интиқоли дору* [245, с. 321], *rotung* – *сурхшавӣ аз таъсири дору* [235, с. 178], *verbrennen* – *сӯзиш аз таъсири дору* [235, с. 87], *medizinisch inspection* – *муоинаи тиббии дору* [235, с. 231], *untersuchung* – *муоинаи тиббии воя* [235, с. 132], *medicament* – *маводи доругӣ*

[235, с. 242], *darreichungs form* – шакли дору [235, с. 154], *pharmazeutika* – дорусозӣ [235, с. 324], *pharmacologie* – дорушиносӣ [247, с. 342], *dosierung* – воягузорӣ [235, с. 136], *pille* – ғаб [235, с. 312], *tinktur* – нӯшоба (шаробдору) [235, с. 241], *injektion* – тазриқи маводи доруворӣ [247, с. 124], *narkose* – маводи беҳискунанда [247, с. 246], *anesthesie* – беҳискунӣ [247, с. 67].

Дар забони фаронсавӣ аз истилоҳоти ғавқуззикр, аз ҷумлаи *urologie* – нешобиносӣ, *neurologie* – асабиносӣ, *transplantation* – интиқоли дору, *medicament* – маводи доругӣ, *pharmazeutika* – дорусозӣ, *pharmacologie* – дорушиносӣ, *tinktur* – нӯшоба (шаробдору), *injektion* – тазриқи маводи доруворӣ, *narkose* – маводи беҳискунанда, *anesthesie* – беҳискунӣ доираи васеи истифода доранд.

Умуман, истилоҳоти дорусозии олмонӣ дар забони фаронсавӣ як бахши ниҳоят доманадор ба ҳисоб меравад. Масалан, ҳуди истилоҳи дору дар забони олмонӣ бо якчанд реша ва бо чанд тариқ ифода карда мешавад: *die Arznei* – дору, *die Medizin* – дору, *das Medicament* – дору ва ё *Medikament* – дору.

Дар забони олмонӣ истилоҳоти дорусозӣ дар шакл ва сохтори мухталиф ифода карда мешавад, ки дар ҳар сурат барои муштариён мафҳум ва дақиқу равшан аст: *das medizin medikament gegen etwas* – доруи муқобили беморие [235, с. 134], *das vorbeugungsmittel* – маводи доругии озмоишӣ [235, с. 153], *die schmerzstillende arznei* – маводи хушҳолкунанда [235, с. 176], *ein fliederstillendes mittel verschreiben* – маводи зидди таб [235, 136].

Истилоҳоти дорусозие низ ҳастанд, ки дар шаклҳои мухталифи доругӣ дар забони фаронсавӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд: *das dragee* – воя [235, с. 56], *aspirin* – маводи табнасткунанда [235, с. 123], *supradyn* – ғабҳо [235, с. 241], *beranthen* – доруи зидди ҷароҳати сухташуда [235, с. 34], *nicorette* – маводи зидди сигоркашӣ [235, с. 231], *thomapurin* – доруи дарди сар [235, с. 256], *wick* – доруи зуком [235, с. 312], *tantum verde* – рафъкунандаи шамолхӯрдагӣ [235, с. 189], *canesten* – маводи зидди бемориҳои пой [235, с. 243].

Дар забони олмонӣ таркибҳо ва ибора-истилоҳоте низ ҳастанд, ки маънӣ ва мафҳумҳои маводи дорусозиро дақиқу равшан ифода менамоянд: *die arznei im wasser auforen* – ҳал шудани дору дар об [180, с. 32], *die arznei muss auf nukhtemen magen* – истифодаи дору неш аз хӯрок, баъди хӯрок, шабона [180, с. 35], *raiben sia hals und brust mit dieser salde ein* – гардани сақфи синаро бо равған молидан [180, с. 231], *diese arznei muss man auf einmal einnehmen* – бо як қулм нӯшидани дору [180, с. 42], *lassen sie die tabletten langsam auf der zunje zergehen nicht schlucken* – гузоштани ҳаб ба зеру забон ва оҳиста ҳал шудани он [180, с. 86], *die zusammensetzung* – таркиби дору [180, с. 24], *eine tablette enthalt* – таркиби ҳаб [180, с. 131], *die eigenschaften und wirksamkeit* – таъсирнокӣ ва амал [180, с. 28], *art und dauer der anwenbung* – навъ ва муҳлати истифодабарии дору [180, с. 24], *die gegenanzeigen* – зиднишондод [180, с. 35], *die dosierung* – воягузорӣ [180, с. 38].

Ҳамин тариқ, ҳамаи забонҳо бо роҳу воситаҳои мухталиф рушду инкишоф меёбанд. Истилоҳоти дорусозии латиниву юнонӣ захираи луғавии анқариб ҳамаи забонҳоро дар миқёси мухталиф бою ғанӣ гардониданд. Ин ҳодиса дар забони олмонӣ низ ба мушоҳида мерасад. Қобили зикр аст, ки истилоҳоти тиббии тамоми забонҳо, аз ҷумла истилоҳоти дорусозии онҳо дар заминаи истилоҳоти забони латинӣ ба миён омадааст, ки забони олмонӣ аз ин ҳодисаи маъмулии забонӣ истисно набудааст. Ҳамин тавр, дар забони олмонӣ истилоҳоти дорусозӣ аз нигоҳи баромади решашиносӣ гузаштаи латинӣ доранд. Баъзе аз ин истилоҳоти дорусозии латинӣ ба забони олмонӣ бидуни тағйирот, баъзе аз онҳо шакли дастурии хешро тағйир додаанд ва қисми дигар ба қонуну қавоиди забони олмонӣ мутобиқ шудаанд [122, с. 124-136].

Масалан, истилоҳоти олмонии «*die glandula, der bronchus, das septum*» бидуни тағйироти шаклӣ ворид шудаанд. Дар чунин сурат шакли савтиву хаттии онҳо ҳангоми иқтибосшавӣ ҳифз шудааст [180, с. 35-42].

Истилоҳоти «*der corper, der nerv, die nase, die pupille, die vene, palatal, die arterie*» дар натиҷаи иқтибосшавӣ анҷомаҳо (пасвандҳо)-и худро аз даст дода, флексияи забони олмониро касб намудаанд, ки дар ин ҳолат ҳам чунин ҳодиса

ба маънӣ ва мафҳуми истилоҳ ҳалал ворид насохтааст. Бо назардошти он ки дар забони олмонӣ бештари исмҳое, ки бо анҷомаҳои -е ба охир мерасанд, ба ҷинси занона мансуб мебошанд, вале дар истилоҳи «die nase» на танҳо анҷоми он, балки ҷинсиат низ дар ин ҳолат тағйир ёфтааст. Дар ҷадвали зер баъзе аз истилоҳотро дар шакли муқоиса мушоҳида менамоем:

Ҷадвали 1

тоҷикӣ	лотинӣ	фаронсавӣ	олмонӣ
асаб	nervus, -i, m	nerf (m)	nerv, m
бинӣ	nasus, -i, m	nez (m)	nase, f
гавҳарак	pupilla, -ae, f	pupille (f)	pupille, f
варид	vena, -ae, f	veine (f)	vene, f
ғадуд	glandula, -ae, f	glande (f)	glandyla, f
комӣ	palatinus	palatin	palatinal
тавора	septum, -i, n	septum (m)	septum, n
шараён	arteria, -ae, f	artere (f)	arterie, f
тан	corpus, -oris, n	corpe (m)	körper, m
нойи шуш	bronchus, -i, m	bronche (f)	bronchus, m

Дар истилоҳоти тиббӣ умумӣ, алаҳусус, соҳаи дорусозӣ истилоҳоти иқтибосие, ки аз забони лотинӣ ба забони олмонӣ ворид шудаанд, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи аввал истилоҳоти иқтибосии лотиние, ки тамоми категорияҳои грамматикӣ ва қолабҳои савтии хешро ҳифз кардаанд: ***dia angina, das septum, der bronchus***. Аммо дар гурӯҳи дувуми истилоҳоти иқтибосӣ бошад, бандакҳои худро аз даст дода бошанд ҳам, асоси решаи лотинии худро нигоҳ доштаанд: ***abszese, der infarkt, der insult, exsudativ, local, akut, koronar***.

Дар қисми дигари истилоҳоти иқтибосии лотинӣ ин ҳолат ба иваз намудани ҳиссаи калима сурат мегирад. Дар забони лотинӣ пасванди ҷинсии сифатсоз иваз карда мешавад, ки ин ҳолат ба истилоҳсозии забони олмонӣ ва фаронсавӣ низ хос аст:

Ҷадвали 2

тоҷикӣ	лотинӣ	фаронсавӣ	олмонӣ
экссудативӣ	exsudativus, a, um	exsudatif	axsudativ
минтақавӣ	localis, e	locale	local
ҷарроҳӣ	chirurgicus, a, um	chirurgical	chirurgisch
шадид	acutus, a, um	aigu	akut
афсарӣ	coronarius, a, um	coronaire	koronar
аллерҷӣ	allergicus, a, um	allergique	allergisch

Истилоҳоти иқтибосии дорусозие, ки аз забони лотинӣ ба забони олмонӣ ворид гаштаанд, қолаби аввалаи хешро бидуни ягон тағйироти забонӣ нигоҳ доштаанд. Барои муқоиса истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ, лотинӣ, фаронсавӣ ва олмониро дар зер нишон медиҳем:

Ҷадвали 3

тоҷикӣ	лотинӣ	фаронсавӣ	олмонӣ
микстура	mixtura, -ae, f	mixture (f)	mixtur, f
ампула	ampulla, -ae, f	ampoule (f)	ampulle, f
ҳаб	tabuletta, -ae, f	tablette (f)	tablette, f
шаробдору	tinctura, -ae, f	teinture (f)	tinktur, f
хокадору	pulvis, -eris, m	poudre (f)	pulver, n
тазриқ	injectio, -onis, f	injection (f)	injection, f
антибиотик	antibioticum, -i, n	antibiotique (f)	antibiotikum, n
антисептик	antisepticum, -i, n	antiseptique (m)	antiseptikum, n
кодеин	codeinum, -i, n	codeine (f)	kodein, n
кофеин	coffeinum, -i, n	cafeine (f)	koffein, n

Қайд намудан бамаврид аст, ки ҳангоми иқтибосшавии истилоҳоти дорусозии лотинӣ ба забони олмонӣ ҳарфи «-с» дар бештари истилоҳоти воридшуда дар шакли хаттӣ ба ҳарфи «-k» иваз карда шуда бошад ҳам, вале ба тарзи талаффузи истилоҳот тағйироти ҷиддие ворид накардааст. Масалан: *acutus* (лотинӣ) – *akut* (олмонӣ), *infarctus, -us, m* (лотинӣ) – *der infarkt, -ae, f*

(олмонӣ), tinctura, -ae, f (лотинӣ) – die tinktur (олмонӣ). Бештари истилоҳоти дорусозии лотинӣ ба забонҳои тоҷикиву олмониву фаронсавӣ бевосита ворид гаштаанд. Ҳамин тариқ, яке аз роҳу воситаҳои бою ғанӣ гардидани захираи луғавии истилоҳии забони олмонӣ ин истилоҳоти иқтибосии лотинӣ ба шумор меравад [166; 167; 168].

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо дақиқу равшан гардид, ки истилоҳоти дорусозии олмонӣ ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ ва ба забони фаронсавӣ бошад ба таври бевосита дохил гардидаанд, ки ба ин мисолҳои овардашуда асос шуда метавонанд.

3.2.8. Истилоҳоти дорусозии русӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ

Инқилоби Октябр яке аз ҳодисаҳои бузурги сиёсӣ таърихӣ ва иҷтимоии ибтидои асри XX ба ҳисоб меравад, ки гардиши куллии дар таърихи халқи тоҷик, дар фарҳанг ва забони он ба миён овард. Доманаи нуфузи таҳаввулоти он чунон густурдаву фарох буд, ки на танҳо заминаҳои иқтисодиву иҷтимоии халқҳои Осиёи Миёнаро тағйир дод, балки забону фарҳанги ин давлатҳоро дарҳам шикаста, низоми нави давлатдориро ҷорӣ намуд.

Аммо Инқилоби Октябр аз ҷумлаи он ҳодисоту воқеоти таърихсозе буд, ки ҳатто забонро низ ба доираи сиёсати худ кашид ва раванди истилоҳсозии онро суръати беназир бахшида, барои ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳоти соҳавии он, аз ҷумла соҳаи дорусозӣ заминаи нав гузошт.

Бинобар ин, дар солҳои 70-уми замони шуравӣ масъалаи истилоҳсозии соҳавӣ ва интиҳоби истилоҳоти тахассусӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забони тоҷикӣ ба шумор мерафт. Таҳия ва мураттаб сохтани китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, суханронӣҳо ба забони русӣ сурат мегирифт. Дар низоми маориф ва муносибатҳои умури давлатдорӣ низ сиёсати забонии забони русӣ ҳамчун забони муоширати байналмилалӣ пеш гирифта шуд.

Таъкид намудан бамаврид аст, ки воридшавии истилоҳоти дорусозии забони русӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ), ки аксарияти онҳо асли забонҳои латинию фаронсавиро доранд, дар ду давра воқеъ гардидааст:

Дар нимаи дувуми асри XVI ҳангоми аз нав авҷ гирифтани муносибатҳои тичоратӣ бо роҳҳои Поволже – Астрахан – Каспий ва дигар бандарҳои обии соҳилҳои ҷанубии баҳри Каспий соли 1664 Шох Аббоси II (дар давраи шоҳии Алексей Михайлович) ба савдогарони рус барои тичорати озодашон дар ҳамаи шаҳрҳои Форс имконоти хубу фароҳе фароҳам овард. Дар ҳамин давра буд, ки аввалин истилоҳоти забони русӣ вориди забони форсӣ (тоҷикӣ) гардид: *аир – шамшергиёҳи ботлоқӣ* [229, с. 31] навиҷи ҷандинҳазорсолаи набототе будааст, ки дар соҳили кӯлу баҳрҳо руста, дар таркиби худ рағфани молидании шифоиро доштааст, *алтей – гули хайрӣ* [249] ин истилоҳи дорусозӣ дар забони русӣ решаи юнонӣ дошта, ба маънои растании шифобахше далолат мекунад [247, с. 28]. *Аптека* – ба маънои дорухона омадааст. Аз рӯйи баромад ин истилоҳ аслан юнонӣ буда (*apotheka*), маънои муассиса ва коргоҳро мефаҳмонад, ки он барои нигоҳдорӣ ва барориши давоҳо истифода мешудааст [247, с. 51], *белок – сафеда* [54, с. 13], *белладонна – шобезак* [247, с. 77]. Истилоҳи дорусозии «*белладонна*» асосан аз калимаи итолиёии «*belladonna*» гирифта шуда, маънии «*бонуи зебо*»-ро дорад. Дар истилоҳи дорусозӣ бошад, истилоҳи «*belladonna*» растании доруворие будааст, ки дар таркиби худ моеъҳои захролуди навиҷи «*атропин*» ва «*алкалоид*»-ро доро будааст [246]. Истилоҳи дорусозии «*белена*» ба маънии «*шоҳдона*» истифода мешавад. Истилоҳи «*бессмертник*» дар соҳаи дорусозӣ ба маънои «*тукмагул*» ва ё «*гозичой*» васеъ истифода мегардад [247, с. 32], *блестящий – ҷилодор* [247, с. 44], *болотный – ботлоқӣ* [247, с. 55], *болезнь – беморӣ* [247, с. 31], *борный – борӣ* [247, с. 34], *бояришник – дулона* [247, с. 33], *бумага – қоғаз* [247, с. 44], *бура – танакор* [247, с. 41], *бутылка – шиша* [247, с. 31].

Ибтидои давраи дувуми истилоҳоти дорусозии иқтибосӣ ба охирҳои асри XIX ва аввалҳои асри XX рост меояд. Дар ин давра Россияи подшоҳӣ муносибатҳои иқтисодии хешро, аз як тараф, бо Эрон, аз ҷониби дигар, бо

давлатҳои Осиеи Миёна густариш дод. Сохтмони роҳҳо, ифтиҳо намудани бонкҳои мухталифи тичоратии русӣ, созмон додани қисмҳои ҳарбӣ раванди ворид шудани истилоҳоти русии байналмилалиро тезонд. Ҳамин тариқ, пас аз Инқилоби Октябр воридшавии истилоҳоти дорусозӣ ба забони тоҷикӣ оғоз гардид: *ванна – ванна [136, с. 225], вагинальный – маҳбалӣ [136, с. 227], вазелин – вазелин [136, с. 226], валериана – нардсунбул [136, с. 133], варить – обназ кардан [136, с. 226], вакцина – эмдору [136, с. 224], валидол – валидол [136, с. 225], вата – пахта [136, с. 227], вещество – ашё [136, с. 227], величина – бузургӣ [136, с. 226], вена – вари́д [136, с. 223], вес – вазн [136, с. 131].*

Ба ҳамин монанд истилоҳоти *вазелин, валериана, вактсина, валидол, вена* ва даҳҳо истилоҳоти дигар дар забонҳои тоҷикиву русӣ ва фаронсавӣ хеле серистиеъмоланд, ки баромади ҳамашон аз забони лотинӣ мебошад.

Истилоҳоти дорусозии русӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба тариқи мухталиф ворид шудаанд:

Истилоҳоти дорусозие, ки аз забони русӣ ба таври бевосита ба хазинаи луғавии забони тоҷикӣ ворид шудаанд: *витамин – витамин [221, с. 225], бензоат – бензоат [221, с. 226], бензокаин – бензокаин [221, с. 227], бронхолитин – бронхолитин [221, с. 223], бромкамфора – бромкамфора [221, с. 224], вазоверин – вазоверин [221, с. 224], валокордин – валокордин [221, с. 228], висмут – висмут [221, с. 224], витафтор – витафтор [221, с. 228], витогенат – витогенат [221, с. 228], водород – водород [221, с. 224].*

Тавре болотар зикр намудем, дастгоҳи истилоҳсозӣ, истилоҳгузинӣ, яъне интиҳоби истилоҳ дар соҳаи дорушиносӣ, ки дар забони русӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, дар нисбат ба меъёри истилоҳ, меъёрҳои истилоҳсозӣ, роҳу воситаҳои сохтани истилоҳоти байналмилалӣ то ҳанӯз тафовут доранд. Баъзе истилоҳоти дорусозии русие ҳастанд, ки дар стандарти байналмилалӣ мавқеи худро пайдо накардаанд ва истилоҳоти дорусозии байналмилалие низ ҳастанд, ки то ҳанӯз ҳамчун истилоҳ дар забони русӣ истифода намешаванд. Қисме аз истилоҳоти дорусозие, ки дар илми дорусозии

забони русӣ истифода мешаванд, дар забонҳои дигари байналмилалӣ ба таври мухталиф шарҳ дода мешаванд. Барои намуна як қатор истилоҳоти дорусозиро барои муқоиса дар зер меорем: *фармацевтическая форма – pharmaceutical form* – *шакли доругӣ* [86, с. 324], *дозированная форма – dosage form* – *шакли воягузорӣ* [86, с. 121], *форма представления – form of presentation* – *шакли муаррифии дору* [86, с. 341], *форма ведения – form of administration* – *шакли воридкунии дору* [86, 341], *физическая форма лекарства – physical form* – *шакли физикии дору* [86, с. 289]. Ин ҷо бояд таъкид кунем, ки дар зер мафҳуми «*физическая форма лекарства*» «*шакли физикии дору*» на ҳолати дастгоҳии он – моеъ, сахт, газӣ, балки таъсироти доруҳо аз нигоҳи шакл – ҳабҳо, маҳлулҳо, воядоруҳо, шишадоруҳо фаҳмида мешавад.

Истилоҳоти дорусозии русие низ ҳастанд, ки бо муодили латинии худ дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифта, дар ҳамин шакл дар забони фаронсавӣ низ қобили истифода қарор дода шудаанд:

Ҷадвали 4

дар забони русӣ	дар забони латинӣ	дар забони фаронсавӣ
адифенин	Adipheninum, i, n	adiphenine
адонизид	Adonisidum	adonizide
активированный	Activates	activé
актовиген	Actoveginum	actovegine
алименазин	Alimenasinum	alimenasine
аллохол	Allocholum	allohol
алоэ	Aloe	aloes
алюминий	Aluminum	aluminum
амбезон	Ambezonium	ambison
амбеноний	Ambenonium	ambenonium
амидопирин	Amidopyrinum	amidopyrine
амилнитрит	Amylii	nitrite d'amyle
аминофеназон	Aminophenazonium	aminophénazone
аминофиллин	Aminophyllinum	aminophylline

аммиак	ammonium	ammoniac
ампула	ampula	ampoule
анестезин	Anaesthesinum	anesthésie
анестезол	Anaesthesolum	anesthésol
анис	Anisum	anis
антазолин	Antazolinum	antazolin
борный	boricus	borique
капсула	capsulla	capsule
масло	oleum	huile
вазелин	vazelinum	vaseline
валидол	Validolum	validol

Истилоҳоти дорусозии русии зерин истилоҳоти лотинӣ ва юнониасле мебошанд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ истифода мешаванд: *алоэ* – *алоэ* – *aloes* [41, с. 231], *ампула* – *ампула* – *ampoule* [41, с. 46], *аралия* – *аралия* – *aralia* [41, с. 18], *бронхит* – *бронхит* – *bronchite* [41, с. 16], *вакцина* – *вакцина*, *эмдору* – *vaccine* [41, с. 244], *глюкоза* – *глюкоза* – *glucose* [41, с. 235], *дифтерия* – *дифтерия* – *diphtherie* [41, с. 239], *дихлотиазид* – *дихлотиазид* – *dichlorothiazide* [41, с. 238], *глюконат* – *глюконат* – *gluconate* [41, с. 218], *желатин* – *желатин* – *gelatin* [41, с. 235], *какао* – *какао* – *cacao* [41, с. 232], *лейкоцит* – *лейкотсит* – *leucocyte* [41, с. 267].

Истилоҳоти дорусозие, ки дар забони русӣ дар шакли ибора-истилоҳот ифода ёфтааст: *лекарственное вещество* – *маводи доруворӣ* [244, с. 54], *лекарственное средство* – *василаи доруворӣ* [244, с. 231], *лекарственное растительное сырье* – *маводи хоми растании доруворӣ* [244, с. 233], *лекарственная форма* – *шакли доруворӣ* [244, с. 233].

Ҳамин нуктаро низ бояд таъкид намуд, ки бештари маводи доруворӣ, ки аз пайвастагиҳои мухталифи химиявӣ сохта мешаванд, тибқи таркиби химиявии худ номи истилоҳии худро нигоҳ медоранд. Бинобар ин, барои дуруст навиштану ба хотир супоридани номгӯи истилоҳоти маводи доруворӣ

таҳлили истилоҳсозии ин гуна истилоҳот ҳатмӣ мебошад. Дар муқоиса бо истилоҳоти соҳаҳои мухталифи тиб, ки нишонаҳои асосии онҳо ин унсурҳои истилоҳӣ ба шумор меравад, дар истилоҳоти дорусозӣ, ба ғайр аз маъниву мафҳуми истилоҳ шакли дурусти навишти ҳаттии номгӯи истилоҳоти доруворӣ аҳаммияти муҳим дорад. Аз ин рӯ, дар таркиби истилоҳоти дорусозӣ воҳидҳои истилоҳсоз, аз қабili бандакҳову пасвандҳо ва пешвандҳо нақши асосиро ифода мекунанд. Масалан, баъзе пешвандҳоро дар номгӯи истилоҳоти дорусозӣ мушоҳида менамоем:

Ҷадвали 5

пешванд	ифодаи маънӣ	истилоҳоти русӣ	истилоҳоти франсавӣ
anti–	зид	зоб	antistrumine
contra–	зид	зачатие	contraceptine
de–, des–	бартарафкунӣ	аскарида	decaris
a–, an–	инкор кардан	боль	analginе
super–	нисбатан оӣ	сила	supradine

Пасвандҳо дар истилоҳи соҳаи дорусозӣ дар таркиби маводи доруворӣ на бо мақсади паҳш намудани ахбор дар бораи маводи доругӣ, балки роҷеъ ба расонидани маъно ва мафҳуми шифобахшии маводи доруворӣ истифода мешаванд:

Ҷадвали 6

пасвандҳо	хусусияти истифодабарӣ	номгӯи истилоҳот бо забони русӣ ва франсавӣ
– in–	дар номгӯи маводи дорувории аз гиёҳҳои шифобахш ва ё ҳайвоноти доругӣ омодашуда	<i>красавка – atropine</i> <i>мак – papaverine</i> <i>хвойник – ephedrine</i> <i>надпочек – adrenaline</i>
– al–	дар номгӯи бештари маводи дорувории оромбахшанда ва ё хобоваранда	<i>фенобарбитал – phenobarbital</i> <i>рамевал – rameval</i> <i>бромизовал – bromisoval</i>

– ol–	дар номгӯи анвои гуногуни спиртҳо ва дигар моеъҳо	<i>пробутол – pyrobutol</i> <i>эстрадиол – estradiol</i>
– yl–	ифодакунандаи мавҷудияти радикалҳои карбогидридӣ ва кислотаӣ	<i>винилин – vinylin</i> <i>метилсалицилат – salicylate de methyl</i>

Ҳамин нуктаро низ бояд бевосита қайд намоем, ки баъзе номгӯи маводи доруворӣ дар забони русӣ тарҷума намешаванд, вале дар шакли транскрипсия дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ва соҳаи дорусозӣ истифода мешаванд: *димексид – dimexide* [41, с. 234], *димедрол – dimedrol* [41, с. 234], *азатиоприн – azathioprine* [228, с. 17], *сиклофосфамид – cyclophosphamide* [228, с. 167].

Истилоҳоти дорусозие, ки дар забони русӣ шаклҳои дорувориро ифода менамоянд: *таблетка – ҳаб – la tablette (la pastille, le comprimé)* [41, с. 243], *драже – навъи витамин – dragee* [41, с. 234], *капсула – ғилофадору – la capsule (le bulbe)* [228, с. 234], *порошки – хокадорухо – la poudre* [228, с. 345].

Истилоҳоти дорусозие, ки шакли дорувории онҳо аз растаниҳои хоми шифобахш таркиб ёфтааст: *чай – чойҳо – thea* [228, с. 431], *лекарственные сборы – маҷмӯдорухо – frais medicaux* [228, с. 255].

Истилоҳоти дорусозие, ки шакли дорувории онҳо аз моеъҳои мухталиф таркиб ёфтаанд: *растворы – маҳлулҳо – solutions* [41, с. 242], *жидкости – моеъҳо – liquids medicaux* [41, с. 237], *капли – қатрадорухо – gouttes medicinales* [41, с. 235], *капли для носа – қатра барои бинӣ – gouttes nasales* [229, с. 113], *глазные капли – қатра барои чаши – gouttes oculaires (gouttes pour les yeux)* [229, с. 115], *ушные капли – қатраҳо барои гӯш – gouttes auriculaires* [229, с. 115], *масло – равған – huile* [41, с. 239], *настойы – дамбаҳо – infusions* [41, с. 46], *отвар – чӯшобаҳо – decoctions* [41, с. 46], *сироп – ширинӣ – sirop* [41, с. 46], *сок – афишӯра – jus* [41, с. 242].

Истилоҳоти дорусозии шакли дорувории нарм, ки дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ истифодаи бештар доранд: *гели – молиданиҳо – gells* [41, с. 109],

крема – кремҳо – cremeux [41, с. 109], насты – хамирадоруҳо – paturer [41, с.105].

Истилоҳоти дорусозие, ки дар илми дорушиносӣ аз набототи шифойӣ ё қисматҳои онҳо ифода менамоянд: *ягода – буттамева – bacca – la baie [41, с. 45], цветок – гул – floris- fleur [41, с. 45], лист – барг – folium – feuille [41, с. 45], трава – алаф – herba– herbe [41, с. 45], корень – реша – radix– racine [41, с. 45], ромашка – бобуна – chamomilla – camomille [41, с. 233], крапива – газна – urtica– ortie [41, с. 244], морков – сабзӣ – daucus –carottes [243, с. 265], ревень – чукрӯ – rheum – rhubarbe [41, с. 45], сосна – санаббар – pinus – pin [243, с. 356].*

Бисёре аз истилоҳоти дорусозӣ унсурҳои истилоҳсозии забонҳои латиниву юнониро доро мебошанд, ки аз рӯйи тарзи навишту ифодаи маънӣ барои тамоми истилоҳоти тиббӣ хосанд. Масалан, пасвандҳои **-an, syn-** ва таркибҳои «**aesthes-**», «**hydr-**», «**anth-**», «**poly-**» ва дигар унсурҳо дар истилоҳсозии дорусозӣ ба мушоҳида мерасанд. Таъкид бояд намуд, ки на ҳамаи унсурҳои истилоҳсозии соҳаи дорусозӣ бо воҳидҳои морфологии забонҳои латиниву юнонӣ мувофиқат мекунанд.

Дар номгӯии алкалоидҳо ва гликозидҳо, ки аз номи растаниҳо таркиб ёфтаанд дар бештари ҳолатҳо пасванди **-in** истифода карда шудааст: Масалан, *coffea – coffeinum, papaver – papaverinum, atropa – atropinum, phyll – platiphyllum, theobroma – theophyllum.*

Дар номгӯии истилоҳоти дорусозии забони русӣ бештар вақт ҳиссаҷа ва ё шумора – бандакҳои юноние истифода мешаванд, ки дар забони русӣ низ ба мушоҳида расида, дар ҳамин қолаб дар таркиби истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ корбаст мешаванд: *mono – один, di – два, tri – три, tetra – четыре, pent – пять, hex – шесть, hept – семь, octo – восемь.* Масалан: *сулфадиметоксин – sulfadimethoxinum – sulfadimethoxin, дибазол – dibazolum – dibazol, тримекаин – trimecainum – trimecaine, тетрациклин – tetracyclinum –tetracycline, пенталгин – pentalginum – pentalgin, гентавир – heptavitum – heptavit, октектрол – octoectrolum –octoectrol [246].*

Ҳамин тариқ, қисми зиёди истилоҳоти дорусозӣ, ки аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ иқтибос шудаанд, баромади лотиниву юнонӣ дошта, дар соҳаи дорусозӣ васеъ истифода мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба истилоҳ яке аз гӯшаҳои кишвари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ маҳсуб меёфт, забони тоҷикӣ зери таъсири забони русӣ воқеъ гашта буд.

Илова бар ин, ҳузури ҳарчи бештари русзабонҳо дар ҷумҳурии мо дар даврони пас аз инқилоб дар заминаҳои илмӣ, фарҳангӣ, техникӣ, сиёсӣ, таърихӣ, кишоварзӣ ва баҳусус тиб боиси воридшавии истилоҳоти дорусозии русӣ ба забони тоҷикӣ гардид. Истилоҳоти дорусозии русиро дар забони тоҷикӣ бидуни ягон тағйироти савтӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Яке аз омилҳои дигари иқтибосшавии истилоҳоти дорусозии русӣ ба забони тоҷикӣ дар замони шуравӣ ин ҳодисаи билингвизм маҳсуб мешавад, ки нақши забони русӣ дар ин замина ҳамчун воситаи муоширати байни миллатҳо назаррас аст.

Дар забони фаронсавӣ истилоҳоти забони русӣ, аз он ҷумла дорусозӣ камтар ба мушоҳида мерасанд: *samovar* – самовор, *troika* – тройка, *bistro* – бистро, *morse* – морж, *tundra* – тундра, *mazut* – мазут, *kolkhoze* – колхоз, *sovkhoe* – совхоз, *borchtch* – борш, *kvasse* – квас, *rouble* – рубл, *perestroika* – бозсозӣ, *glasnost* – ошкорбаёнӣ [179, с. 123-125].

Аз таҳлилу баррасиҳо ва омӯзиши истилоҳоти иқтибосии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба **хулоса** омадан мумкин аст, ки воридшавии истилоҳот аз як забон ба забони дигар амри тасодуфӣ набуда, ин ҳолат дар тамоми забонҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳамин раванд боис мешавад, ки забонҳо аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии дигар забонҳо рушду такомул ёбанд. Раванди иқтибосшавии истилоҳоти дорусозӣ дар забони тоҷикӣ аз замонҳои қадим сарчашма гирифтаву доираи истифодаи он то ба имрӯз идома дорад.

Ҳангоми баррасии истилоҳоти дорусозии иқтибосӣ дар сарчашмаҳои илмӣ тиббӣ, маъхазҳои тибби мардумии кишварҳои мухталиф, луғатномаҳои соҳаи дорусозӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба чунин натиҷа расидем, ки истилоҳоти дорусозии иқтибосӣ аз забонҳои дигар дар чараёни ташаккул ва

таҳаввули истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ аз даврони нахустини пайдоиши истилоҳоти соҳавӣ нақши муҳим доштааст. Шумораи зиёди истилоҳоти дорусозии иқтибосӣ аз забонҳои арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, ҳиндӣ ва баъдан дар замони ҷаҳонишавии тамаддунҳо аз забонҳои фаронсавӣ, англисӣ ва дигар забонҳо ба забони мо ворид гардидааст, ки саҳми ҳар яке аз ин забонҳо бо мисолҳо нишон дода шудаанд. Ба ибораи дигар, марҳилаҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти умумитиббӣ, аз ҷумла истилоҳоти дорусозӣ дар сарчашмаҳои илмӣ ва тиббии бостон далели ин гуфтаҳо мебошанд, ки забони тоҷикӣ аз аҳди қадим дар робита ба илму фарҳанг ва тамаддуни дигар қавму миллатҳо ва баҳрагирӣ аз онҳо, ки аз тибби Ҳинду Чин ва Юнону Рум оғоз шуда буд, марҳилаҳои нахустини пайдоиш ва доираи густариши худро тай намудааст.

ХУЛОСА

Ҳангоми омӯзиш ва таҳлилу баррасии низоми истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дар заминаи луғатномаҳои фарҳангномаҳои тиббии дорусозӣ ва сарчашмаҳои тиббӣ ба чунин натиҷаҳо расидем:

1. Пас аз таҳлилу баррасии омӯзиши назарияҳои навини истилоҳ ва истилоҳшиносӣ муайян гардид, ки ба ғайр аз фикру андешаҳои, ки дар мавзӯи мазкур то солҳои охир ибраз шудаанд, ягон назарияи навине дар шинохти истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба мушоҳида намерасад [1-М; 4-М].

2. Таърихи ташаккули истилоҳоти дорусозӣ ва дар маҷмӯъ батанзимдарории истилоҳотро олимону муҳаққиқон ба охири асрҳои XIX иртибот медоданд, вале дар натиҷаи паҷуҳишҳо дақиқу равшан карда шуд, ки таърихи пайдоиши истилоҳоти тиббӣ, алалхусус истилоҳоти дорушиносӣ, ҳазорсолаҳоро дар бар гирифта, сарчашмаҳои он то ба давраи пайдоиши дини ислом рафта мерасад [1-М; 2-М].

3. Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши заминаҳо ва марҳилаҳои ташаккули истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ маълум карда шуд, ки ташаккули истилоҳот аз замони воридшавии дини мубини ислом то замони Истиқлол марҳилаҳои муайяни таҳаввулотро паси сар намуда, батанзимдарории онҳо то замони мо идома дорад. Забони фаронсавӣ низ бо забонҳои латиниву юнонӣ то ҳадде робитае доштааст, ба ҳамин хотир батанзимдарории ташаккули истилоҳот дар забони фаронсавӣ ба асрҳои миёна рост меояд [1-М; 3-М].

4. Ошкор гардид, ки ҳам забони тоҷикӣ (дар асоси осори тиббӣ ва луғатномаҳои қадим) ва ҳам забони фаронсавӣ (дар асоси сарчашмаҳои тиббии забони латинӣ, ки асоси забони фаронсавиро ташкил медиҳад ва аз он ибтидо гирифтааст) барои ба вучуд овардани низоми истилоҳоти дорусозӣ аз ин луғатномаҳои сарчашмаҳои тиббӣ, ки нақши муҳим доранд, моҳирона истифода намудаанд [2-М; 7-М].

5. Дақику равшан карда шуд, ки дар ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти дорусозӣ дар забони тоҷикӣ дар баробари забонҳои форсии миёна калимаву истилоҳоти бегона низ нақши муҳим доранд, ки мо дар зерфаслҳои марбут ба ин мавзӯ равшанӣ андохтаем.

Дар ташаккули истилоҳоти дорусозии забони фаронсавӣ нақши забони лотинӣ хеле муҳим аст [1-М; 4-М].

6. Муайян гардид, ки ҳарчанд шумораи зиёди истилоҳоти дорусозиро истилоҳоти иқтибосии дигар забонҳо ташкил медиҳанд, вале истилоҳоти иқтибосии арабӣ низ дар ин ҷода саҳми назаррас дошта, чунин истилоҳот дар натиҷаи ба вуҷуд омадани аввалин луғатномаҳои тиббии дорусозӣ дар ин соҳа ба миён омадааст.

Дар забони фаронсавӣ бошад, истилоҳоти иқтибосии забонҳои лотинӣ бештар нақши муҳим доранд [2-М].

7. Дақику равшан карда шуд, ки истилоҳоти дорусозии лотиние, ки дар давраҳои мухталифи ташаккули забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, то имрӯз то ҳадде заминаи асосии истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавиро ташкил медиҳанд, ки ба ин заминаҳои таърихӣ ин забонҳо мусоидат намудааст. Бинобар ин, аксари истилоҳоти дорусозии лотинии ин давра дар истилоҳозии тиббии дорусозӣ ҷойгоҳи хос дошта, шарҳу тавзеҳро талаб менамояд [6-М].

8. Таҳлилу баррасии истилоҳоти юнонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ба ҳубӣ нишон медиҳад, ки забонҳои тоҷикӣ (ба воситаи забони арабӣ) ва фаронсавӣ (тавассути забони лотинӣ) бо истифода намудани калима-истилоҳоти юнонӣ таркиби луғавӣ ва захираи луғоти истилоҳоти дорусозии худро бою ғанӣ сохта, барои ҳама гуна мафҳумҳои дақиқи дорушиносӣ аз ин забон илман истифода намудааст [2-М; 6-М].

9. Маводи луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои дорушиносӣ ба он шаҳодат медиҳанд, ки забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ба ғайр аз имконоти дохилизабонии худ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии забонҳои юнонӣ, лотинӣ, арабӣ, англисӣ, олмонӣ ва русӣ низ фаровон истифода намудаанд [2-М; 7-М].

10. Маълум ва равшан гардид, ки омӯзиши истилоҳоти дорусозии лотинӣ ва юнонӣ дар замони муосир барои боз ҳам мустаҳкам намудани пояҳои забони адабӣ ва ҳам бою ғанӣ сохтани истилоҳоти умумитиббӣ мусоидат менамояд. Ба ин восита забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ низ мавқеи худро дар истилоҳсозии дорусозӣ дар байни дигар забонҳои байналмилалӣ мустаҳкам намудаанд [4-М; 6-М].

11. Муқаррар карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ осори тиббии тоҷикон, ки ба асрҳои миёна алоқамандӣ дорад ва ҳам осори тиббии фаронсавӣ, ки ба забони лотиниву юнонӣ ҳамбастагӣ дорад, нақши муҳим бозидааст. Ҳамчунин, луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои таҳқиқшуда дар забонҳои муқоисашаванда доир ба баромади истилоҳоти дорушиносӣ аз рӯйи мансубияти забонӣ маводи пурарзиш дода метавонанд [1-М; 2-М].

12. Ошкор карда шуд, ки роҳу воситаҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳгузинии соҳаи дорусозӣ, ки дар забони классикӣ ва луғатномаҳои тоҷикиву фаронсавӣ қобили истифода будаанд, то имрӯз аҳаммияти илмӣ ва амалии худро аз даст навода, баръакс, дар замони Истиқлол баҳри ташаккули забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ аҳаммияти бештареро касб намудаанд.

Қисми зиёди истилоҳоте, ки муаллифони сарчашмаҳо ва луғатномаҳо сохтаанду истифода кардаанд, имрӯз ҳам аз нигоҳи сохториву маъноӣ ба забони адабии муосири тоҷикӣ ва фаронсавӣ мувофиқат мекунанд [2-М].

13. Муайян гардид, ки пешванду пасвандҳо ҳамчун унсuri ғазали истилоҳсоз дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ба ҳисоб рафта, дар истилоҳсозии сарфӣ нақши намоён доранд. Дар луғатномаву сарчашмаҳо усули наҳвӣ, наҳвиву сарфӣ, сарфӣ ва сарфиву наҳвӣ яке аз роҳу усулҳои истилоҳсозии дорусозӣ таъкид гардида, меъёрҳои интиҳоби истилоҳсозии дорусозӣ низ дар рисола ба таври васеъ таҳлилу баррасӣ шудааст [2-М; 5-М].

14. Муқаррар гардидааст, ки истилоҳоти дорусозӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳот дар луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои тоҷикиву фаронсавӣ асоси истилоҳоти соҳаи дорусозиро дар забонҳои муқоисашаванда ташкил дода, як

бахши истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ дар заминаи фарҳангу адаби юнониён ба вуҷуд овардааст, ки то имрӯз аҳаммият ва мафҳуми истилоҳотии хешро аз даст наводаанд [2-М; 3-М].

15. Қобили таъкид аст, ки шумораи зиёди истилоҳоти соҳаи дорусозиро истилоҳоти иқтибосии лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русӣ ва арабӣ ташкил медиҳанд. Ҳамчунин, муайян гардид, ки ташаккули истилоҳоти дорусозӣ ба маводи хоми доруворӣ ва сарчашмаҳои пайдоиши он, яъне гиёҳҳои шифобахш, растаниҳои давоӣ, рағанҳои растаниҳо, гӯшти ҳайвоноту парандагону ҳазандагон, маъданҳои шифобахш вобастагии қавӣ дорад [1-М: 6-М].

16. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ то имрӯз дар истилоҳсозии дорусозӣ ва дар мавриди интиҳоби истилоҳот баъзе мушкилоту норасоиҳо ҷой доранд [4-М].

Ҳамин тариқ, истифода аз таҷриба ва истеъдоди баланди муаллифони дастурҳо ва луғатномаҳои тиббӣ, аз ҷумла соҳаи дорусозӣ, дар низомии истилоҳсозии дорусозӣ барои мутахассисони ин соҳа дар мавриди тарҷума, интиҳоби шакли нисбатан возеҳу равшани истилоҳоти дорусозӣ дар алоқа бо риояи қонуниятҳо ва усулҳои анъанавии истилоҳсозӣ дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ ва раҳиҳои он аз камбудиву нуқсонҳои ҷойдошта мақоми илмиву амалӣ дорад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Мафҳум ва муҳтавои асосии диссертатсия метавонад дар оянда барои омода намудани дастурҳои методӣ, барномаҳои таълимӣ, навиштани мақолаву рисолаҳои илмӣ роҷеъ ба мавзуи таҳлили муқоисавии истилоҳоти соҳавӣ, луғатҳои муқоисавии истилоҳоти забонҳои мухталиф мусоидат намояд.

2. Омӯзиши амиқ ва натоиҷу хулосабарориҳои мавзуи мавриди таҳқиқ дар омода намудани луғатномаву фарҳангномаҳои мухталифи соҳавӣ ва ҳам дар баҳши омода намудани луғатҳои дузабонаву сезабонаи тахассусӣ дар донишгоҳҳо ва омӯзишгоҳҳои тиббии дорусозӣ.

3. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои решашиносии истилоҳоти дорусозии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ, ҳамчунин дар омӯзиши сарчашмашиносии таърихӣ, роҳу восита ва ташаккулу таҳаввули истилоҳоти дорусозии забонҳои муқоисашаванда заминаи илмиву амалӣ шуда метавонад.

4. Истилоҳоти дорусозии дар асоси фарҳангномаву луғатномаҳои тиббӣ ҷамъоваришуда на танҳо захираи луғавии тиббии забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавиро бою ғанӣ месозанд, балки дар ғановатмандсозии захираи луғавии истилоҳоти дорусозии байналмилалӣ низ мақоми хоссаи илмиву назариявӣ доранд.

5. Хулосаву натиҷагириҳои диссертатсия ҳангоми тадриси давраҳои махсуси истилоҳшиносӣ, решашиносии истилоҳоти тахассусӣ дар забонҳои тоҷикӣ, фаронсавӣ, арабӣ, юнонӣ, лотинӣ ва ҳиндӣ аз лиҳози забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ дар баҳши забоншиносии забонҳои ғавқуззикр истифода шуда метавонад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

А) РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

I. Адабиёти илмӣ

а) бо забони тоҷикӣ:

1. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 1 [Матн] / Абуалӣ ибни Сино. – Душанбе, 1980. – 479 с.
2. Абумансур ибни Муваффақ. Китоб-ал-абния ан-хақоик-ул-адвия. (предисловие Ф. Л. Зегелман) [Матн] / Абумансур ибни Муваффақ. – Вена, 1830. – 272 с.
3. Авасто [Матн] / Гузориш ва пажуҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. Таҳиягар: Муаззами Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001.
4. Аз куҳна ба нав // Чопи КМИ АНТ., Тошканд. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1928 (Бойгонии Кумитаи истилоҳоти назди Раёсати АМИТ, дастнавис).
5. Алимов, Д. Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Д. Алимов. – Душанбе, 2023. – 24 с.
6. Амонова, Ф.Р. Нақши нимвандҳо дар вожасозии форсӣ ва масоили вожасозӣ дар ономасиология [Матн] / Ф.Р. Амонова // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Серияи шарқшиносӣ, таърих, филология. – Душанбе, 1991. – № 4. – С. 25-29.
7. Байзоев, А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино [Матн] / А. Байзоев – Душанбе, 2016. – 196 с.
8. Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн]. – Душанбе: Академияи фанҳо, 1964. – 145 с.
9. Бектош, Н. Дар атрофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Бектош. – Сталинобод– Тошканд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1930.
10. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос: калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 129 с.

11. Ғаффоров, Р. Вазъи кунунии истилоҳоти забоншиносии тоҷик ва лузуми тақмили он [Матн] / Р. Ғаффоров // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Серияи шарқшиносӣ, таърих, филология. – 1991. – № 4. – С. 33-41.
12. Комилӣ, А. Розинома [Матн] / А. Комилӣ. – Душанбе, 2021. – 80 с.
13. Қодирӣ, С. Истилоҳ саҳеҳ ва кӯтоҳ бошад [Матн] / С. Қодирӣ // Садои Шарқ. – 1974. – № 2. – С. 72-79.
14. Қодирӣ, Т. Баъзе масъалаҳои истилоҳоти тоҷикии тиб [Матн] / Т. Қодирӣ // Маводи 3-юми конфронси илмӣ-назариявии ҳайати профессорону устодони ДТТИҶТ. – Душанбе, 1997. – С. 31-38.
15. Қодирӣ, Т. Истилоҳ ва ибораҳои пешобшиносӣ дар «Заҳираи Хоразмшоҳӣ» [Матн] / Т. Қодирӣ. – Душанбе, 1998. – С. 595-601.
16. Қодирӣ, Т. Истилоҳшавии калимаҳо [Матн] / Т. Қодирӣ. – Кӯлоб, 1999. – С. 104-112.
17. Қодирӣ, Т., Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Истилоҳоти тиббии иборавӣ [Матн] / Т. Қодирӣ., Қ.Ш. Тӯраҳасанов. – Кӯлоб, 1999. – С. 104-112.
18. Қосимова, М.Н. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин [Матн] / М.Н. Қосимова // Паёми Донишгоҳ. Бахши забоншиносӣ. – Душанбе, 1990. – № 1. – С. 30-36.
19. Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 171 с.
20. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ. 1 [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
21. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1959. – 294 с.
22. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳшиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ [Матн] / Султон Мирзо Ҳасан. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.
23. Муҳаммадиев, М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1976. – С. 37-45.

24. Муҳаммадиев, М., Талбакова, Ҳ., Нурмаҳмадов, Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 1992. – 231 с.
25. Мухиддинов, А. Фикрҳои мо дар бораи забони адабии тоҷик [Матн] / А. Мухиддинов // Тоҷикистони сурх. – 1929. – 9 январ. – № 4 (134).
26. Навборӣ, Р. Ҳ. Чӣ бояд кард? [Матн] / Р. Ҳ. Навборӣ // Овози тоҷик. – 1930. – 30 январ. – № 24 (453).
27. Назарзода, С. Андар номи забон [Матн] / С. Назарзода // Ахбори Академияи илмҳои ҚТ. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2003. – № 1. – С. 30-41.
28. Назарзода, С. Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 148 с.
29. Назарзода, С. Забон ва бедории миллӣ [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2015. – 83 с.
30. Назарзода, С. Забон ва ваҳдати миллӣ [Матн] / С. Назарзода // Забоншиносӣ, АИ ҚТ. Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2010. – № 1. – С. 19-28.
31. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2014. – 370 с.
32. Назарзода, С. Марҳилаҳои рушди забони тоҷикӣ дар даври Истиқлол [Матн] / С. Назарзода // Забоншиносӣ. АИ ҚТ. Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2010. – № 2. – С. 16-26.
33. Назарзода, С. Тақомули истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода // Фурӯғи дониш. – 2001. – № 2. – С. 5-11.
34. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.
35. Расулӣ, М. Боз дар бораи масъалаи истилоҳ ва муносибати барпо намудани Кумитаи истилоҳ дар назди Комиссариёти маориф [Матн] / М. Расулӣ // Тоҷикистони сурх. – 1933. – 28 март.

36. Раҳматуллоев, М. Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М. Раҳматуллоев. – Душанбе, 2023. – 23 с.
37. Рустамов, Ш. Забон ва замон [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
38. Рустамов, Ш. Исм: категорияи грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаҳои ҳиссаҳои нутқ [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 217 с.
39. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
40. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форсии миёна [Матн] / Д. Сайфиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2003. – 310 с.
41. Сафаров, О.И. Забони лотинӣ ва асосҳои истилоҳоти фарматсевтӣ [Матн] / О.И. Сафаров. – Душанбе, 2015. – 265 с.
42. Сулаймонов, С. Забони фалсафа дар аҳди Сомониён ва саҳми Ибни Сино дар пешбурди он [Матн] / С. Сулаймонов // Ибни Сино ва фарҳанги замони ӯ. – Душанбе: Дониш, 2005. – С. 120–131.
43. Султонов, М.Б. Вожаву истилоҳоти илмӣ нучум дар «ат-Тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ [Матн] / М.Б. Султонов // Адаб. – 1998. – № 1-3. – С. 19-24.
44. Султонов, М.Б. Забон ва истилоҳоти рисолаи «Рағзиносӣ»-и Абуалии Сино [Матн] / М.Б. Султонов // Аҳбори Академияи илмҳои ҶТ. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2006. – № 1. – С. 22-24.
45. Султонов, М.Ҳ. Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ [Матн] / М.Ҳ. Султон. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 164 с.
46. Султонов, М.Ҳ. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / М.Ҳ. Султонов. – Душанбе, 2008. – 303 с.
47. Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Истилоҳоти пешобшиносӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Қ.Ш. Тӯраҳасанов. – Душанбе, 2009. – 284 с.

48. Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Истилоҳоти тиббие, ки аз забони лотинӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд [Матн] / Қ.Ш. Тӯраҳасанов // Проблемаҳои асосии омӯзиши баъдидипломи тиббӣ. Маводи конфронси дуҷуми илмӣ-назариявии ДТТИТҚТ. – Душанбе, 1996. – С. 114-119.
49. Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Ташаккули истилоҳоти тиббии тоҷикӣ: дар асоси нахустосори тиббии асрҳои IX-XI [Матн] / Қ.Ш. Тӯраҳасанов. – Душанбе, 2022. – 284 с.
50. Установаи терминологияи забони тоҷикӣ [Матн] // Тоҷикистони сурх. – 1936. – 8 август. – № 181 (2377).
51. Ҳайтова, Ш. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ [Матн] / Ш. Ҳайтова. – Душанбе, 2013. – 226 с.
52. Ҳайтова, Ш. Тафсири мафҳуми «истилоҳ» дар партави пажӯҳишҳои мучаддади илмӣ [Матн] / Ш. Ҳайтова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе. – 2010. – № 7 (63). – С. 3-11.
53. Ҳайтова, Ш. Ташаккул ва таҳаввули низомии истилоҳоти тиббӣ дар «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Муҳаммад Исмоили Ҷурҷонӣ [Матн] / Ш. Ҳайтова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе. 2010. – № 1. – С. 34-39.
54. Ҳаким Майсарӣ. Донишнома [Матн] / Майсарӣ Ҳаким / Баргардон ва тавзеҳоти А. Юсупов. – Душанбе, 2009.
55. Ҷумъаев, М.О. Хусусиятҳои лексикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ: дар заминаи «Нафохат-ул-унс» ва «Баҳористон» [Матн] / М.О. Ҷумъаев. – Душанбе, 2022. – 56 с.
56. Шайдуллои Ҳоҷӣ. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти интернетӣ [Матн] / Ҳоҷӣ Шайдулло. – Душанбе, 2023. – 24 с.
57. Шукуров, М. Назаре ба истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ [Матн] / М. Шукуров // Маҷмуи мақолати семинари забони форсӣ забони илм. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1370. – С. 143-149.

58. Юсуфов, А. Истилохоти тиббии иктибосӣ дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб»-и Ахавайнии Бухорой [Матн] / А. Юсуфов. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 184 с.

б) бо забони русӣ:

59. Абрамова, Г.А. Медицинская лексика: основные свойство и тенденции развития [Текст] / Г. А. Абрамова. – М.: Краснодар, 2003. – 312 с.
60. Авербух, К.Я. Термин как объект изучения и как инструмент фиксации и передачи знаний [Текст] / К.Я. Авербух // Научно-техническая терминология: науч.-техн. реф. сб. – М., 1991. – № 1. – С. 33-40.
61. Авербух, К.Я. Терминография: традиционное и специфическое [Текст] / К.Я. Авербух // Теория и практика научно-технической лексикографии: сб. ст. / отв. ред. Ю. Ф. Майсурадзе. – М., 1988. – С. 27-34.
62. Авербух, К.Я. Терминологическая вариантность и некоторые проблемы прикладной лингвистики [Текст] / К.Я. Авербух // Проблемы перевода научно-технической литературы: сб. ст. / ВЦП, Приволж. Дом науч. -техн. пропаганды; отв. ред. Л. И. Чернавина. – Саратов, 1988. – 143 с. С 3– 8.
63. Аксютенкова, Л.Г. Деривация как фактор эволюции терминосистемы: на материале терминологии «Рыночная экономика. Диссертация кандидата филологических наук: 10.02.19 [Текст] / Людмила Геннадьевна Аксютенкова. – Краснодар, 2002. – 200 с.
64. Алескерова, Т.А. Словообразующие оморфемы в персидском языке. Диссертация кандидата филологических наук [Текст] / Т.А. Алескерова: 10.00.00. – Баку, 1964. – 231 с.
65. Алескерова, Т.А. Словообразующие оморфемы в персидском языке: Автореферат дис. на соискание учен. степени кандидата филол. наук [Текст] / Т.А. Алескерова // АН АзССР. Ин-т востоковедения. – Баку: Изд-во Акад. наук Аз. ССР, 1964. – 30 с.

66. Алиев, С.А. Полуаффиксация в системе словообразования современного персидского языка. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / С.А. Алиев // АН СССР, Ин-т востоковедения. – М., 1985. – 21 с.
67. Амонова, Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках. Учебное пособие [Текст] / Ф.Р. Амонова. – Душанбе, 1982. – 55 с.
68. Амонова, Ф.Р. Проблема полуаффиксации в персидском и таджикском языках и критерии классификации слов со вторым глагольным компонентом [Текст] / Ф.Р. Амонова // Вторая всесоюзная школа молодых востоковедов: Тбилиси, 1982 / Тезисы. Языкознание. Литературоведение. Т.11. – М., 1982. – С.10-11.
69. Афанасьев, А.М. Законодательные аспекты фармацевтической деятельности [Текст] / А.М. Афанасьев // Новая аптека. Спец. выпуск. – М., 2001. – С. 101-104.
70. Багирова, В.Л. Основные направления стандартизации в фармации [Текст] / В.Л. Багирова // Новая аптека. – 2002. – № 10. – С.17-21.
71. Баскаков, Н.А. Современное состояние терминология в языках народов СССР [Текст] / Н.А. Баскаков // Вопросы терминологии. – М., 1961. – С. 50-71.
72. Барроу, Т. Санскрит [Текст] / Т. Барроу. Перевод с английского Н. Лариной. Редакция и комментарий Т. Я. Елизаренковой. – М.: Прогресс, 1976.
73. Беликов, В.Г., Арзамцев, А.П., Чёрных, В.Л. Анализ и принципы упорядочения основных терминов в области фармацевтической химии [Текст] / В.Г. Беликов., А.П. Арзамцев., В.Л. Чёрных // Фармация. – 1993. – № 5. – С. 21-24.
74. Бердиева, Т. Калька как способ обогащения терминологии таджикского языка [Текст] / Т. Бердиева // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. – 1979. – № 4. – С. 66-71.

75. Бердиева, Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований в таджикском языке [Текст] / Т. Бердиева. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 230 с.
76. Березникова, Р.Е. Лингвистический анализ наименований лекарственных средств в французском языке. Дисс. канд. филол. наук [Текст] / Р.Е. Березникова. – 1975. – 230 с.
77. Беруни, Абу Райхан. Индия (Издание подготовили А. Б. Халидов, Ю. Н. Завадовский, В. Г. Герман) [Текст] / Абу Райхан Беруни. – М.: Ладомир, 1995.
78. Болдырев, А.Н. Из истории развития персидского литературного языка [Текст] / А.Н. Болдырев // Вопросы языкознания. – 1955. – № 5. – С. 83-89.
79. Будагов, Р.А. История слов в истории общества [Текст] / Р.А. Будагов. – М., 1971. – 270 с.
80. Бурдин, С.М. Роль Ломоносова в создании естественно-научных терминов в русском литературном языке [Текст] / С.М. Бурдин. – М., 1952. – 48 с.
81. Бурдина, О.Б. Вариативность фармацевтической терминологии в текстах аннотаций лекарственных средств [Текст] / О.Б. Бурдина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 24 (315). – С. 82-89.
82. Бурдина, О.Б. Моделирование терминологической вариативности в фармацевтическом дискурсе. Диссертация кандидата филологических наук: 10.02.19 [Текст] / Бурдина Ольга Борисовна. – Пермь, 2013. – 278 с.
83. Бурова, Г.П. Базовые понятия языка фармации. Терминологический и когнитивно-прагматический аспекты [Текст] / Г.П. Бурова. – М., 2008.
84. Бурова, Г.П. Фармацевтический дискурс как культурный код: семиотические, прагматические и концептуальные основания. Автореф. дисс. д-ра фарм. наук [Текст] // Г.П. Бурова. – Ставрополь, 2008. – 44 с.
85. Вайнрайх, У. Языковые контакты: состояние и пробл. исслед [Текст] / У. Вайнрайх; пер. с англ. яз. и коммент. Ю. А. Жлуктенко. – Киев: Высш. шк., 1979. – 263 с.

86. Величко, О.В. Французско – русские языковые контакты в медицинский научной терминологии [Текст] / О.В. Величко // Сборник материалов Всероссийской научно-практической электронной конференции с международным участие «Язык. коммуникация». – Курск, 2008. – С. 448-450.
87. Виноградов, В.В. Вступительное слово [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы терминологии: материалы всесоюз. терминолог. совещ. (Москва, 25-29 мая 1959 г.) / АН СССР, Ин-т языкознания; отв. ред. Ю. Д. Дешериев. – М., 1961. – С. 3.
88. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии: сборник статей по языковедению [Текст] / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы. Т. 5 / Наркомпрос РСФСР. – М., 1939. – С. 3-54.
89. Вопросы терминологии: материалы всесоюзного терминологического совещания [Текст]. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 231 с.
90. Вышковский, Г.Л. Закон о лекарственных средствах и принципы построения госудаоственного информационного стандарта в области лекарственного обеспечения [Текст] / Г.Л. Вышковский // Аптечная сеть России; Тез. докл. 4-й Всерос. конфр. – М., 2009. – С. 42-44.
91. Герд, А.С. Ещё раз о значении термина [Текст] / А.С. Герд // Лингвистические аспекты терминологии. – Воронеж: Изд -во Воронеж, 1980. – С. 1-9.
92. Герценберг, Л.Г., Саймиддинов, Д. Лингвистическая мысль и языковедческая практика в Иране в домонгольское время [Текст] / Л.Г. Герценберг, Д. Саймиддинов // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – М., 1981. – С. 96-117.
93. Головин, Б.Н. О некоторых проблемах изучения терминов [Текст] / Б.Н. Головин // Вестник МГУ. – 1972. – № 5. – С. 51-66.

94. Головин, Б.Н. Типы терминосистемы основания их различия термин и слово [Текст] / Б.Н. Головин // Горький. – М.: Изд – во Горьк. ун-та., 1981. – С. 1-21.
95. Головин, Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие [Текст] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Выс. шк., 1987. – 104 с.
96. Головин, Б.Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной и научно-технической терминологии [Текст] / Б.Н. Головин // Уч. зал. Горьк. ун -та им. Н.И. Лобачевского. Сер. Лингв, 1970. – Вып. 114. – С. 18-31.
97. Головин, Б.Н. Особенности и свойства реальных терминов, причины, пути и способы их возникновения [Текст] / Б.Н. Головин // Термин и слово: межвуз. сб. / Горьков. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Горький, 1981. – С. 4.
98. Гончаров, Д.И. Сравнительно-сопоставительный анализ медицинских терминов в области фармакологии в русском и английском языках [Текст] / Д.И. Гончаров. – Томск, 2018.
99. Даниленко, В.П. Лингвистическое изучение терминологии и культура речи [Текст] / В.П. Даниленко. – М., 1970. – С. 305-325.
100. Даниленко, В.П. Терминология современного языка науки [Текст]] / В.П. Даниленко // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток. 1987. – С. 61-66.
101. Данияров, Р.Д. Состояние терминологической работы в Узбекистане [Текст] / Р.Д. Данияров // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – М.; 1983.
102. Дерибас, В.М. О заимствование и калькировании производных слов в русском языке [Текст] / В.М. Дерибас // Этимологические исследования по русскому языку. Вып. VII. – М.: МГУ, 1972. – С. 70-83.
103. Дешериев, Ю.Д. Проблемы универсализации (интернационализации) терминологии [Текст] / Ю.Д. Дешериев // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – М., 1983. – С. 112-121.

104. Диборова, К.Ю., Ступин, Л.П. Научный термин и его дефиниции [Текст] / К.Ю. Диборова., Л.П. Ступин // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. – Владивосток. – 1987. – С. 66-81.
105. Еремина, К.Н. Лексические заимствования европейского происхождения в современном литературном персидском языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / К.Н. Еремина. – М., 1973.
106. Жестков, А.С. Арабские заимствования в лексическом составе современного персидского языка. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / А.С. Жестков. – М.: 1988. – 22 с.
107. Зуева, Н.И. Берышникова, Т.Д. Латино-греческие словообразовательные элементы в международных фармацевтических терминах [Текст] / Н.И. Зуева, Т.Д. Берышникова. – Пятигорск, 2004. – 39 с.
108. Ибн Сина. Донишنامه [Текст] // Книга знания / Пер. А. М. Бахоуддинова, под. ред. М. Н. Османова. – Сталинабад, 1957. – 285 с.
109. Ибн Сина. Канон врачебной науки. Т. I-V [Текст] / Ибн Сина. – Ташкент: АН Узб. ССР, 1960. – 792 с.
110. Калонтаров, Я.И. Развитие таджикской лексикографии [Текст] / Я.И. Калонтаров // Изв. АН Тадж. ССР. – 1952. – № 1. – С. 16-21.
111. Канделаки, Т.Л. Семантика и мотивированность терминов [Текст] / Т.Л. Канделаки //АН СССР, Ком. науч.-техн. терминологии. – М.: Наука, 1977. – 166 с.
112. Канделаки, Т.Л. Терминологическая работа в системе научных учреждений АН СССР [Текст] / Т.Л. Канделаки // ВЯ. – 1979. – № 5. – С. 31-39.
113. Капранов, В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (форси) лексикографии [Текст] / В.А. Капранов. – Душанбе, 1964. – 212 с.
114. Кобзарь, Л.В., Алещенкова, Е.Г. Современная концепция фармако-экономических исследований [Текст] / Л.В. Кобзарь, Е.Г. Алещенкова // Фармация. – 2000. – № 4. – С. 10-12.

115. Комарова, З.И. О сущности термина [Текст] / З.И. Комарова // Термин и слово. Межвуз. сб. Горький. – 1979. – С. 13-16.
116. Кондратьева, Т.С. Терминология и система понятий технологии лекарственных форм [Текст] / Т.С. Кондратьева // Фармация. – 1983. – № 5.– С. 14-21.
117. Коржавых, Э.А. Машкова, Л.В. Концепция фармацевтического терминоведения [Текст] / Э.А. Коржавых, Л.В. Машкова. – М., 2004.
118. Коржавых, Э.А. Машкова, Л.В. Методика упорядочения фармацевтической терминологии [Текст] / Э.А. Коржавых., Л.В. Машкова // Экономический вестник фармации. – 2002. – № 8. – С. 68-77.
119. Коршунов, С.И. Сабурова, Г.Г. Как работать над терминологией [Текст] / С.И. Коршунов, Г.Г. Сабурова. – М., 1968.
120. Косицкая, Ф.Л., Зайцева, И.Е. Французский медицинский дискурс в сфере профессиональной коммуникации [Текст] / Ф.Л. Косицкая, И.Е. Зайцева. – М., 2017.
121. Котов, Р.Г. Развитие терминологии и информационные потребности общество [Текст] / Р.Г. Котов // Проблема разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – М.,1983. – С. 12-13.
122. Крысин, Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке [Текст] / Л. П. Крысин. – М., 1968. – 128 с.
123. Кубрякова, Е.С. Что такое словообразование [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1965. – 76 с.
124. Кузкин, Н.П. К вопросу о сущности термина [Текст] / Н.П. Кузкин // Вестник ЛГУ. Серия истории языка и литературы. – 1962. – Вып.4. – С. 136-137.
125. Кулебакин, В.С. Климовицкий, Я.А. Работа по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа [Текст] / В.С. Кулебакин., Я.А. Климовицкий // Лингвистические

- проблемы научно-технической терминологии. –М.: Наука, 1970. – С. 11-16.
126. Куркина, Т.В. Терминология фармации как отражение развития профессионального знания и деятельности [Текст] / Т.В. Куркина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 12. – №5 (2). – 2010. – С. 519-522.
127. Лазар, Ж. Два медицинских трактата X в. на фарси-дари. [Текст] / Ж. Лазар // Рудаки и его эпоха. – Сталинабад, 1958. – С. 18-41.
128. Лейчик, В.М. Особенности теоретических и прикладных методов применяемых в терминоведении [Текст] / В.М. Лейчик // Научно-техническая терминология. – 1984. – Вып. 7. – С. 1-8.
129. Лейчик, В.М. Особенности функционирования терминов в тексте [Текст] / В.М. Лейчик // Филологические науки. –1990. – № 3. – С. 80-87.
130. Лейчик, В.М. Предмет, методы и структура терминоведения. Автореф. дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 [Текст] / В.М. Лейчик // АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1989. – 46 с.
131. Лейчик, В.М. Применение системного подхода для анализа терминосистем [Текст] / В.М. Лейчик // Терминоведение и профессиональная лингводидактика. – 1993. – № 1-2. – С. 23-26.
132. Лейчик, В.М. Проблемы современного терминоведения в конце XX века [Текст] / В.М. Лейчик // Вопросы филологии. – 2000. – № 2. – С. 20-30.
133. Лейчик, В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура [Текст] / В.М. Лейчик. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: URSS, 2005. – 254 с.
134. Лившиц, В.А. О внутренних законах развития таджикского языка [Текст] / В.А. Лившиц // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общественных наук. – 1954. – Вып. 5. – С. 51-62.
135. Лившиц, В.А., Смирнова Л.П. Язык «Даниш – наме» и роль Ибн Сина в развитии персидско – таджикской научной терминологии [Текст] / В.А. Лившиц., Л.П. Смирнова // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. – М.: 1981. – С. 115-151.

136. Лопатин, П.В. Современная концепция лекарственной формы [Текст] / П.В. Лопатин // Фармация. – 1997. – № 6. – С. 30-33.
137. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. науч.-техн. терминологии. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
138. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики [Текст] / Д. С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. – М.: АН СССР, 1961. – 158 с.
139. Маджаева, С. Структурно-семантические особенности медсестринской терминологии: на материале англ. яз. Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 [Текст] / С. Маджаева. – Астрахань, 2005. – 242 с.
140. Маликовский, А.П. О терминах употребляемых для обозначения лекарственных средств [Текст] / А.П. Маликовский // Фармация. – 1974. – № 4. – С. 58-60.
141. Маслова, И.Б., Коржавых, Э.А. Терминологические исследования фармацевтического дискурса: лингводидактический обзор [Текст] / И.Б. Маслова., Э.А. Коржавых // Вестник РУДН. Серия вопросы образования: языки и специальность. – 2011. – № 1. – С. 24-30.
142. Матвеев, В.Г. Учебник французского языка для медицинских вузов [Текст] / В.Г. Матвеев. – М.: Высшая школа, 1984. – 265 с.
143. Морозов, Л.В. Опыт дефиниционного описания терминологии (на базе ядерной физики и техники). Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Л.В. Морозов. – Калинин, 1970.
144. Мусоханова, М.Б. Французский язык для медиков. Учебное пособие [Текст] / М.Б. Мусоханова. – Омск, 2008. – 251 с.
145. Наджафов, Г.Г. Проблемы терминологии современного персидского языка: (На материале транспорт.-торговых терминов). Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук (10.02.08) [Текст] / Г.Г. Наджафов, АН СССР. Ин-т востоковедения. – М., 1976. – 28 с.

146. Неменова, Р.Л. Краткий очерк грамматики таджикского языка [Текст] / Р.Л. Неменова // Краткий таджикско-русский словарь. – Душанбе: Маориф, 1988. – С. 435-437.
147. Ниязмухамедов, Б.Н. О терминологической работе в Таджикистане [Текст] / Б.Н. Ниязмухамедов // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 137-141.
148. Носова, Л.Н. Особенности структурно-смысловой композиции текстов инструкций к лекарственным препаратам на примере французского языка [Текст] / Л.Н. Носова // Филологические науки. – 2013. – № 1. – С. 99-109.
149. Нуралиев, Ю. Медицина в эпоху Мухаммад ал-Хоразми [Текст] / Ю. Нуралиев // Хорезм и Мухаммад ал-Хоразми в мировой истории и культуре. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 180-191.
150. Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию [Текст] / И.М. Оранский. – М.: Наука, 1988. – 890 с.
151. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка [Текст] / Л.С. Пейсиков. – М.: изд-во МГУ, 1975. – 206 с.
152. Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 1-11 [Текст] / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 405 с.
153. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР [Текст]. – Москва: Наука, 1986. – 431 с.
154. Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы языка [Текст] / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1968. – С. 101-122.
155. Реформатский, А.А. Что такое термин и терминология [Текст] / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы всесоюз. терминолог. совещ. / АН СССР, Ин-т языкознания. – М., 1961. – С. 40-51.
156. Розенфельд, А.З. К терминологии родства и свойств в таджикских говорах [Текст] / А.З. Розенфельд // Иранское языкознание. История. Этимология, типология. – М.: Наука, 1976. – 222 с.

157. Рубинчик, Ю.А. Типы семантических изменений арабских заимствований в персидском языке [Текст] / Ю.А. Рубинчик // Иранское языкознание. Ежегодник. – М.: Наука, 1976. – С. 199-208.
158. Рустамов, Ш. Об одном способе словообразования в таджикском языке [Текст] / Ш. Рустамов // Актуальные проблемы иранской филологии. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 126-142.
159. Сергеев, В.Н. Термин как объект лексикографии [Текст] / В.Н. Сергеев // Современные проблемы терминологии. – М., 1969. – 1430 с.
160. Сидоров, В.И., Канделаки, Т.Л. Методологические аспекты терминологической работы [Текст] / В.И. Сидоров, Т.Л. Канделаки // Проблем разработки и упорядочения терминологии в академиях наук союзных республик. – М.: Наука, 1983. – С. 21-32.
161. Славятинская, М.Н. Кривда и правда о латинском языке: международный межвузовский сборник научных трудов в честь юбилея В. Ф. Наводрановой [Текст] / М.Н. Славятинская // Язык медицины. – Самара. 2015. – С. 260-271.
162. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии: на материале «Донишнаме» Ибн Сины [Текст] / С. Сулаймонов. – Душанбе: Дониш, 1997. – 97 с.
163. Султонов, М.Б. Научная терминология в «Китоб-ат-тафхим» Абурайхона Беруни. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / М.Б. Султонов. – Душанбе, 1999. – 20 с.
164. Султонов, М.Б. Основы формирования научного языка фарси [Текст] / М.Б. Султонов // Известия АН Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2005. – № 1. – С. 41-52.
165. Суперанская, А.В. Терминология и номенклатура [Текст] / А.В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1976. – 266 с.

166. Таволжанская, И.Ю. Заимствованное латинской медицинской терминологии один из способов обогащения немецкого языка [Текст] / И.Ю. Таволжанская. – М., 2021. – 128 с.
167. Тархова, В.А. Тимескова, И.Н. Лексикология современного французского языка [Текст] / В.А. Тархова., И.Н. Тимескова. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1967. – 189 с.
168. Тенцова, А.И. Основные направления разработки фармацевтической терминологии / А.И. Тенцова // Фармация. – 1983. – № 5. – С. 1-5
169. Терминоведение и терминография в индоевропейских языках // Сборник научных трудов. – Владивосток, 1987.
170. Тернигорев, А.М. Об упорядочение технической терминологии [Текст] / А.М. Тернигорев // Вопросы языкознания. – 1953. – № 1.
171. Терновский, В.Н. Ибн Сина [Текст]: Авиценна / В.Н. Терновский. – М.: Наука, 1969. – 345 с.
172. Тоирова, М.Х., Хусенова, Н.Б. Лексико-семантические особенности французских и русских фармацевтических терминов [Текст] / М.Х. Тоирова., Н.Б. Хусенова. – Бухоро, 2023. – С. 157-161.
173. Филин, Р.П. Очерки по теории языкознания [Текст] / Р.П. Филин // АН. СССР, ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1982. – С. 330-336.
174. Хатеми, Н.З. Лексика персидского языка и пути её обогащения. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Н.З. Хатеми. – Баку, 1968. – 22 с.
175. Хаютин, А.Д. Термин, терминология, номенклатура. Учеб. пособие [Текст] / А.Д. Хаютин. – Самарканд, 1972. – 209 с.
176. Хайдарова, Д. Особенности медицинской терминологии в таджикском и английском языках [Текст] / Д. Хайдарова. – Душанбе, 2007. – 24 с.
177. Чавгавадзе, Т.А. Именное словосложение в персидском языке и проблема сложного слова. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Т.А. Чавгавадзе. – М., 1986. – 48 с.
178. Чхеидзе, Д.Т. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Д.Т. Чхеидзе. – Тбилиси: Мецинепера, 1969. – 142 с.

179. Чумаев, Т. Б. Персидские заимствования во французском языке: лексико–семантический и грамматический анализ [Текст] / Т. Б. Чумаев. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 199 с.

в) бо хатту забонҳои дигар:

180. Anreiter, P. Pharmakonome: benennungsmotive und Strukturtypologie von Arneimitelnamen [Text] / P. Anreiter. – Wien: Ed. praesens, 2002. – 46 p.
181. Chevalier, J. Précis de terminologie médicale. Introduction au domaine et au langage médical [Text] / J. Chevalier. – Paris: Maloine, 1995. – 234 p.
182. Delbecq, N. Linguistique cognitive. Comprendre comment fonctionne le langage [Text] / Préface de Jean-Rémi Lapaire. – Bruxelles: Champs linguistique de Boeck, 2006. – 324 p.
183. Dorozynski, A. Le siècle de l'aspirine [Text] / A. Dorozynski. – Science et Vie. – Paris: juillet, 1996. – № 945. – 110 p.
184. Faucon, V., Canac, P. Traité d'aromathérapie scientifique et médicinale [Text] / V. Faucon., P. Canac. – Paris Edition Sang de la Terre. – 2018. – 124 p.
185. Fleurentin, J. Pelt, J. Du bon usage des plantes qui soignent [Text] / J. Fleurentin. – France 2016. – 234 p.
186. Haiat, R., Leroy, G. Les grands essais cliniques en thérapeutique cardiovasculaire [Text] / R. Haiat., G. Leroy. – Paris : Frison– Roche, 1996. – 176 p.
187. La phytothérapie [Text]. – Editions ROMART, juillet, 1996.
188. L'homme, l'environnement et la maladie. Science et Vie [Text]. – Paris: juillet, 1996. – № 945.
189. Lieutaghi, P. Le livre des bonnes herbes. Arles. France. Actes sud [Text]. – 1996. – 432 p.
190. Luu C. 250 remèdes naturels à faire soi– même [Text]. – France. Terre vivante. 2016. – 276 p.
191. Morel, J.M. Traité pratique de phytothérapie [Text] / J.M. Morel. – Paris ed. Jacque Grancher, 2008. – 231 p.

192. Pierre, M. La bible des plantes soignent: France [Text] / M. Pierre. – Edition de chene, 2017. – 234 p.
193. Roy, D.J. Les problèmes éthiques dans les soins médicaux / Bulletin de l'organisation mondiale de la santé. Volume 67 (4).
194. Treben, M. Le santé et la pharmacie du Bon Dieu [Text] / Treben, M. – Autriche, 2007. – 351 p.
195. Benveniste, E. Le système phonologique de l'iranien ancien [Text]. – BSL, 1968, t. 63, fasc. 1.
196. Benveniste, E. Titres et noms propres in iranien ancien [Text] / E. Benveniste. – Paris, 1966.
197. Guiraud, P. L'etymologie. T. 25 [Text] / P. Guiraud. – Paris, 1967.
198. Lazard, G. Caractères distinctifs de la langue tadjike [Text] / G. Lazard. – BSL, 1956. – 52, fase. 1. 1956. – P. 117-186.
199. Lazard, G. Grammaire du persan contemporain [Text] / G. Lazard. – Paris, 1957.

г) бо хатти арабӣ (форсӣ)

200. سيد علی شاه روستايار. تاثير متقابل پيشرفت علم و زبان بر يکديگر. تهران، 1370. (Саидалишоҳ Рустоёр. Таъсири мутақобилаи пешрафти илм ва забон бар якдигар [Матн] / Рустоёр Саидалишоҳ. – Техрон, 1370).
201. جلال شکوهی، حسین نیا. لزوم پیگیری و تجدید بررسی واژه های پزشکی. تهران، 1372. (Ҷалол Шукӯҳӣ, Ҳусайн Ниё. Лузуми пайгири ва таҷдиду баррасии вожаҳои пизишкӣ [Матн] / Ҷ. Шукӯҳӣ, Н. Ҳусайн. – Техрон, 1372).
202. حداد عادل. چند نکته در باب زبان فارسی علمی. تهران، 1374. (Ҳаддоди Одил. Чанд нукта дар боби забони форсии илмӣ [Матн] / О. Ҳаддод. – Техрон, 1374).
203. خسرو فرشیدورد. ساختمان دستوری و تحلیل معنایی اصطلاحات علمی. تهران، 1373. (Хусрави Фаршедвард. Сохтумони дастурӣ ва таҳлили маъноии истилоҳоти илмӣ [Матн] / Х. Фаршедвард. – Техрон, 1373).
204. محمدرحيم الهام. رسم الخط زبان فارسی به عنوان زبان علم. تهران، 1370.

(Муҳаммадраҳим Илҳом. Расмулхати забони форсӣ ба уновни забони илм [Матн] / И. Муҳаммадраҳим. – Техрон, 1370).

205. میر عبدالواحد. معیار ساختن واژه های علمی در زبان فارسی دری. تهران، 1374.

(Мир Абдулвоҳид. Меъёри сохтани вожаҳои илмӣ дар забони форсии дарӣ [Матн] / А. Мир. – Техрон, 1374).

206. حسین نایل. نمایه هایی از ناهمگونی اصطلاحات و املاي زبان فارسی. تهران، 1371.

(Ҳусайн Ноил. Намояҳое аз ноҳамгунии истилоҳот ва имлои забони форсӣ [Матн] / Н. Ҳусайн. – Техрон, 1371).

II. Луғатҳои истифодашуда

а) бо забони тоҷикӣ

207. Бобомуродов, Ш. Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносии тоҷик [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016.

208. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик. Дастури таълимӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов. – Душанбе, 1983.

209. Қодирӣ, Т. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ оид ба пешобшиносӣ [Матн] / Т. Қодирӣ. – Душанбе, 1994. – 218 с.

210. Чумаев, Т.Б. Луғати забони фаронсавӣ-тоҷикӣ [Матн] / Т.Б. Чумаев. – Душанбе, 2006. – 751 с.

211. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1 [Матн] / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.

212. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2 [Матн] / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1988. – 390 с.

213. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 271 с.

214. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 1 [Матн] / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб, 1993. – 415 с.

215. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ [Матн] Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Техрон, 1362. – 2469 с.

216. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ). Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилд I (А–З) [Матн] / М.Я. Расулов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 479 с.
217. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ). Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди II (И–М) [Матн] / М.Я. Расулов. – Душанбе: ЭСТ, 1982. – 463 с.
218. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ). Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди III (Н–П) [Матн] / М.Я. Расулов. – Душанбе: ЭСТ, 1982. – 415 с.
219. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ (русӣ-тоҷикӣ-лотинӣ). Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди IV [Матн] / М.Я. Расулов. – Душанбе: ЭСТ, 1986. – 487 с.
220. Раҷабалиев, Ш.Ф. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикии асабшиносӣ [Матн] / Ш.Ф. Раҷабалиев. – Душанбе, 1998. – 51 с.
221. Сафаров, О.И., Муродов, М.Ҷ. Луғати лотинӣ-русӣ-тоҷикии истилоҳоти клиникӣ, анатомӣ ва фарматсевтӣ [Матн] / О.И. Сафаров, М.Ҷ. Муродов. – Душанбе, 2016. – 256 с.
222. Соатов, И.С. Луғати мухтасари дандонпизишкӣ (русӣ-тоҷикӣ-англисӣ) [Матн] / И.С. Соатов. – Душанбе, 1997. – 51 с.
223. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 951 с.
224. Фарҳанги забони тоҷикӣ: аз асри X то ибтидои асри XX. Ҷ. 2 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
225. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе, 2008. – 950 с.
226. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе, 2008. – 945 с.
227. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-2 [Матн]. – М., 1969. – 951 с.; 949 с.
228. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Дар 8 ҷилд. Ҷ. 1-3 [Матн]. – Душанбе, 1981-1991.

б) бо забони русӣ

229. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.

230. Акжигитов, Г.Н. Большой англо-русский медицинский словарь [Текст] / Г.Н. Акжигитов. – М., 2021. – 1208 с.
231. Бактияров, З.А. Латинская терминология некоторых паталогических процессов [Текст] / З.А. Бактияров. – Кемерово, 1969. – 312 с.
232. Большая советская энциклопедия [Текст]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 560 с.
233. Брейтман, М.Я. Словарь клинических терминологии [Текст] / М.Я. Брейтман. – Л., 1929. – 312 с.
234. Вольфсон, С.И. Латино-русский медицинский словарь [Текст] / С.И. Вольфсон. – М.: Медгиз., 1957. – 180 с.
235. Гринберг, Л. Терминологический медицинский словарь на лат. нем. франс. и рус. языках. – М.: 1964. – 282 с.
236. Жалмухаммедов, К.Б. Русско-казахский толковый словарь терминов глазных болезней [Текст] / К.Б. Жалмухаммедов. – Алма-ата, 1977. – 130 с.
237. Логический словарь [Текст] / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1971. – 638 с.
238. Мюллер, В.К. Большой англо– русский, русско– английский словарь [Текст] / В.К. Мюллер. – М.: Дом Славянской книги, 2014. – 960 с.
239. Персидско-русский словарь. Т. 1 [Текст] / Под редакцией Ю. Рубинчика. – М.: Русский язык, 1983. – 864 с.
240. Расторгуева, В.С., Эдельман, Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Т. 1 [Текст] / В.С. Расторгуева., Д И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2000. – 221 с.
241. Русско-английский словарь [Текст] / Под общ. рук. А.И. Смирницкого. Издание 1 -е. Стереотип. – М.: Русский язык. 1981. – 768 с.
242. Русско-персидский словарь [Текст] / Сост.: Г.А. Восканян. – М.: Русский язык, 1986. – 832 с.
243. Русско-персидский словарь [Текст] / Сост.: И.К. Овчиникова. – Советская энциклопедия, 1967. – 1092 с.

244. Русско-таджикский словарь [Текст] / Под ред. М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
245. Савина, В.И. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Ирана [Текст] / В.И. Савина. – М.: Наука, 1971. – 347 с.
246. Семенюк, Л.П., Окотова, Л.М. Русско-латинский фармацевтический словарь [Текст] / Л.П. Семенюк, Л.М. Окотова. – М.: 1999. – 285 с.
247. Словарь иностранных слов [Текст]. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
248. Советский энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1979. – 781 с.
249. Таджикско-русский словарь [Текст]. – Душанбе, 2006. – 750 с.
250. Татаринов, В.А. Общее терминоведение. Энциклопедический словарь [Текст] / В.А. Татаринов. – М.: Московский литсей, 2006. – 528 с.
251. Фесмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1-4 [Текст]. – М.: Прогресс, 1964-1973.
252. Щепочкина, О.Ю., Раменская, Г. В., Прокофьева, В.И. Англо-русский словарь основных фармацевтических и фармакопейных терминов [Текст] / О.Ю. Щепочкина, Г. В. Раменская, В.И. Прокофьева. – М. 2018. – 582 с.

в) бо хатту забонҳои хориҷӣ

253. Dominique Lecourt. Dictionnaire de la pensée médicale [Text] / Dominique Lecourt. – Paris: Quadrige PUF, 2004. – 422 p.
254. Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers [Text]. – Paris, 1751-1780
255. Emile, Littré. Dictionnaire de la langue française [Text]. – Paris, 1863
256. Fournier, P.V. Dictionnaire des plantes médicinales et vénéneuse de France [Text] / P.V. Fournier. – Paris: Presses de la Cité. – 2016 – 786 p.
257. Guiraud, P. Les mots étrangers [Text] / P. Guiraud. – Paris: PUF, 1965. – 123 p.
258. Jehan, Thierry. Dictionnaire français-latin [Text] / Thierry, Jehan. – Paris, 1564.

259. Le petit Robert [Text]: Dictionnaire de la langue française. – 1559.
260. Le petit Robert [Text]: Dictionnaire de la langue française. – 1600.
261. Le petit Robert [Text]: Dictionnaire de la langue française. – 1971.
262. Le petit Robert [Text]: Dictionnaire de la langue française. – Paris XI, 1992.
263. Le Robert des jeunes [Text]: Dictionnaire de la langue française. – Paris, 2000.
264. Le Robert Micropoche: Dictionnaire de la langue française [Text]. – Paris, 1988. – T. XIII.
265. Lousse, D. Le guide familial des plantes médicinales [Text] / D. Lousse. – Paris. Edition Mango, 2017. – 321p.
266. Muhammad Réza Parsa-yar. Dictionnaire français persan [Text] / Réza Parsa-yar Muhammad. – Téhéran: Farhang Moaser, 2006. – 975 p.

г) бо хатти арабӣ (форсӣ)

267. 1364. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین محمد. تهران، جلد 1-2. موسسه ی امیر کبیر. 1364.
(Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсии Муин Муҳаммад. Ҷ. 1-2 [Матн] / М. Муин. – Техрон: Муассисаи Амири Кабир, 1364).
268. 1369. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین محمد. تهران، جلد 3-4. موسسه ی امیر کبیر. 1369.
(Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсии Муин Муҳаммад. Ҷ. 3-4 [Матн] / М. Муин. – Техрон: Муассисаи Амири Кабир, 1369).
269. 1384. معین، محمد. فرهنگ فارسی معین محمد. تهران، جلد 5. موسسه ی امیر کبیر. 1384.
(Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсии Муин Муҳаммад. Ҷ. 5 [Матн] / М. Муин. – Техрон: Муассисаи Амири Кабир, 1384).
270. فرهنگ فارسی به روسی. جلد 1، مسکو. 1985. 804 ص.
(Фарҳанги форсӣ ба русӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – М., 1985. – 804 с.).
271. فرهنگ فارسی به روسی. جلد 2، مسکو. 1985. 640 ص.
(Фарҳанги форсӣ ба русӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М., 1985. – 604 с.).
272. فرهنگ روسی به فارسی. مسکو. اداره ی نشریات «زبان روسی» 1984. 830 ص.
(Фарҳанги русӣ ба форсӣ [Матн]. – М.: Идораи нашриёти «Забони русӣ», 1984. – 830 с.).
273. خانلری، پرویز ناتل. زبانشناسی و زبان فارسی. تهران، 1343.

(Хонларӣ, Парвиз Нотил. Забоншиносӣ ва забони форсӣ [Матн]/ П.Н. Хонларӣ. – Техрон, 1343).

Б) РҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Сафаров, О.И. Ташаккули низоми истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ [Матн] / О.И. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 2. – С. 75-81.
- [2-М]. Сафаров, О.И., Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Нақши луғатномаҳо дар ташаккули истилоҳоти дорусозӣ [Матн] / О.И. Сафаров, Қ.Ш. Тӯраҳасанов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 7. – С. 16-21.
- [3-М]. Сафаров, О.И. Меъёрҳои батанзимдарории истилоҳоти дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ [Матн] / О.И. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 8. – С. 49-53.
- [4-М]. Сафаров, О.И. Баъзе мушкилот дар истилоҳоти дорусозӣ [Матн] / О.И. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2025. – № 1. – С. 87-91.
- [5-М]. Сафарзода, О.И., Тӯраҳасанов, Қ.Ш. Меъёрҳои интихоби истилоҳозии дорусозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ [Матн] / О.И. Сафарзода, Қ.Ш. Тӯраҳасанов // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2025. – № 1 (57). – С. 134-140.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [6-М]. Сафаров, О.И. Дараҷаи омӯзиши истилоҳоти дорусозӣ дар илми забоншиносии тоҷик [Матн] / О.И. Сафаров // Маводи конференсияи

илмию назариявии ҷумхуриявӣ дар мавзуи «Истилоҳоти хориҷӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва туризм» (Душанбе: ДМТ, 23.05.2020). – Душанбе, 2020. – С. 92-96.

- [7-М]. Сафаров, О.И. Ҷойгоҳи забони лотинӣ дар истилоҳоти тиббӣ [Матн] / О.И. Сафаров // Маводи конференсияи илмию назариявии донишгоҳӣ дар мавзуи «Усулҳои муосири таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таълимоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе: ДМТ, 12.05.2023). – Душанбе, 2023. – С. 21-24.